

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

В. Т. Нор, А. А. Павлишин

**СУДОВІ
ВИТРАТИ
у кримінальному процесі
УКРАЇНИ**

Київ • Атіка • 2003

ББК 67.9(4УКР)311
Н50

Рецензенти:

Михайленко О. Р. - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу і криміналістики Академії адвокатури України, заслужений юрист України;

Шумило М. Є. - доктор юридичних наук, професор Академії Служби безпеки України.

Нор В. Т., Павлишин А. А.

Н50 Судові витрати у кримінальному процесі України.

Монографія.- К.: Атіка, 2003.- 176 с. ISBN 966-8074-75-0

Монографія присвячена інституту судових витрат у кримінальному процесі України. Комплексно з'ясовано поняття судових витрат, досліджено історію інституту судових витрат у кримінальному судочинстві, детально розкрито структуру та проведено класифікацію судових витрат.

Вперше висвітлено порядок відшкодування усіх видів судових витрат, проаналізовано підстави та детально вивчено процедуру стягнення судових витрат.

Буде корисною для працівників суду, правоохоронних органів, а також студентів, аспірантів, викладачів юридичних вузів і факультетів.

ББК67.9(4УКР)311

ISBN 966-8074-75-0

© В. Т. Нор, А. А. Павлишин, 2003 © Видавництво
«Атіка», 2003

Зміст

Перелік скорочень.....	4
Вступ.....	5
Розділ 1	
ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА СУДОВИХ ВИТРАТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ	8
1.1. Поняття судових витрат у кримінальному процесі ...	8
1.2. Історичний нарис розвитку інституту кримінально- процесуальних витрат	22
1.3. Структура кримінально-процесуальних витрат	38
1.4. Класифікація кримінально-процесуальних витрат.....	62
Розділ 2	
ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ТА ВІДШКОДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВИТРАТ	76
2.1. Визначення розміру та відшкодування витрат, пов'я заних з явкою і виплатою винагороди	77
2.2. Визначення розміру та відшкодування витрат, пов'я заних з обслуговуванням доказів та Інших предметів	92
2.3. Визначення розміру та відшкодування витрат на проведення слідчих та інших процесуальних дій	107
2.4. Визначення розміру та відшкодування витрат на оплату праці адвоката	109
Розділ 3	
СТЯГНЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВИТРАТ	116
3.1. Загальні умови стягнення кримінально-процесуаль них витрат.....	116
3.2. Вирішення судом питання про стягнення криміналь но-процесуальних витрат	132
Висновки	155
Список використаних джерел	160
Додатки.....	172

Перелік скорочень

ДТП	Дорожньо-транспортна пригода
ЕКЦ	Експертно-криміналістичний центр
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінально-процесуальний кодекс
ЛНДІСЕ	Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз
МВС	Міністерство внутрішніх справ
МВВС	Міський відділ внутрішніх справ
Міноборони	Міністерство оборони
Мін'юст	Міністерство юстиції
НДІСЕ	Науково-дослідний інститут судових експертиз
СБУ	Служба безпеки України
УВС	Управління внутрішніх справ

Проголошення Конституцією України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки вищою соціальною цінністю потребує від держави впровадження у життя задекларованих принципів.

Проте виконання цих завдань неможливе без боротьби з таким негативним явищем суспільного життя, притаманним усім, без винятку, країнам, як злочинність. У всіх своїх проявах вона відчутно перешкоджає суб'єктам правовідносин реалізовувати свої права та обов'язки захищати демократичні цінності, інтереси кожної окремої особистості і суспільства в цілому. Відтак, особливої ваги набуває потреба вдосконалення чинного законодавства, приведення його у відповідність до світових стандартів, а також його належна реалізація. Відповідно до Концепції судово-правової реформи України, Концепції (Основ державної політики) національної безпеки України, а також Державно-правової програми боротьби зі злочинністю розроблено і впроваджено у життя комплекс заходів, спрямованих на подолання цього явища.

Останнім часом в Україні створено або реорганізовано ряд правоохоронних органів: податкову міліцію, спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю, економічними злочинами; реформується судова система. Держава вживає чимало ефективних заходів, спрямованих на якісну і кількісну зміну кадрів правоохоронних органів, які на передовій ведуть боротьбу зі злочинністю.

Все це потребує величезних фінансових та інших витрат на створення й утримання правоохоронних органів і судів, підготовку та перепідготовку їхніх кадрів; оснащення установ і органів правоохоронної системи сучасними технічними засобами виявлення, попередження і припинення злочинів.

Значні кошти держава виділяє і на кримінальне судочинство. До них належать: витрати на оплату праці посадових осіб, які ведуть процес; витрати на утримання приміщень і експлуатацію техніки; відшкодування витрат, пов'язаних з явкою і виплатою винагороди особам, які залучаються у кримінальний процес; витрати на проведення судових експертиз та ін. Матеріальних затрат на кримінальне судочинство зазнає не тільки держава, а й зацікавлені в результатах провадження учасники процесу. З особистих коштів таких осіб оплачується, наприклад, праця адвокатів, котрі беруть участь у процесі за угодою з клієнтом.

Частина цих та деякі інші витрати на кримінальне судочинство іменуються судовими витратами, які можуть бути стягнуті із засудженого, на розслідування справи якого були затрачені. У зв'язку з реформами, що відбуваються в Україні, переходом її на ринкову економіку в суспільстві відбувається складний і болісний процес переоцінки економічних, моральних, політичних, правових поглядів і цінностей. В умовах фінансово-економічної кризи, яка триває в Україні, особливого значення набуває раціональне витрачання коштів на боротьбу зі злочинністю. У зв'язку з цим постає досить важлива проблема судових витрат у кримінальному судочинстві – як частини витрат держави на боротьбу зі злочинністю, що можуть бути їй відшкодовані.

Питання судових витрат у кримінальному судочинстві України досі ще не піддавалося спеціальному монографічному дослідженню. В Україні деякі його аспекти досліджували О. В. Горбачов, В. Т. Нор, В. Недвиженко, М. Мазуркевич, Л. Шоха і нещодавно В. М. Тертишник та О. Перепадя. Дещо більше уваги цьому питанню приділяли в колишній РРФСР, зокрема такі вчені, як А. Я. Грун, І. О. Барсуков, В. Т. Томін і В. А. Дунін, А. М. Рекунов, В. В. Шубін, Л. Л. Кругліков, Є. Терешонков, Н. О. Сидорова та Г. І. Алієв, а останнім часом В. М. Демидов, В. П. Бож'єв, Н. А. Власова, Р. Х. Якупов.

Це пояснюється передусім тим, що, на думку багатьох науковців, питання судових витрат – це економіко-управлінська проблема, питання наукової організації праці апарату правоохоронних органів. Однак не береться до уваги той факт, що у Кримінально-процесуальному кодексі України є група норм (хоча й невелика), яка регулює кримінально-процесуальні відносини, пов'язані з судовими витратами (статті 91, 92, 93 КПК України); норми про судові витрати передбачені і в КПК РФ, Республіки Польща, ФРН, Франції. Про деякі види судових витрат йдеться і в інших нормативних актах, що регулюють кримінально-процесуальні відносини: Законі України «Про прокуратуру», Інструкції «Про порядок виконання постанов прокурорів, суддів, слідчих, органів дізнання і ухвал судів про привід підозрюваних, обвинувачених підсудних, свідків і потерпілих». При цьому слід брати до уваги й те, що саме під час кримінального судочинства виникає така категорія, як судові витрати; що питання про їхній розмір і відшкодування вирішують особи, котрі ведуть процес, а рішення про стягнення судових витрат із засудженого може прийняти тільки суд у вирокі.

Щодо наукових поглядів на судові витрати у кримінальному процесі згаданих вчених, то вони, як правило, розглядали

їх лише в окремих, поверхових аспектах, не охоплюючи всієї глибини відносин, пов'язаних з інститутом судових витрат. Лише Н. О. Сидорова та Г. І. Алієв зробили спробу повніше підійти до вивчення інституту судових витрат, однак і вони залишили поза увагою питання структури судових витрат і їхньої класифікації, порядку відшкодування. Необхідно також зазначити, що ці дослідження проводилися в радянській період, в інших соціально-економічних умовах, ніж ті, які є сьогодні в Україні.

Усе наведене й обумовлює актуальність даного монографічного дослідження та його науково-прикладне значення.

Під час написання монографії використані норми чинного кримінально-процесуального законодавства України, які регламентують інститут судових витрат у кримінальному процесі; теоретичні положення, висловлені науковцями щодо цього інституту; пам'ятки джерел права, які діяли на території України і торкалися судових витрат; норми зарубіжного кримінально-процесуального законодавства про судові витрати; проекти КПК України і зарубіжних держав; матеріали судової практики (понад 500 кримінальних справ, що розглядалися судами до 2000 року) та результати анкетування 200 прокурорсько-слідчих працівників у Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській областях.

Враховуючи складність і трудомісткість досліджуваної у монографії проблеми, автори усвідомлюють, що їм навряд чи вдалося однаковою мірою переконливо вирішити усі питання, які з неї випливають. Проте ми сподіваємось, що це дослідження стане прирощенням знань у науці кримінального процесу і послужить певним стимулом до подальшої розробки запропонованої теми. Поряд з іншими завданнями та цілями, ця робота спрямована й на те, щоб привернути увагу процесуалістів і всієї громадськості країни до проблеми судових витрат у кримінальному процесі, пошуку шляхів і напрямів її вирішення.

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА СУДОВИХ ВИТРАТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

1.1. Поняття судових витрат у кримінальному процесі

Починаючи аналіз поняття судових витрат, зазначимо, що чинне кримінально-процесуальне законодавство його не визначає. Стаття 91 КПК України закріплює лише склад судових витрат.

Теорія кримінального процесу також поки що не досягла великих успіхів у розкритті цієї проблеми. Не останню роль щодо такого становища відіграв державницький підхід у колишньому Радянському Союзі щодо названої проблеми, що, зрозуміло, мало негативний вплив на погляди науковців. Для підтвердження цього звернемось до положення «Про народний суд Української РСР», прийнятого у 1920 р. у Харкові. У ньому, у ст. 82, наголошувалось, що ніяке мито і збори у цивільних і кримінальних справах не стягуються, але судам надається право накладати на сторону штраф за недобросовісний позов або спір, а також присуджувати на користь виправданої сторони понесені нею збитки і витрати [93, с. 272]. З цього й виходила кримінально-процесуальна наука. За словами М. А. Чельцова-Бебутова: «Провадження у кожній кримінальній справі пов'язане із значними витратами. Однак, у той час як у цивільному процесі всі вони підлягають відшкодуванню сторонами, кримінальне провадження в принципі є безкоштовним» [131, с. 198].

Разом з тим, у кримінально-процесуальній літературі намітилось кілька підходів до визначення поняття судових витрат. Так, Л. Л. Кругліков розглядає судові витрати як реально понесені витрати фізичних і юридичних осіб, а також винагороду за відрив від звичайних занять. При цьому обидва види витрат об'єднує єдине джерело компенсації затрат і виплати винагороди – кошти місцевого бюджету. Автор також вважає, що до судових витрат можуть бути віднесені лише ті витрати у кримінальній справі, які є винагородою або компенсацією витрат, що зазнали особи, котрі залучалися органами досудового слідства чи

судом для подання допомоги в процесі збирання, дослідження та оцінки доказів. Далі ж він зазначає, що виплата винагороди і компенсація витрат, пов'язаних з явкою осіб, проводиться з коштів органів дізнання, досудового слідства чи суду [67, с. 8]. Навряд чи можна погодитись з таким підходом до визначення поняття судових витрат. Адже цим визначенням не охоплюються всі судові витрати, передбачені у чинному КПК, зокрема, суми, витрачені на зберігання, пересилання і дослідження речових доказів та інші витрати, понесені органами дізнання, досудового слідства і судом у зв'язку з провадженням у справі (пункти 2, 3 ст. 91 КПК України).

Цікавий підхід щодо розглядуваного поняття запропонували В. Т. Томін і В. А. Дунін. Ці автори вважають, що судові витрати – це перелічені в законі матеріальні витрати, яких зазнали органи дізнання, досудового слідства та суд, і які можуть бути стягнуті із засудженого [119, с. 37]. Такий підхід, як видається, точніше відображає суть судових витрат. Проте і щодо цього визначення є певні застереження. Адже, крім органів дізнання, досудового слідства та суду, таких витрат зазнають й інші органи. Якщо, наприклад, до судових витрат відносити витрати, пов'язані з оплатою праці адвоката, який брав участь у справі за призначенням без укладення угоди з обвинуваченим, то таким органом буде відповідний орган юстиції. Крім того, з цього визначення не видно, у зв'язку з чим виникають такі витрати, хоч у ньому є вказівка на те, що ці витрати стягуються із засуджених.

І. О. Барсуков вважає, що всі судові витрати, виплачені з державних коштів, за законом повинні бути відшкодовані державі за рахунок осіб, визнаних винними у вчиненні злочину. Винятки з цього правила можуть бути лише у випадках, коли суд, враховуючи обставини і матеріальне становище сторін, мотивованою постановою віднесе ці витрати на рахунок держави. Більше того, до коштів, які входять до складу судових витрат за законом, він відносить ще й суми, виплачені юридичною консультацією за участь адвоката в процесі у випадках, передбачених у законодавстві [31, с. 79].

Деякі дослідники цього питання, визначаючи поняття судових витрат, основну увагу акцентували на складі судових витрат, передбаченому у кримінально-процесуальному законодавстві та розгорнутому переліку елементів, що входять до нього. Так, на думку А. М. Рекункова, для визначення поняття судових витрат велике значення має

з'ясування суті «інших витрат» як складової частини судових витрат [99, с. 18]. Аналогічну думку висловлював у своїй статті і голова Верховного Суду РРФСР В. В. Шубін [134, с. 3].

Цю позицію у визначенні поняття судових витрат на свій лад розвинув помічник прокурора одного з районів міста Харкова Л. Шоха. На його думку, судові витрати – це всі витрати, яких зазнали органи дізнання, досудового слідства і суд у зв'язку з провадженням у тій чи іншій кримінальній справі, і вони повинні, відповідно до ст. 93 КПК України, стягуватись із засуджених осіб [133, с. 42]. Зрозуміло, що таке визначення занадто широке. Його можна використовувати хіба що для охоплення усіх матеріальних затрат на кримінальне судочинство.

Особливої уваги у визначенні поняття судових витрат, як видається, заслуговують думки Н. О. Сидорової. Автор вважає, що для осмислення природи судових витрат необхідно звернутися до диференціації усіх можливих витрат у кримінальному процесі, які, на її думку, поділяються на: 1) витрати, що виникли внаслідок діяльності учасників кримінального провадження, які несуть вони самі; 2) витрати суб'єктів компенсаційних відносин, де одна сторона (фізичні і юридичні особи, котрі беруть чи не беруть участь у кримінальному судочинстві) компенсує витрати іншої (учасника кримінального судочинства), що утворились внаслідок діяльності останньої. До числа судових відноситься власне другий вид витрат. Отож, на її погляд, судові витрати – це витрати суб'єктів врегульованого нормами кримінально-процесуального права відношення з приводу компенсації понесених витрат і неотриманого доходу учасників кримінально-процесуальної діяльності [106, с. 74–75].

Однак, як видається, і це визначення не є повністю вдалим, оскільки з нього не випливає, що ж спричиняє такі витрати, і, крім того, воно не вказує, що ці витрати стягуються з особи, визнаної винною у вчиненні злочину. Якщо проаналізувати запропоновані автором компенсаційні відносини, то з'ясується, що вони можуть мати кілька розгалужень, чого не видно із визначення. Для прикладу розглянемо таку ситуацію: свідок для дачі показань у справі прибуває до прокуратури з іншої області, у зв'язку з чим йому відшкодували витрати на проїзд, найм житла і добові із спеціально передбачених коштів, що виділяють прокуратурі. Коли справа завершується обвинувальним вироком, ці витрати, за рішенням суду, стягуються із за-

судженого у примусовому порядку на користь держави. Часто зазначені витрати свідкам на досудовому слідстві не відшкодовують, а питання про це ставиться лише у суді під час розгляду і вирішення кримінальної справи. Крім того, запропонований підхід до визначення поняття судових витрат, з одного боку, не охоплює усіх витрат, передбачених у ст. 91 КПК України (аналогічна ст. 105 колишнього КПК РРФСР)¹, а з іншого – навпаки, дозволяє включити у судові витрати усі матеріальні витрати, пов'язані з провадженням у кримінальному процесі. На перший погляд це визначення охоплює лише витрати, пов'язані з явкою і виплатою винагороди, оскільки лише вони компенсуються учасникам кримінального процесу у відповідності з п. 1 ст. 91 КПК України органами дізнання, досудового слідства і суду. Але, якщо виходити з того, що держава, фінансуючи діяльність органів розслідування і суду в цілому, певною мірою компенсує всі понесені ними витрати, то напрошується висновок, що компенсаційні відносини можуть охоплювати і відносини, пов'язані з виплатою заробітної плати працівникам відповідних правоохоронних органів і судів, їхнім матеріальним забезпеченням та ін. Тому запропоноване Н. О. Сидоровою визначення, як на нас, є занадто абстрактним, а в дечому і неточним, оскільки воно не відображає усіх розгалужень (видів) запропонованих нею відносин, а також не вказує на те, що ці витрати пов'язані із провадженням у справі. Отож воно, як видається, також не розкриває суті означуваного поняття.

Останнім часом у зв'язку з реформуванням кримінально-процесуального законодавства, яке охопило практично всі пострадянські республіки, дедалі більше вчених почали приділяти окрему увагу інституту судових витрат у кримінальному процесі та його поняттю. Так, Р. Х. Якупов у своєму підручнику з кримінального процесу судовим витратам присвячує окремий параграф, у якому подає їхнє визначення. На його погляд, судові (процесуальні) витрати – це передбачені кримінально-процесуальним законом грошові витрати органів дізнання, досудового слідства і суду, понесені у зв'язку з провадженням у конкретній справі, у зв'язку з компенсацією витрат визначених законом учасників процесу та інших осіб. Тому він зазначає,

¹ В усіх випадках, коли у роботі згадуються статті 105–107 КПК РРФСР, йдеться про КПК 1960 р., який втратив чинність у зв'язку з прийняттям і введенням в дію з 1 липня 2002 р. нового КПК РФ.

що термін «судові витрати» може дезорієнтувати, оскільки у власному етимологічному значенні він означає витрати тільки судів [139, с. 152]. Запропоноване визначення певною мірою співзвучне з визначенням Н. О. Сидорової, оскільки теж передбачає компенсацію витрат визначених учасників кримінального процесу, але воно, як видається, є більш досконалим. У ньому вже відзначається, що судові витрати передбачені кримінально-процесуальним законом, і вони пов'язані, власне, із здійсненням провадження у конкретній кримінальній справі. Проте і воно, як на нас, не є довершеним. З наведеного визначення незрозуміло, яким передбаченим законом учасникам процесу та іншим особам компенсуються витрати, пов'язані з процесом. Невідомо також чи охоплюються ними юридичні особи, які залучаються до процесу. А такими можуть бути спеціалізовані організації, що здійснюють зберігання коштовностей (банки), організації, які надали транспортні засоби, використані під час відтворення обстановки і обставин події тощо. У ньому також не вказується на те, що судові витрати мають стягуватися за загальним правилом з особи, визнаної винною у вчиненні злочину.

У 1999 р. відомі російські вчені-процесуалісти В. М. Савицький і А. М. Ларін видали словник-довідник з кримінального процесу. У ньому судові витрати визначаються як грошові витрати, понесені державою у зв'язку з розслідуванням і судовим розглядом кримінальної справи [102, с. 173]. Зрозуміло, що це визначення є занадто розширеним і не розкриває природи судових витрат. Його можна використовувати хіба що для означення судових витрат у широкому розумінні.

Автори підручника з кримінального процесу, написаного за загальною редакцією російського процесуаліста В. П. Бож'єва, під судовими витратами розуміють витрати органів, які здійснюють кримінальне провадження, понесені ними під час розслідування і судового розгляду конкретної кримінальної справи, що підлягають відшкодуванню [127, с. 216]. Однак і це визначення не позбавлене недоліків. З нього не випливає, які саме витрати маються на увазі, хто має їх відшкодувати.

Білоруський вчений С. В. Борико визначає судові витрати як передбачені законом витрати, понесені під час провадження у кримінальній справі [34, с. 143]. З нього також не зрозуміло чи підлягають судові витрати відшкодуванню, чи зараховуються вони на рахунок держави, хоч далі автор аналізує порядок їх стягнення із засуджених.

Занадто загальне визначення судових витрат дає український процесуаліст В. М. Тертишник. Судові витрати, на його думку, — це витрати на кримінально-процесуальне провадження, відшкодування яких покладається на певних учасників процесу [116, с. 22]. Поміж інших недоліків цього визначення особливого застереження потребує формулювання «відшкодування яких покладається на певних учасників процесу». Про кого йдеться під «певними учасниками процесу» автор не пояснює, а це може призвести до розширеного тлумачення поняття судових витрат, а отже, й до спотворення його сутності.

Цікавим є визначення, запропоноване Н. А. Власовою. На її думку, судові витрати — це суми затрат, понесених під час провадження у кримінальній справі, які підлягають стягненню із засуджених або особи, винної у їхньому виникненні, чи приймаються на рахунок держави [37, с. 29]. З цього визначення випливає, що судові витрати можуть бути стягнуті не тільки із засуджених, а й з осіб, винних у їх виникненні. Подібну пропозицію свого часу висловлював Є. Терешонков. Йому видається, що цілком правильним буде покласти судові витрати на осіб, з вини яких вони виникли (йдеться про витрати, що утворилися в результаті неявки свідків). Прийняття такої норми, як заходу, спрямованого на забезпечення дисципліни громадян у кримінальному судочинстві, нерозривно пов'язано з вирішенням іншого дуже важливого питання — економією державних коштів. На підтвердження своїх міркувань він наводить такі аргументи. Витрати, які охоплюються поняттям «судові витрати» і підлягають стягненню в дохід держави, становлять лише незначну частину від загальної суми реально заподіяних державі злочином збитків. Судові витрати включають у себе виплати з бюджету держави вартості проїзду, добових і квартирних (затрат на найм житлового приміщення) особам, які з'явилися за викликом. Основна сума збитків, що завдається державі у зв'язку з неявкою свідка або потерпілого, не відшкодовується. Ці збитки утворюються за рахунок того, що в разі неявки свідка або потерпілого в судове засідання чи до органів досудового слідства для проведення слідчої дії з участю декількох осіб, за особами, котрі з'явилися, зберігається середня заробітна плата за місцем їхньої роботи, їм виплачуються витрати, пов'язані з явкою. Однак з вини осіб, які не з'явилися, судове засідання чи проведення слідчої дії відкладається. У зв'язку з цим громадяни повторно, а інколи по кілька разів, викликаються до правоохорон-

них органів, що породжує додаткові судові витрати [115, с. 12].

У реальному житті все це дійсно спостерігається, але ні українське, ні російське чинне кримінально-процесуальне законодавство такої можливості не передбачає. І навряд чи є у цьому необхідність. Запровадивши таку процедуру, ми створимо додаткові труднощі для стягнення судових витрат у цілому. Вона також приведе до перетворення інституту судових витрат у інститут процесуальної відповідальності порушників дисципліни у кримінальному провадженні, що знівелює сутність досліджуваного інституту. Як на нас, краще вже залишити існуючу процедуру, за якої на осіб, котрі не з'являються за викликом без поважних причин, може бути накладено грошове стягнення.

Старший науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України О. Перепада судовими витратами називає витрати органів дізнання, досудового слідства та суду під час здійснення ними провадження у тій або іншій справі, профінансовані з державного бюджету, тобто фактично витрати держави [92, с. 100]. Це визначення теж не позбавлене недоліків. Крім тих, про які вже згадувалось вище, недоречним, видається, наголошення на тому, що судові витрати фінансуються з державного бюджету. Правоохоронні органи і суди сьогодні повністю перебувають на державному фінансуванні, відповідно ж держава передбачає певні кошти на відшкодування судових витрат. І не може бути й мови про фінансування правоохоронних органів та судів не з Державного бюджету, оскільки можливість іншого може призвести до парадоксальної ситуації: органи, які стоять на сторожі державних інтересів, фінансуються не державою, а з інших джерел.

Відмінно від українського КПК визначення поняття судових витрат подається у зарубіжному кримінально-процесуальному законодавстві. Так, відповідно до ч. 1 ст. 131 КПК РФ, прийнятого 21 листопада 2001 р. і введеного в дію з 1 липня 2002 р., процесуальними витратами є пов'язані з провадженням у кримінальній справі витрати, які відшкодовуються за рахунок коштів федерального бюджету або коштів учасників кримінального судочинства [100, с. 344]. Стаття 243 КПК Угорської Народної Республіки передбачала, що витратами, пов'язаними з кримінальним провадженням, є всі витрати, проведені державою у справі, починаючи з порушення справи до закінчення виконання вироку, витрати приватного обвинувача та

підсудного, витрати і винагорода представників приватного обвинувача й захисника [126, с. 132].

Проаналізувавши різноманітні підходи до визначення поняття судових витрат і приклади зарубіжного законодавства, можна виділити кілька ознак, які були ключовими для його виведення вищезгаданими науковцями. До таких, зокрема, належали:

- 1) вказівка на те, що судові витрати пов'язані із здійсненням провадження у кримінальній справі;
- 2) що ці витрати стягуються із засудженого;
- 3) вказівка на кошти, виплачені безпосередньо органами дізнання, досудового слідства і судом;
- 4) розгорнутий перелік сум, що становлять судові витрати;
- 5) вказівка на компенсаційні відносини з приводу відшкодування витрат одних учасників кримінального процесу іншими.

Зауважимо також, що проаналізовані підходи і визначення поняття судових витрат розвивалися в інших умовах, аніж у тих, що маємо нині. Вони, безумовно, містять чимало корисного, що варте уваги, проте сьогодні є дещо неактуальними. Науковим визначенням, на наш погляд, може бути така логічна операція над поняттями, яка розкриває зміст цих понять шляхом вказівки на основні істотні ознаки досліджуваного явища чи поняття, що відрізняють його і виділяють з числа інших явищ чи понять. Автори ж, аналізуючи це питання, намагаються дати визначення або через простий перелік складових судових витрат, або через виділення суб'єктів, які несуть такі витрати. При цьому не враховується така вимога, що ставиться до логічного визначення, як сутнісне охоплення різних сторін означуваного явища. Тому з них варто прийняти те, що відповідає умовам сьогодення і дати нове визначення. Як видається, визначаючи поняття судових витрат доцільно враховувати такі ознаки:

- 1) ці витрати пов'язані із здійсненням провадження у кримінальній справі;
- 2) вони відшкодовуються державою тим суб'єктам кримінального процесу, які залучаються до нього або мають власний чи представлений інтерес;
- 3) склад (елементи судових витрат), визначений у законодавстві;
- 4) суб'єкта, з якого ці витрати стягуються або на якого покладаються в кінцевому результаті [89, с. 548–554].

Щодо витрат, пов'язаних із кримінальним проваджен-

ням, то жодних заперечень ця ознака не викликає – адже судові витрати виникають у зв'язку з провадженням у певній кримінальній справі, на розслідування та судовий розгляд якої вони були понесені. Лише на основі аналізу й узагальнення конкретних кримінальних справ можна говорити про суму судових витрат з певної їх категорії, у певному регіоні чи країні в цілому. Ця ознака судових витрат також дає можливість розкрити соціальну сутність судових витрат як одного із наслідків злочинності. Зупинимось детальніше на цьому питанні, оскільки воно має важливе значення для з'ясування природи судових витрат, а відтак і для визначення його поняття [88, с. 178–182].

Будь-яке діяння людини тягне за собою зміни в оточуючій його дійсності. Прояв антисоціальних властивостей злочинних діянь виражається у настанні негативних наслідків. Наслідки злочинів можуть бути різноманітними. Значну їх частину складає заподіяна державі, суспільству, колективним формуванням і окремим громадянам матеріальна шкода. Цілком очевидна і суспільна небезпечність цих наслідків. Соціальна природа нематеріальних наслідків полягає також і в порушенні нормального ходу суспільних відносин. Тривалий час у літературі проблема соціальних наслідків злочинів розглядалася виключно у рамках кримінально-правових понять. Правові наслідки злочину зводились до наслідків, які є елементами об'єктивної сторони складу злочину, а правові наслідки злочинності – до суми кримінально-правових наслідків злочинів [68, с. 134, 135].

У кінці 70-х – на початку 80-х років у працях В. С. Прохорова, Б. С. Никифорова [98, с. 59–63; 76, с. 69–71] було переконливо доведено, що в коло соціальних наслідків злочинності необхідно включати не лише ті наслідки, які безпосередньо описані в диспозиціях кримінально-правових норм або охоплюються ними (загальна майнова шкода від розкрадань, службових злочинів, знищення і пошкодження майна), а й усі без винятку різновиди шкоди, що причинно пов'язані зі злочинними діями (наприклад, під час розкрадання заподіюється не тільки безпосередня майнова шкода, а й неодержані доходи (упущена вигода): недопоставка продукції, несвоєчасне зібрання врожаю тощо); а, на думку М. М. Бабаєва, навіть витрати на боротьбу зі злочинністю (виявлення, профілактика) [30, с. 21].

Отже, матеріальні затрати суспільства на кримінальне судочинство, і зокрема ті з них, які передбачені у ст. 91 КПК України, є нічим іншим, як частина загальних соціальних наслідків злочинності. До аналогічного висновку

дійшов А. М. Сахаров, який також виділяє, як самостійний вид соціальних наслідків злочинності, матеріальні наслідки боротьби зі злочинністю, куди входять витрати на законодавчу діяльність, утримання правоохоронних органів, провадження процесуальних дій (оплата свідкам, експертам, перекладачам), утримання виправно-трудових установ [103, с. 20].

Необхідність самого кримінального судочинства і, відповідно, неминучість виникнення в його результаті соціальних затрат визначається існуванням злочинності та її соціальних причин. У такому сенсі усі витрати суспільства на кримінальне судочинство є витратами на боротьбу зі злочинністю.

Таким чином, можна говорити про судові витрати, у широкому розумінні слова, як про сукупність усіх затрат суспільства, пов'язаних з боротьбою зі злочинністю, з організацією кримінального судочинства; і у вузькому розумінні, як про витрати суспільства, пов'язані із здійсненням кримінального судочинства, які передбачені у ст. 91 КПК України. Принагідно зазначимо, що В. М. Демидов, котрий окремо досліджував матеріальні затрати на кримінальне судочинство, стверджує, що судові витрати становлять певну частку матеріальних затрат, яких зазнають правоохоронні органи і суд в процесі своєї діяльності. Правове регулювання усіх інших витрат суспільства на кримінальне судочинство здійснюється за допомогою норм інших галузей права: трудового (регулювання умов праці робітників правоохоронних органів і суду); фінансового (виділення коштів на утримання правоохоронних органів) [48, с. 29–31].

Викладене хоча й розкриває, до певної міри, соціальну природу судових витрат, однак само по собі ще не обґрунтовує необхідність регулювати цей інститут за допомогою норм кримінально-процесуального права.

Сам термін «витрати» означає «витрачену на щось суму» [77, с. 366; 84, с. 215], а «соціальний» – «суспільний, що відноситься до суспільства» [78, с. 306; 84, с. 670]. Отже, соціальні витрати – це суспільні витрати. Стосовно кримінального судочинства соціальні витрати на кримінальне судочинство можна визначити як матеріальну і нематеріальну шкоду (дійсна шкода і неотриманий дохід), яку несуть фізичні і юридичні особи (як ті, що беруть так і ті, що не беруть у ньому участь).

Проте, як правильно зазначає А. Я. Грун, судові витрати охоплюють далеко не всі витрати, які несе держава

у зв'язку з розслідуванням і судовим розглядом тієї чи іншої кримінальної справи. Зокрема, не входять до них такі витрати: заробітна плата слідчого і працівників органів дізнання за час розслідування справи; кошти, витрачені на виплату заробітної плати свідкам з числа робітників і службовців за час їхньої участі у судово-слідчих діях; заробітна плата складу суду, державного обвинувача і секретаря суду за час судового розгляду справи; витрати на проїзд складу суду, державного обвинувача і секретаря суду до місця слухання справи і назад, якщо такий мав місце; звичайні канцелярські витрати. Таким чином значна, а у багатьох справах переважна більшість витрат, які несе держава у зв'язку з розслідуванням і судовим розглядом кримінальної справи, не входить у судові витрати і не підлягає стягненню з обвинуваченого, визнаного судом винним у вчиненні злочину [46, с. 14].

Для того, щоб визначити, які саме витрати, пов'язані із здійсненням провадження у кримінальній справі, належать до судових, потрібно з'ясувати, чи відповідають вони такій ознаці судових витрат, як компенсаційність. До судових можуть відноситися лише ті витрати, які відшкодовуються державою (органами, котрі ведуть кримінальний процес, управліннями юстиції) тим суб'єктам кримінального процесу, що залучаються до нього (свідки, спеціалісти, експерти, поняті, статисти, установи, в яких зберігалися речові докази або які здійснювали їх пересилання, адвокати, котрі брали участь у кримінальному судочинстві, як захисники, за призначенням) або мають власний чи представлений інтерес у ньому (потерпілі, цивільні позивачі, їхні представники). У зв'язку з тим, що вони залучаються чи з власної ініціативи беруть участь у кримінальному процесі, зазначені суб'єкти несуть певні витрати (пов'язані з явкою, на зберігання і т. ін.). З метою заохочення їхньої участі у процесі та й заради справедливості держава відшкодовує понесені ними втрати. Відповідно ж не можуть належати до судових витрати на оплату праці слідчого, прокурора, пов'язані з розслідуванням справи. Розслідування злочинів – це їхній професійний обов'язок, за виконання якого держава платить відповідну заробітну плату. У даній ситуації немає відшкодування витрат, а має місце оплата праці з державного бюджету.

Але, аби не було суперечок, що відносити до судових витрат, а що ні, краще, все ж таки, передбачити їхній перелік у законі.

Н. О. Сидорова, крім того, зауважує, що призначення

норм про судові витрати полягає не стільки в тому, щоб законодавчо закріпити факт наявності тих чи інших витрат, пов'язаних з кримінально-процесуальною діяльністю, скільки в тому, щоб попередити, а в разі виникнення — вирішити конфліктні ситуації, які можуть з'явитися у ході перерозподілу таких витрат [106, с. 75]. Як відомо, необхідність надання правової форми фактичним суспільним відносинам настає лише тоді, коли можлива поведінка, що розходиться із соціальною нормою. Як правильно відзначає А. М. Яковлев, як загальне правило, у звичайних умовах норма права покликана регулювати поведінку, яка не співпадає з об'єктивною соціальною нормою, вона покликана впливати на аномалії, негативні відхилення від типів поведінки, що утворюють дану соціальну норму [137, с. 31]. На думку В. Г. Даєва, положення про те, що право в цілому розраховане на неправомірну поведінку, поширюється не тільки на кримінальне, адміністративне та інші галузі права, які безпосередньо формулюють характер ухильної поведінки, а й на всю систему правового регулювання. За цієї умови необхідність розглядати ті або інші суспільні відносини у їхній правовій формі настає лише тоді, коли в учасників таких відносин можуть виникнути сумніви у їхній законності, які, у свою чергу, можуть бути однією з причин девіантної поведінки [47, с. 17].

З метою недопущення цих конфліктних ситуацій законодавець передбачив у КПК України перелік витрат, що належать до судових, та порядок їх відшкодування і стягнення.

Інша справа, що у чинному законодавстві немає вичерпного переліку сум, які становлять судові витрати, і це призвело до певних суперечок у дослідників цієї проблеми з приводу того, що саме відносити до судових витрат, а також стосовно розуміння суті цього інституту загалом.

Є певні застереження щодо суб'єкта, з якого судові витрати стягуються або на якого покладаються в кінцевому результаті. Тут дуже важливо визначити саме того суб'єкта, з якого такі витрати стягуються на завершальній стадії кримінального процесу. Для з'ясування цього питання звернемося до чинного КПК України. Відповідно до ч. 4 ст. 92 КПК, витрати свідків, потерпілих, перекладачів, експертів, понятих, пов'язані з явкою за викликом до органів дізнання, досудового слідства і до суду, виплачуються з коштів органів дізнання, досудового слідства і суду. Останнім часом до судових витрат пропонують відносити й витрати, пов'язані з оплатою праці адвоката,

який брав участь у справі запризначенням без укладення угоди з обвинуваченим чи його представниками (пропозицію цю враховано у нині чинному КПК Російської Федерації [100, с. 344]). Ці витрати, за чинним законодавством, спочатку відшкодовуються органами Міністерства юстиції з коштів, що виділяються їм з Державного бюджету.

З аналізу цих норм випливає, що органи дізнання, до судового слідства, суд та управління юстиції не є первинними органами, які несуть такі витрати. Вони також не є суб'єктами, на яких покладаються судові витрати після завершення кримінального провадження. Стаття 93 КПК дещо конкретизує ситуацію, визначаючи у частині 1, що судові витрати покладаються на засуджених, крім сум, як видані і мають бути видані перекладачам або приймаються на рахунок держави. Як вважають укладачі великого юридичного словника, засудженими визнаються особи стосовно котрих винесено обвинувальний вирок суду, що вступив у законну силу, за яким їм призначено покарання передбачене кримінальним законом [33, с. 463]. Частина 2 ст. 93 КПК уже зазначає, що при визнанні підсудного винним суд постановляє стягти з нього судові витрати. У частині 3 ст. 93 КПК передбачено, що якщо підсудний буде визнаний винним, але звільнений від покарання, суд має право покласти на нього судові витрати.

Таким чином, для того, щоб охопити усі випадки, коли держава стягує судові витрати чи із засудженого, чи з особи, звільненої від покарання, потрібно вживати термін - особи, визнаної винною у вчиненні злочину.

Отже, суд, органи дізнання, досудового слідства, інші органи не виступають остаточними, головними суб'єктами, які сплачують судові витрати. Відповідно до законодавства ними виступають особи, визнані винними у вчиненні злочину, за певними винятками, передбаченими законодавством, коли судові витрати відносяться на рахунок держави (малозабезпеченість винного, витрати на оплату послуг перекладача). Щодо органів дізнання, досудового слідства, суду та інших, то вони є проміжними суб'єктами, з коштів яких компенсують зазначені витрати, щоб не чекати часу стягнення цих витрат з винного. Зауважимо також, що основний суб'єкт, з якого стягуються судові витрати, відіграє провідну роль у визначенні поняття судових витрат. Як уже зазначалося раніше, на думку деяких науковців, саме від можливості стягнення тих чи інших матеріальних витрат з винної особи залежить можливість

їх віднесення до складу судових [48, с. 31; 119, с. 37; 81, с. 146].

Розглянувши основні ознаки, які мають бути враховані у визначенні поняття судових витрат, можна приступити до його формулювання. Проте, оскільки, як зазначає Р. Х. Якупов, термін «судові витрати» в етимологічному значенні означає витрати тільки судів, найперше потрібно з'ясувати чи відповідає зміст цього поняття своїй назві, чи всі ці витрати справді пов'язані лише із судовою діяльністю. З аналізу тільки ст. 91 КПК України, яка визначає склад судових витрат, на обоє з поставлених питань можна дати негативну відповідь. Відповідно до п. 1 ст. 91 КПК, судові витрати складаються із сум, що підлягають виплаті свідкам, потерпілим, експертам, перекладачам та понятим. Аналізуючи стадії кримінального процесу, доходимо висновку, що ці витрати можуть виникнути не лише на стадії судового розгляду, а й на будь-якій іншій стадії. Тобто такі витрати можуть бути відшкодовані не тільки судом, а й слідчими органами.

Згідно з п. 2 ст. 91 КПК України до судових витрат входять витрати, які складаються із сум, витрачених на зберігання, пересилання і дослідження речових доказів. Такі витрати також можуть виникнути на будь-якій стадії кримінального процесу. Подібну ситуацію можна простежити і з іншими витратами, що їх зробили органи дізнання, досудового слідства, суд і тим більше з витратами, пов'язаними з оплатою праці адвоката, який брав участь у справі за призначенням, оскільки ці витрати відшкодовують органи Міністерства юстиції.

Отже, з вищевикладеного бачимо, що зміст поняття судові витрати значно ширший від назви. Тому, очевидно, що для термінологічного означення цих витрат – так, щоб назва відповідала змісту поняття – доцільнішим було б застосування іншого терміна. Тим більше, що у зарубіжних державах термін «судові витрати» не вживають. Так, в Угорщині використовують термін «витрати, пов'язані з кримінальним провадженням» [126, с. 132]. У чинному КПК Російської Федерації вживається термін «процесуальні витрати» [100, с. 344] і навіть у проекті КПК України станом на вересень 2000 р., підготовленому робочою групою Кабінету Міністрів України, вживається термін «процесуальні витрати» [64, с. 98]. Ці терміни, на відміну від терміна «судові витрати», є більш точними і охоплюють витрати, які можливі на всіх стадіях кримінального процесу. Однак, як видається, ще більш точним був би термін

«кримінально-процесуальні витрати», оскільки він, охоплюючи витрати, які можливі у кримінальному процесі на всіх його стадіях, крім того, проводить розмежування від витрат, які можливі у цивільному процесі. На підкріплення цієї тези зауважимо, що з 200 опитаних працівників прокуратури 176 респондентів ствердили, що термін «судові витрати» не відповідає своїй суті, а 172 опитаних не заперечують проти заміни його терміном «кримінально-процесуальні витрати» [див. додаток Б].

З урахуванням усього викладеного пропонуємо поняття судових витрат визначити так: судові (кримінально-процесуальні) витрати – це передбачені кримінально-процесуальним законом затрати, пов'язані із здійсненням провадження у кримінальній справі, які відшкодовуються державою певним суб'єктам кримінального процесу і підлягають стягненню з осіб, визнаних винними у вчиненні злочину чи, в окремих випадках, відносяться на рахунок держави.

Сформульоване визначення є найзагальнішим і водночас точним. З нього видно, що такі витрати мають бути чітко визначені у законодавстві, що вони пов'язані із здійсненням провадження у справі і, що найважливіше, воно відображає ту обставину, що такі витрати стягуються з особи, визнаної винною у вчиненні злочину, на користь держави. Запропоноване визначення усуває суперечки з приводу того, що саме відносити до складу судових витрат, оскільки він має бути чітко передбачений у законодавстві, разом з тим залишаючи законодавцеві можливість змінювати його залежно від конкретних умов.

1.2. Історичний нарис розвитку інституту кримінально-процесуальних витрат

Давно назріла потреба комплексного дослідження інституту кримінально-процесуальних витрат не може обминути питання історичного розвитку цього явища. У зв'язку з цим виникає необхідність здійснити аналіз генезису цього інституту на основі вивчення конкретних історичних пам'яток кримінально-процесуального законодавства. Завдання це досить непросте, оскільки пошук шляхів його вирішення наштовхується на дві серйозні перешкоди: 1) надзвичайно складна і заплутана історія України і її права, яка полягає в тому, що Україна (або

окремі її частини) за всю свою багатовікову історію перебувала у складі різних держав: Польщі, Росії, Австро-Угорщини. Отож на її території діяли різні правові системи, часто з істотними відмінностями; 2) зміст, який вкладається в поняття «кримінально-процесуальні витрати», а цей термін почав вживатись лише з другої половини XVIII століття, був різним [80, с. 354–358].

З урахуванням вищенаведеного, в даному дослідженні будуть проаналізовані конкретні пам'ятки, які стосувалися кримінального процесу України на певному етапі існування і розвитку української держави. При цьому звертається увага на специфіку процесу як такого в конкретний період, а в зміст поняття «кримінально-процесуальні витрати» вкладаються витрати, які пов'язані із здійсненням провадження в кримінальній справі, тобто дане поняття розглядається у широкому його розумінні.

Є сенс почати цей аналіз з періоду існування Київської Русі – Княжої доби (X–XIII ст.). Основним джерелом права цієї доби була Руська правда. І хоч за нею процес носив змагальний характер, а розмежування між кримінальним і цивільним процесом як такими взагалі не було, все ж можна сказати, що прообраз «кримінально-процесуальних витрат» у ній таки існував. Так, у статті 86 Руської правди передбачено розміри судового мита при застосуванні заліза, зокрема: 40 куп залізного (в державну казну); 5 куп мечнику (судовому чиновнику) і половину чривнидетському (судовому виконавцю, який проводить випробування) [101, с. 86]. Якщо розглядати кримінально-процесуальні витрати у широкому розумінні, то вищенаведений приклад мита цілком можна відносити до кримінально-процесуальних витрат, оскільки його стягували у зв'язку із здійсненням провадження у кримінальній справі.

Наступною епохою розвитку Української держави є Литовсько-Руська доба (XIV–XVII ст.). Описуючи судовий процес цього часу, відомий вчений історії українського карного права Ярослав Падох зазначає: «Розсуджуючи спір, суд водночас накладав на сторону, що програла, обов'язок заплатити судові кошти. Був це передовсім пересуд або пам'ятне, плачене судові стороною, що виграла. Пам'ятне – це залишок того часу, коли вирок не списувано й не записувано в книги і тягар майбутнього доказування його змісту лежав на суддях і на їх пам'яті. До судових коштів належали ще: вижове або вижоване – оплата вижем за оглядини слідів порушення права; оглядне –

за оглядини іншими особами; помилъне возному і вижове за подорожі з урядовими дорученнями та оплати, пов'язані з ув'язненням: потюремне, поланцюжне, поколодне» [91, с. 62–63].

Як бачимо Я. Падох вживає термін «судові кошти», охоплюючи ним перелічені вище витрати. І хоч аналіз головного джерела права того часу – Статуту Великого Князівства Литовського 1588 р. не підтверджує використання цього терміну в ньому, слід зазначити, що такі витрати дійсно були передбачені у цьому визначному Кодексі права, зокрема у Розділі 4, статтях 12, 18, 31 [111, с. 102, 107, 123], і вчений цілком правильно називає їх «судовими коштами». Крім того, враховуючи те, що судовий процес цього часу носив приватно-правовий характер (кримінальний також) і не було розмежування між цивільним і кримінальним процесом [91, с. 64; 22, с. 117], до кримінально-процесуальних витрат варто було б віднести і витрати на порушення справи (у даному випадку кримінальної), а також за безпідставне порушення кримінальної справи [111, с. 133].

У добу Козацько-Гетьманської держави (XVII–XVIII ст.), хоч і діяли ще Литовські Статути, у першій половині XVIII ст. їх повністю заміняє знаменитий Козацький кодекс або як звучить його повна назва – «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року. У цьому Кодексі теж не було окремого регулювання цивільного і кримінального процесу, і надалі він носив приватно-позовний характер, але з деякими елементами слідчого процесу. Проте у ньому дещо докладніше врегульовано питання витрат, які можна відносити до складу кримінально-процесуальних. Так, у главі 7, артикулі 7 п. 1 визначено порядок оплати послуг писарів, канцеляристів за виписки із судових документів. В артикулі 9 цієї ж глави детально врегульовано порядок оплати праці возного за вручення різного роду судових документів (якщо це пов'язано з виїздом за межі населеного пункту) з визначенням суми витрат за кожную версту дороги; огляд; винагороди свідка, який прибув свідчити у суді [95, с. 94].

В артикулі 22 п. 2 глави 7 визначено порядок і розміри тюремної плати за ланцюгове, колодочне, ручне, ніжне ув'язнення, на свічки, дрова, замки та інші потреби. Передбачено навіть випадок, що у разі виправдання засудженого тюремну плату оплачує той, за чиею скаргою він був засуджений [95, с. 105]. Врегульовано також порядок тюремної плати у разі втечі засудженого та після його роз-

шуку. У главі 8 Кодексу, зокрема в артикулах 2 п. 2 [95, с. 113]; арт. 35 п. 8 [95, с. 151]; арт. 36 і 38 [95, с. 155], визначено розмір витрат за безпідставний виклик до суду, за безпідставне порушення справи чи безпідставну апеляцію – причому у двох останніх випадках визначався розмір витрат як суду, так і обвинуваченого. В артикулі 40 цієї глави окремо закріплено обов'язок обвинуваченого повернути стороні, яка виграла справу, витрати на харчування за час, коли розглядалася справа, витрати на папір, на плату писарям, возним та іншим судовим службовцям у розмірі, передбаченому в главі 7. Якщо ця справа розглядалася б неправильно з вини суддів, то вони самі відшкодовували б такі витрати. Сторона, яка виграла справу, повинна була подати до суду заяву з перерахованими витратами, а суд мав їх розглянути, перевірити і присудити ці витрати з винного [95, с. 151–156]. Як видно з аналізу норм цього Козацького Кодексу, у ньому, порівняно з попередньо опрацьованими джерелами права, є не лише ширший перелік витрат, які умовно можна віднести до складу кримінально-процесуальних, а й більш детально врегульовано порядок відшкодування таких витрат.

Наступна доба в історії України видається особливо складною для вивчення. Це пов'язано з тим, що у другій половині XVIII ст. Україна постійно була плацдармом для завоювань могутніх імперій. Під кінець XVIII ст. більшість українських земель потрапили під владу Росії, які відійшли до імперії здебільшого в результаті трьох поділів Польщі та деяких інших завоювань. У 1812 р. Росія загарбала Бессарабію, а в 1815 р. – Холмщину. Поза Російським кордоном залишилися лише західні землі України – Галичина, Буковина і Закарпаття, що належали до монархії Габсбургів [66, с. 253]. У результаті цих завоювань Україна була змушена пристосуватися до життєвих умов, які панували в її чужих імперіях, а відповідно і до систем права, які в них діяли. У зв'язку з цим подальша праця буде присвячена аналізу кримінально-процесуального законодавства в частині кримінально-процесуальних витрат, яке діяло на тій чи іншій території України.

Дослідження спеціальної літератури і кримінальних справ цього періоду дають підстави стверджувати, що саме наприкінці XVIII – на початку XIX ст. у кримінально-процесуальному законодавстві з'являється термін «кримінально-процесуальні витрати» або «судові кошти». До такого висновку можна дійти, вивчивши опублікований в окремому порядку Вирок Сеймового суду Польського

Королівства у справі проти Солтика, Крижановського, Маєвського, Дембового, Заблоцького, Гримали, Пліхти і Залузького, який було проголошено від імені Російського Царя і Короля Польського Миколи I, оскільки частина території Польщі перебувала під владою Росії. Зокрема, у цьому вирокі у цитованому ним параграфі 609 Кодексу кримінального провадження зазначається: «Повне звільнення від покарання забезпечує одночасне звільнення від сплати судових коштів, хіба що обвинувачений через необачну чи неретельну поведінку створив істотний привід для переслідування».

З детального аналізу цього вироку можна з упевненістю стверджувати, що до судових коштів, згідно з діючим на той час Кодексом кримінального провадження, входили:

1) витрати на тюремне ув'язнення і харчування, причому тюремне утримання включало: витрати на ліки, опалення, прання та інші подібні послуги й потреби;

2) кошти на проїзд;

3) кошти за проведення записів та їхнє посвідчення;

4) витрати на возного за вручення повідомлень обвинуваченим і їх захисникам.

У вирокі також детально визначено хто з обвинувачених і в якому розмірі повинен був відшкодувати відповідні кошти. На підставі цього можна також зробити висновок, що під час визначення розміру коштів, які підлягали відшкодуванню, застосовувався як принцип солідарної, так і принцип часткової відповідальності, залежно від виду коштів, а також хто може звільнитися від оплати судових коштів [25, с. 37, 40, 52].

Порівняння норм, викладених у вирокі, з діючими в Росії нормами Законів «Про судочинство у справах про злочини і проступки» [50] підтверджує той факт, що хоч Польща й перебувала у складі Росії, але на її території, а відповідно і на території України, яка входила до її складу, діяло польське законодавство і, зокрема, те, що регулювало інститут кримінально-процесуальних витрат.

У вже згаданих Законах «Про судочинство у справах про злочини і проступки» питанню кримінально-процесуальних витрат була присвячена глава 3, яка називалася «Про витрати у зв'язку з провадженням кримінальних справ». Тобто у цих Законах (умовно КПК) вперше було присвячено окремий розділ витратам, пов'язаним із здійсненням провадження у кримінальній справі. У статті 25 цього Кодексу закріплювалося правило, згідно з яким слідство й судовий процес у кримінальних справах є без-

коштовним, незалежно від тяжкості злочину, щодо якого йде процес. Разом з тим, у ст. 26 зазначалося, що всі витрати на розслідування кримінальних справ, як-от: а) кошти, витрачені на перевезення й утримання в дорозі осіб, відряджених губернським начальством для розслідування; б) витрати свідкам на дорогу і за відрив від звичайних занять; в) інші подібні витрати,— повинні бути стягнуті з винних. З цього переліку виключалися і приймалися на рахунок казни кошти, витрачені на харчування засуджених, на їх перевезення та інші витрати у зв'язку з провадженням слідства, якщо такі справи закривались, не доходячи до суду. Таким чином у цій нормі вперше визначено склад кримінально-процесуальних витрат, хоч і не достатньо конкретно, обов'язок винної особи відшкодувати їх. У статтях 27–29 цієї глави передбачено обов'язок особи, яка проводить слідство, чітко визначати розміри витрат у справі і під час направлення справи до суду інформувати останнього про них. Статті 30–33 визначали порядок вирішення у вироку питання про витрати, порядок звернення такого вироку до виконання та про звільнення виправданого від обов'язку покрити кримінально-процесуальні витрати [50, с. 7–9].

Завершуючи аналіз норм про витрати у зв'язку з провадженням у кримінальних справах, викладених у Законах «Про судочинство у справах про злочини і проступки», слід зазначити, що у них, ще не досить чітко визначені як види сум, з яких складалися кримінально-процесуальні витрати, так і перелік осіб, які користувалися правом на їх відшкодування. Невизначеність ця, як зазначали Н. О. Сидорова і Ю. В. Мещеряков, призводила до неправильного застосування норм про кримінально-процесуальні витрати слідчим і судом, до нехтування правом незаможних учасників кримінального процесу на відшкодування понесених ними витрат у зв'язку з участю у провадженні кримінальної справи, а іноді навіть і до цілеспрямованих зловживань з метою особистої вигоди [108, с. 61–63]. Незважаючи на це, у цьому КПК вперше за всю історію інститут кримінально-процесуальних витрат був комплексно врегульований в одній главі кримінально-процесуального закону, що є серйозним позитивом, порівняно з раніше проаналізованими джерелами права. Продовжуючи цю думку, необхідно підкреслити, що метою даного дослідження є вивчення історичного факту становлення і розвитку кримінально-процесуальних норм про кримінально-процесуальні витрати як інституту кримінального процесу,

а не з'ясування ефективності застосування їх у практичній діяльності слідчих і судових органів певного історичного періоду, оскільки в будь-якій діяльності є свій як позитивний, так і негативний бік.

Прослідковуючи подальший генезис кримінально-процесуальних витрат як інституту кримінального процесу України, ми з необхідністю підходимо до судово-правової реформи 60-х років XIX ст. у Російській Імперії (у склад якої перебувала більша частина території сучасної України), яка в цілому прославилася своїм демократизмом. У результаті реформи було замінено практично все попереднє законодавство. В її основу лягло чотири Кодекси: 1) Статут цивільного судочинства; 2) Статут кримінального судочинства; 3) Статут діяльності судових установ; 4) Статут про покарання, що накладаються мировими судьями, котрі були затверджені 20 листопада 1864 року. Як відзначали Т. У. Воробейнікова і А. Б. Дубровіна, статут проголосили ряд буржуазно-демократичних принципів: незалежність суду від адміністрації, гласність, змагальність, усність процесу. Нововведений Статут кримінального судочинства значно відрізнявся за структурою і змістом від Законів «Про судочинство у справах про злочини і проступки». У ньому вже не було системи формальних доказів і розмежування підсудності за станами, вводився інститут судових слідчих та судових виконавців – судових приставів [40, с. 44]. Що стосується кримінально-процесуальних витрат, то в новому кодексі кримінально-процесуальним витратам окрема увага (самостійна глава) приділялася двічі. У книзі першій, яка визначала порядок здійснення судочинства в мирових судових установах, кримінально-процесуальним витратам була присвячена глава 11, яка називалася «Про судові витрати» і включала 8 статей (192–199) [128, с. 236]. У статті 192 цієї глави закріплювалося право експерта на винагороду (шляхові витрати) з виклик повісткою для участі у справі, а ст. 193 передбачала право свідка на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою, якщо він подолав шлях понад п'ятдесят верст, розмір такої винагороди (шляхові – 3 копійки на кожну версту і 25 копійок добових). Розмір винагороди перекладачів, експертів і спеціалістів, які залучалися до участі у процесі, визначався правилами, передбаченими Статутом цивільного судочинства. Згідно зі статтею 194 Статуту кримінального судочинства оплата судових витрат покладалася: 1) на обвинувача, якщо обвинувачення визнане необґрунтованим; 2) на обвинуваченого, якщо він визна-

ний винним. У наступних статтях визначалася доля кримінально-процесуальних витрат у випадках, коли злочин вчинено декількома особами, у співучасті, у випадку невстановленості винних чи їх матеріальній неспроможності; про витрати, які утворилися в результаті неявки однієї із сторін в судове засідання. У статті 198 закріплювався принцип безкоштовності кримінального процесу в мирових судових установах, а в примітці до ст. 199 передбачалося, що стягнення, які накладалися за неявку за викликом мирового судді без поважних причин, звертали на облаштування місць ув'язнення в мирових учасках. Останнє положення, як видається, було особливо позитивним і заслуговує уваги з міркувань підвищення ефективності застосування норм про кримінально-процесуальні витрати на практиці.

Вдруге окрема увага кримінально-процесуальним витратам приділялася у книзі другій Статуту кримінального судочинства, у якій визначався порядок провадження в загальних судових установах, зокрема у розділі 6, главі 4 «Про судові витрати», яка налічувала спочатку 24 статті (976–999), а потім була доповнена ще чотирма статтями (978¹, 978², 979¹, 986¹) [128, с. 280–282]. Викладені у цих статтях норми були дещо схожими з нормами, проаналізованими вище, однак вони все ж істотно відрізнялися, оскільки в мирових судових установах процес носив виключно змагальний (приватно-правовий) характер, тоді як у загальних судових установах процес був слідчорозшукним з елементами змагальності.

В цілому, як і у главі 11 книги першої, у главі 4 книги другої закріплювалося правило, за яким усі витрати, передбачені в цій главі, стягувалися з тих, на кого вони були покладені судом, крім тих, що приймалися на рахунок держави. Однак воно доповнювалось правилом, що всі поточні витрати у кримінальних справах покривалися з сум, які перебували у розпорядженні уряду.

У статті 977 уже чітко визначалася структура кримінально-процесуальних витрат. Зокрема, до них входили: 1) кошти на дорожні витрати осіб, які відправлялися для проведення слідчих дій; 2) винагорода експертів, перекладачів свідків та інших осіб, які залучалися до участі у процесі; 3) витрати на зберігання, пересилання і дослідження речових доказів; 4) на проведення хімічних і технічних досліджень; 5) на друк у відомостях різних оголошень. У статтях 978–985 детально регламентувався порядок і розміри відшкодування витрат, пов'язаних з явкою

(дорожніх і добових), і винагорода експертам, перекладачам, фотографам за їхню працю; порядок оплати витрат, пов'язаних з явкою, свідків та інших осіб, які залучаються до процесу, а також поліцейських та інших осіб, на яких покладено обов'язок виявляти злочинні діяння, військово-службовців, священників; порядок відшкодування витрат за використання хімічних реактивів під час проведення досліджень; на упакування речовин, які підлягають хімічному дослідженню; на друкування оголошень у пресі. Особливої уваги заслуговує правило, закріплене у статтях 986 і 987, за яким винагорода експертам, свідкам та іншим особам виплачувалася за рішенням того суду, на розгляд якого надійшла справа, не інакше як за вимогою особи, яка має право на винагороду. Якщо ж така особа до оголошення вироку не заявила вимоги про відшкодування витрат, то вважалось, що вона відмовилася від винагороди.

У статтях 990–993 регулювався порядок стягнення кримінально-процесуальних витрат з кількох винних при співучасті у злочині. У зв'язку з цим допускалася солідарна відповідальність, якщо головні винуватці були неспроможні відшкодувати кримінально-процесуальні витрати. Також зазначалося, що хоча й розмір витрат і хто їх зобов'язаний був відшкодувати мав визначатися у вироку, детальний розрахунок кримінально-процесуальних витрат, із вказівкою на які цілі вони проведені, мав робитися в окремій ухвалі, що приймалася після проголошення вироку.

У решті статей визначався порядок оскарження рішення про кримінально-процесуальні витрати, випадки, за яких кримінально-процесуальні витрати не стягувалися, а також, коли вони зараховувались на рахунок казни. Крім того, визначався порядок відшкодування кримінально-процесуальних витрат за умови, якщо судом було постановлено рішення стягнути із винної особи винагороду за заподіяну нею шкоду, збитки або образу.

Слід також наголосити, що у Статуті кримінального судочинства, крім норм, які регулювали інститут кримінально-процесуальних витрат і містилися у цих двох окремих главах, було ще ряд інших статей, які так чи інакше стосувалися кримінально-процесуальних витрат. Так, у статті 776 зазначалося, що суд, крім вирішення питання про винність і покарання, повинен вирішити ще деякі інші питання, зокрема про відшкодування кримінально-процесуальних витрат. У статтях 121–122 говорилось про кримінально-процесуальні витрати у разі неявки однієї

із сторін, а у статтях 592, 643, 676 у разі неявки обвинуваченого, свідка чи присяжного засідателя.

Як бачимо із аналізу цих норм, у Статуті кримінального судочинства Російської Імперії 1864 р. інститут кримінально-процесуальних витрат отримав комплексне і системне регулювання, якому можна позаздрити навіть сьогодні. Крім того, аналіз короткого коментаря Статуту кримінального судочинства свідчить, що для забезпечення правильного застосування норм статуту про кримінально-процесуальні витрати була прийнята досить значна кількість циркулярів Міністерства юстиції, рішень і указів Сенату [59, с. 348–351]. У цьому та інших коментарях до Статуту кримінального судочинства [85, с. 359; 135, с. 115] роз'яснювалися й уточнювалися ті чи інші положення статуту, які стосувалися кримінально-процесуальних витрат. Про кримінально-процесуальні витрати у кримінальному процесі згадує у своєму романі навіть відомий російський письменник Л. М. Толстой [117, с. 90], що в цілому підкреслює ту велику вагу, яку приділяло Російське самодержавство інституту кримінально-процесуальних витрат, чого, на жаль, немає сьогодні.

Норми Статуту кримінального судочинства діяли на території України до 1917 р., хоча й після проголошення влади рад на території Східної України застосовувались закони повалених урядів в тій частині, у якій вони не були скасовані революцією і не суперечили революційній совісті і революційній правосвідомості [71, с. 8–9, 121]. З плином часу Радянська Україна почала продукувати свої нормативно-правові акти, які спочатку значною мірою копіювали положення імперського законодавства, але були наповнені новим соціально-класовим змістом. Що стосується інституту кримінально-процесуальних витрат, то він регулювався різними нормативно-правовими актами.

Зокрема, в Інструкції для народних слідчих, затвердженій народним комісаром юстиції у 1919 р. у Житомирі, кримінально-процесуальним витратам була присвячена глава 4 розділу III [52, с. 252–257].

У ній визначалася доля кримінально-процесуальних витрат під час провадження досудового слідства. Зокрема, параграф 209 Інструкції встановлював, що судовими витратами, пов'язаними із провадженням досудового слідства, визнаються: 1) винагорода свідків, спеціалістів, перекладачів та інших осіб; 2) витрати на зберігання і пересилання речових доказів та на проведення хімічних і технічних досліджень.

У наступних параграфах містилася деталізація норм, викладених у параграфі 209, а саме: згідно з параграфом 210 винагорода свідків визначалася із розміру дійсної вартості проїзду до місця виклику для допиту і добових. Відповідно до параграфів 211 і 212 винагорода спеціаліста, перекладача та інших осіб визначалася залежно від часу, затраченого на експертизу, переклад чи іншу роботу, а також розміру дійсної їх вартості, проїзду і добових. Крім того, параграф 213 уточнював, що винагорода за проїзд і добові вищевказаним особам визначалися лише у випадку їх виклику на відстань понад 10 верст. Параграфи 214 і 215 регулювали порядок визначення розміру винагороди і добових за проїзд до місця виклику і назад. Параграф 216 закріплював положення, згідно з яким витрати на упакування і пересилання речовин, які підлягали хімічному дослідженню, а також на пересилання інших речових доказів сплачувалися за місцевими цінами на витрачені для цього матеріали, вози та робітників. У параграфі 217 повністю копіювалося правило, передбачене ще у Статуті кримінального судочинства Російської Імперії 1864 р., згідно з яким видача винагороди і оплата витрат здійснювалися не інакше як на вимогу осіб, яким вона належить, заявлену ними до початку слухання справи у суді, а параграф 218 уточнював, що така вимога могла бути усною або письмовою. Відповідно до параграфа 219 після отримання вимоги про винагороду або відшкодування кримінально-процесуальних витрат слідчий складав: 1) мотивовану постанову про винагороду даної особи на підставі відповідних документів і власного міркування про кількість грошей, які підлягали видачі; 2) розрахунок про кримінально-процесуальні витрати у справі, не чекаючи закінчення досудового слідства і рішення народного судді. Параграф 220 визначав, що кількість винагороди, яка підлягала видачі даній особі, за поданням слідчого визначалася народним суддею із спеціального кредиту, який передбачався на такі цілі [52, с. 255–257].

У 1920 р. в Харкові було прийнято Положення про народний суд Української Радянської Соціалістичної Республіки, у якому містився розділ «Про судові мито і судові витрати» [93, с. 272]. Відповідно до ст. 82 цього Положення ніяке мито і судові збори у цивільних і кримінальних справах не стягувалися, але судам належало право накладати на сторони штраф на користь держави за недобросовісний позов або недобросовісний спір, а також прису-джувати на користь виправданої сторони понесені нею

збитки і витрати. Як бачимо, норма цієї статті не зовсім чітко регулювала інститут кримінально-процесуальних витрат у кримінальних справах.

У 1921 р. приймається нова Інструкція для народних слідчих, у якій кримінально-процесуальним витратам була присвячена теж глава 4 [53, с. 299–300]. Норми цієї глави майже повністю повторювали правила, викладені в Інструкції для народних слідчих 1919 р., за тим винятком, що у них було розширено склад витрат на проведення досліджень (крім хімічних і технічних, додавалися медичні та інші). Змінювався порядок визначення розміру добових: вони визначалися з розрахунку 1/30 мінімальної тарифної ставки в день за весь час, протягом якого викликана особа була відірвана від своїх звичайних занять, якщо вона не перебувала на службі. Для осіб, котрі перебували на службі, добові визначалися з розрахунку 1/30 отримуваного ними у місяць окладу (ст. 194). Крім того, згідно зі ст. 198 нової Інструкції кримінально-процесуальні витрати оплачувалися вже не народним суддею, а слідчим із спеціально виділеного для цієї мети кредиту.

Перший кримінально-процесуальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки, прийнятий 13 вересня 1922 р., інститут кримінально-процесуальних витрат регламентував у главі VI «Про строки і судові кошти», зокрема у статтях 93–95 [122, с. 31–32].

Згідно зі ст. 93 цього кодексу судові кошти склалися:

- 1) із сум, виданих свідкам, експертам і перекладачам;
- 2) із сум, витрачених на зберігання, пересилання і дослідження речових доказів;
- 3) з інших непередбачених витрат, що їх зробив суд на дану справу.

Як бачимо, у порівнянні з раніше діючими нормативними актами у кодексі вже чітко визначався перелік осіб, які мали право на відшкодування кримінально-процесуальних витрат. Додалися також інші непередбачені витрати суду на дану справу, що давало право розширити перелік витрат на дослідження доказів та долучати до них інші витрати на проведення судового розгляду.

Стаття 94 передбачала, що суд, ухвалюючи вирок, вирішував у ньому питання про стягнення із засудженого судових коштів. Якщо у справі було засуджено декілька осіб, то суд, встановлюючи розмір судових коштів, що їх належало стягти з них, брав до уваги також їхній матеріальний стан.

Відповідно до ст. 95 КПК 1922 р. у разі закриття справи, виправдання підсудного та коли особа, на яку нале-

жить покласти судові кошти, була малозабезпеченою, ці кошти покладалися на державну скарбницю. У разі закриття справи за примиренням сторін суд вправі був покласти судові кошти на обидві сторони. Звільняючи підсудного від застосування до нього покарання, суд теж міг стягнути з нього судові кошти.

20 липня 1927 р. у зв'язку із вступом УСРР до СРСР, на хвилі суцільної заміни раніше діючого законодавства, яка прокотилася по всіх республіках Радянського Союзу, була прийнята нова редакція КПК УСРР. У цьому кодексі певна увага кримінально-процесуальним витратам приділялася у розділі 6 «Реченці й судові кошти», зокрема у статтях 85–87 [63, с. 24]. Вони практично повністю повторювали положення КПК 1922 р., з тим лише винятком, що у п. 1 ст. 85 серед осіб, які мали право на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою, називались ще потерпілі і поняті, а у п. 2 ст. 85 до сум, витрачених на зберігання, пересилання і дослідження речових доказів, додавалися інші витрати на вчинення дізнання і досудового слідства.

5 травня 1931 р. була прийнята примітка до ст. 85 КПК 1927 р., відповідно до якої, «визначаючи кримінально-процесуальні витрати у справах, в яких участь оборонця є обов'язковою, якщо член колегії оборонців виступає за призначенням суду, а підзахисний не є неімущим, суд встановлює розмір оплати праці оборонця за таксою оплати послуг колегії оборонців. Ці кошти стягуються із засудженого для колегії оборонців, як судові витрати» [65, с. 21]. Отже, склад кримінально-процесуальних витрат був розширений за рахунок витрат на оплату праці адвоката, який брав участь у справі за призначенням.

Як бачимо, норми КПК в редакції 1927 р., що стосувалися кримінально-процесуальних витрат, вже більш подібні до тих, які ми маємо у чинному сьогодні КПК.

У той самий час на території Західної України (Галичина, Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь, Західне Полісся, Посяння, Лемківщина), яка перебувала в складі Польщі [113, с. 332; 91, с. 539], діяло польське право. Що стосується інституту кримінально-процесуальних витрат у цій правовій системі, то він детально регламентувався книгою X Кодексу кримінального провадження Республіки Польської, яка називалася «Кошти судові» і вміщувала 29 статей [19, 571–599], Правилами про судові кошти від 24 жовтня 1934 р. [24], які були викладені на 94 сторінках. Крім того, у військовому кримінальному процесі діяли окремі положення про судові кошти: статті 408–411 [23, с. 244–245].

Аналізуючи польське кримінально-процесуальне законодавство про кримінально-процесуальні витрати, яке діяло на території Західної України у 1919–1939 рр., слід одразу зауважити, що у ньому витрати у кримінальній справі охоплювались терміном «судові кошти» (*koszty sądowe*) і мали досить цікаву градацію. Усі судові кошти склалися з «судових оплат», які детально були регламентовані у розділі V Правил про судові кошти, та «коштів кримінального провадження», склад яких вичерпно подавався у КПК РП. Відповідно до ст. 587 КПК РП до коштів провадження належали: 1) витрати на доставлення викликів та інших судових повідомлень; 2) витрати, пов'язані з переїздом суддів та інших осіб, з приводу слідчих дій; 3) кошти спровадження, перевезення і конвоювання обвинувачених, свідків і втікачів; 4) витрати, пов'язані з явкою та винагорода свідків, спеціалістів (експертів) і перекладачів; 5) кошти судових оглядів та інших досліджень, проведених у ході провадження, кошти пересилання і зберігання доказів і вилучених предметів, а також їх продажі; 6) кошти судових оголошень у пресі; 7) кошти утримання заарештованого; 8) кошти на оплату послуг захисників і представників сторін; 9) кошти виконання вироку.

Щодо судових оплат, то відповідно до розділів II та V Правил про кошти судові до них відносились: 1) оплата за проведення записів і виписок; 2) оплата за внесення подань і заяв; 3) оплата канцелярська; 4) оплата за апеляцію і касаційну заяву; 5) оплата за покарання у вигляді позбавлення волі.

У кримінальному процесі, крім того, було розмежування усіх витрат залежно від справ приватного чи публічного обвинувачення, відповідно і визначався порядок відшкодування і стягнення цих витрат. Зокрема згідно зі ст. 574 КПК РП приватний обвинувач під час подачі акту обвинувачення сплачував на рахунок коштів провадження грошовий завдаток. Розмір завдатку визначався залежно від рівня судової інстанції, до якої він звертався. У зв'язку з цим передбачалося, що до сплати такого завдатку справа не розглядалася. У разі засудження обвинуваченого з нього стягувались кошти провадження на користь обвинувача (параграфи 2, 3 ст. 578), а якщо обвинуваченого було виправдано або справу закрито – кошти провадження ніс приватний обвинувач (ст. 581).

Стосовно справ публічного обвинувачення, то у ст. 572 КПК РП закріплювалося правило, згідно з яким усі витрати у зв'язку з провадженням покривала Державна Казна, якщо

кодекс не передбачав іншого. У кодексі також було детально регламентовано порядок відшкодування витрат різним учасникам кримінального процесу. Так, у ст. 588 визначено порядок відшкодування витрат свідка: витрат, пов'язаних з явкою (вартість проїзду і харчування, якщо відстань до суду перевищувала 25 км), винагороди за відрив від звичайних занять. Враховувались навіть такі особливості, як використання кількома свідками одного транспортного засобу, виклик особи як свідка у декількох кримінальних справах. Стаття 599 визначала порядок відшкодування витрат експерта і перекладача, включаючи винагороду за роботу, вартість роботи, витрати, пов'язані з явкою. У статтях 590–593 встановлювалися особливості визначення розміру витрат, які підлягали відшкодуванню свідкам, експертам і перекладачам залежно від конкретних умов та порядок їх виплати. П'ять наступних статей регулювали порядок визначення розміру інших витрат, які входили до складу коштів провадження.

У статтях 578–586 КПК РП також детально врегульовано порядок стягнення кримінально-процесуальних витрат у справах публічного обвинувачення. За загальним правилом, усі кошти провадження стягувалися із засудженого на користь Державної Казни. Якщо ж підсудний виправдовувався, то витрати відносились на рахунок Державної Казни. Крім того, враховувались такі особливості, як вчинення обвинуваченим декількох злочинів, визнання обвинуваченого винним лише у певній частині пред'явленого йому обвинувачення; вчинення злочину декількома особами (допускалася солідарна відповідальність обвинувачених, крім коштів тимчасового ув'язнення та виконання вироку); смерть обвинуваченого до набрання вироком законної сили. Стаття 598 визначала порядок звільнення підсудного від сплати коштів провадження та порядок відстрочки чи розстрочки їхньої оплати.

Що стосується порядку і розміру покриття судових оплат, то він детально визначений у розділі V Правил про кошти судові, з урахуванням специфіки того чи іншого виду оплат, категорії кримінальної справи, особливостей провадження у ній.

Інститут кримінально-процесуальних витрат у військовому кримінальному процесі Республіки Польської відрізнявся певними особливостями, які визначалися розділом 23 Кодексу військового кримінального процесу. Він передбачав особливий порядок визначення розміру витрат для військовослужбовців, які брали участь у процесі як свідки, експерти чи перекладачі. Щодо цивільних осіб, котрі

залучалися до участі у процесі, то розмір коштів, які мали бути їм виплачені, визначався за правилами для загальних кримінальних судів. У цілому за Кодексом військового кримінального процесу кошти процесу повністю несла Державна Казна, і вони не стягувалися із засуджених осіб [23, с. 244–245].

Таким комплексним і, як на нас, довершеним був інститут кримінально-процесуальних витрат на території Західної України за кримінально-процесуальним законодавством Республіки Польської. Після приєднання західноукраїнських земель у 1939 р. до складу УРСР тут почало діяти радянське кримінально-процесуальне право.

У результаті правової реформи у 1960 р. в УРСР був прийнятий і з першого квітня 1961 р. введений в дію новий Кримінально-процесуальний кодекс, який з великими змінами і доповненнями є чинним і сьогодні. Кримінально-процесуальним витратам у ньому присвячено ряд норм глави 7 «Строки і судові витрати» [62, с. 39–40]. Склад кримінально-процесуальних витрат у цьому КПК залишився фактично таким самим як і за КПК 1927 р., за тим лише винятком, що до нього вже не включалися витрати на оплату праці адвоката, який брав участь у справі за призначенням. З'явилася також нова ст. 92, яка визначала порядок відшкодування витрат свідкам, потерпілим, експертам, перекладачам і понятим, встановлюючи ту особливість, що за переліченими особами зберігався середній заробіток за місцем основної роботи протягом часу, витраченого у зв'язку з явкою за викликом. Щодо порядку стягнення кримінально-процесуальних витрат із засудженого, то він залишався таким же, як і в попередньому кодексі.

Власне, Кримінально-процесуальним кодексом 1961 р. завершуємо історичний нарис розвитку інституту кримінально-процесуальних витрат України. Аналіз історичних джерел права, які регламентували інститут кримінально-процесуальних витрат, дає підстави стверджувати, що цей інститут в українському кримінальному процесі все ж таки має довгу історію, відлік якої починається з часів Київської Русі. Йому характерні деякі особливості, обумовлені специфікою історії України в цілому, які заслуговують уваги. Усе це, у свою чергу, створює серйозне підґрунтя для подальшого вивчення і розроблення цього інституту на сучасному етапі розбудови Української держави, враховуючи специфічні умови, у яких ми перебуваємо та закріплену у Конституції України мету побудови демократичної, соціальної і правової держави.

1.3. Структура кримінально-процесуальних витрат

Як було констатовано раніше, однією з основних ознак кримінально-процесуальних витрат є те, що їхній склад передбачений у кримінально-процесуальному законодавстві. З метою кращого розуміння суті кримінально-процесуальних витрат видається доцільним ґрунтовно проаналізувати їхній склад – структуру, передбачену у чинному законодавстві.

Відповідно до ст. 91 КПК України судові витрати складають:

- 1) суми, що видані і мають бути видані свідкам, потерпілим, експертам, спеціалістам, перекладачам і понятим;
- 2) суми, витрачені на зберігання, пересилання і дослідження речових доказів;
- 3) інші витрати, що їх зробили органи дізнання, досудового слідства і суд при провадженні у даній справі.

Уже поверхневий аналіз цієї статті породжує щонайменше два запитання. Перше з них: з чого складається сума коштів, що видані і мають бути видані свідкам, потерпілим, експертам, спеціалістам, перекладачам і понятим? Друге: з чого складаються (можуть складатися) інші витрати, що їх зробили (можуть зробити) органи дізнання, досудового слідства і суд під час провадження у даній справі? Глибше вивчення цієї статті примушує нас замислитися над ще одним запитанням: чи завжди витрати на зберігання, пересилання і дослідження речових доказів є кримінально-процесуальними витратами? Вже тільки ці запитання зумовлюють необхідність більш детального з'ясування структури кримінально-процесуальних витрат.

Отож, що собою становлять суми, що видані і мають бути видані свідкам, потерпілим, експертам, спеціалістам, перекладачам і понятим? Щоб отримати відповідь на це запитання, необхідно звернутися до ст. 92 КПК України та Інструкції «Про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів», затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710 [10, с. 510–512] (надалі –

Інструкція № 710). З них випливає, що суми ці складаються з: а) винагороди, яка виплачується вищепереліченим особам за відрив від звичайних занять у зв'язку з викликом, якщо вони не є працівниками підприємств, установ чи організацій; б) вартості проїзду до місця виклику і назад, якщо зазначені особи проживають в іншому населеному пункті; в) витрат, пов'язаних з наймом жилого приміщення; г) добових; г) вартості експертизи (собівартості проведеної роботи – заробітна плата, оплата відрядження, вартість матеріалів, накладні витрати, – а також рентабельності у межах 25% собівартості), якщо вона проводилась експертами науково-дослідних установ судової експертизи; д) винагороди, яка виплачується експертам, спеціалістам і перекладачам, якщо вони виконували свої обов'язки не в порядку службового завдання.

Положення цієї Інструкції вносять певну ясність у розуміння складу витрат, передбачених у п. 1 ст. 91 КПК України, проте не повністю. На поверхню впливає ще одне досить цікаве та актуальне на сьогодні запитання: чи всі витрати на проведення судових експертиз у кримінальних справах належать до судових? Аналіз теорії кримінального процесу та чинного законодавства породжує певні суперечливі думки з цього приводу. Зокрема, ряд науковців зазначають, що витрати на оплату праці експертів (за проведену експертизу) відноситимуться до кримінально-процесуальних витрат, якщо проведення експертизи не входило в коло їхніх службових обов'язків [119, с. 41; 81, с. 147]. Відповідно до п. 5 ст. 13 Закону України від 25 лютого 1994 р. «Про судову експертизу», судовий експерт має право на винагороду за проведену судову експертизу, якщо її виконання не становило його службове завдання [7], це ж правило закріплене і в ч. 4 ст. 93 КПК України.

Що ж необхідно розуміти під експертизою, яка виконувалася не в порядку службового завдання? Якогось певного роз'яснення у законодавстві чи судовій практиці з цього питання немає. Одні працівники експертних установ вважають, що експертиза виконана у порядку службового завдання, якщо вона проводилася в експертній установі і в робочий час. Якщо ж експертиза проводилася спеціалістами експертної установи не в установі, а в якомусь іншому місці, не у робочий час (у вихідні і святкові дні, після закінчення робочого дня), то вона вважається такою, що проводилася не у порядку службового завдання. Сюди ж вони відносять роботу позаштатного експерта. Інші стверджують, що експертиза повинна вважатися такою, що виконана

в порядку службового завдання, якщо вона проведена експертом державної установи в силу його службових обов'язків за рахунок коштів, що виділяються експертній установі з Державного бюджету, навіть не в експертній установі чи в позаробочий час. Якщо ж експертиза виконується не за рахунок коштів з Державного бюджету, її можна вважати такою, що проводилась не в порядку службового завдання. Видається, що остання думка є більш прийнятною.

У теорії кримінального процесу, зокрема В. Т. Томінім і В. А. Дунінім висловлена думка, що експертам винагорода виплачується лише у тих випадках, коли експертне дослідження проводять спеціалісти, котрі не працюють в експертній установі, а залучені до неї безпосередньо постановою органу досудового розслідування, прокурора, судді чи ухвалою суду [119, с. 39]. У зв'язку з цим виникає ще одне запитання: які є експертні установи? Щоб отримати відповідь на це запитання, необхідно звернутися до Закону України «Про судову експертизу», зокрема до статті сьомої. Зі змісту цієї статті випливає, що судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи та відомчі служби. До них належать: 1) науково-дослідні та інші установи судових експертиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я України; 2) експертні служби Міністерства внутрішніх справ, Міністерства оборони та Служби безпеки України. Крім того, судово-експертна діяльність може здійснюватися на підприємницьких засадах на підставі ліцензії, а також громадянами за разовими договорами [7]. Отже, за чинним законодавством України, думка зазначених авторів поширюється лише на випадки, коли експертна діяльність здійснюється на підприємницьких засадах, а також громадянами за разовими договорами. Такою діяльністю можуть займатися спеціалісти, які працюють на різних підприємствах, в установах та організаціях і мають спеціальні знання, необхідні для проведення відповідних досліджень [79, с. 194–196].

Якщо виходити з вищевикладеного, спеціалізовані установи та відомчі служби, які здійснюють експертну діяльність, не мають права на відшкодування витрат, понесених у зв'язку з проведенням експертизи у тій чи іншій кримінальній справі. А тому такі витрати не можна вважати кримінально-процесуальними.

Однак, враховуючи положення ст. 15 Закону України «Про судову експертизу», виникають й інші міркування.

Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 15 цього Закону, проведення науково-дослідними установами судових експертиз наукових розробок з питань організації та проведення судових експертиз фінансується за рахунок Державного бюджету. Частина друга цієї статті визначає, що проведення судових експертиз іншими спеціалізованими установами та відомчими службами фінансується за рахунок коштів, що виділяються їм на цю мету з Державного та місцевих бюджетів, а науково-дослідними установами – за рахунок замовника. Тобто науково-дослідні установи проводять експертизи за рахунок коштів замовника, а не за рахунок бюджетних коштів.

Правило, за яким науково-дослідні установи судової експертизи проводять експертизу за рахунок замовника, закріплене і в п. 11 Інструкції № 710 та в Переліку державних платних послуг, які надаються науково-дослідними інститутами судових експертиз Міністерства юстиції України [12, с. 5–6]. Як впливає з цього Переліку, під науково-дослідними установами потрібно розуміти власне науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції (Науково-дослідні інститути судової експертизи – НДІСЕ). У зв'язку з цим витрати на проведення судових експертиз у кримінальних справах у НДІСЕ почали відносити до судових, оскільки вони проводять дослідження не за рахунок коштів з Державного бюджету, а за рахунок замовника (доречно зауважити, що практика багата такими прикладами). Замовниками ж виступали органи, що здійснюють провадження у кримінальній справі – досудового слідства, суди, тобто державні установи, котрі також перебувають на повному державному утриманні. Враховуючи те, що вони несли певні витрати, відшкодовуючи вартість проведеної експертизи науково-дослідним установам, вони цілком правильно визнавали їх кримінально-процесуальними, на підставі чого суд стягував ці витрати із засудженого [143; 162; 163]. Це все було зумовлено тим, що з 1998 р. держава фактично припинила фінансування НДІСЕ на проведення експертиз у кримінальних справах. Однак з лютого 2001 р. фінансування НДІСЕ з боку держави на проведення експертиз у кримінальних справах було відновлено. У зв'язку з цим сьогодні витрати на проведення експертиз у кримінальних справах, виконаних НДІСЕ, не можна відносити до кримінально-процесуальних.

Коли йдеться про витрати, пов'язані з оплатою вартості експертиз, проведених у кримінальній справі, слід зауважити, що слідчо-судова практика характеризується ще

деякими особливостями. Річ у тім, що довідки-розрахунки з визначенням вартості проведених експертиз подають не тільки науково-дослідні установи судової експертизи, а також експертні служби органів внутрішніх справ, грубо порушуючи за таких умов вимоги ст. 15 Закону «Про судову експертизу». Для прикладу можна навести ряд кримінальних справ з архіву місцевого суду Залізничного району міста Львова. Так, у кримінальній справі № 1-35/99 про обвинувачення Халявки О. М. у незаконному носінні і зберіганні вогнестрільної зброї (ч. 1 ст. 222 КК України¹) експертно-криміналістичним відділом УМВСУ у Львівській області проводилась балістична і криміналістична експертиза. Згідно з довідкою-розрахунком вартість проведених експертиз склала 834 грн. 33 коп. У довідці про рух кримінальної справи цю суму названо судовими витратами, і суд у вирокі у цій справі постановив стягнути зазначені кошти із засудженого Халявки [155, с. 111, 162].

Аналогічна ситуація мала місце у кримінальній справі № 1-37/99 про обвинувачення Кобрини у самоуправстві (ст. 198 КК) і вимагательстві, поєднаному з насильством (ч. 3 ст. 144 КК). Експертно-криміналістичним відділом УМВСУ у Львівській області у цій справі проводилась криміналістична експертиза, вартість якої склала 55 грн. 8 коп. Суд у вирокі постановив стягти ці витрати із засудженого як кримінально-процесуальні витрати, хоча у довідці про рух кримінальної справи вони не згадуються [157, с. 150].

У справі № 1-335/99 про обвинувачення Мансурова А. Г. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 229^б КК (незаконне виготовлення наркотичних засобів, вчинене повторно), науково-дослідний експертно-криміналістичний центр при УМВСУ на Львівській залізниці проводив фізико-хімічну експертизу. За кошторисом витрат на проведення експертизи загальна її вартість склала 11 грн. 90 коп., а в довідці про рух кримінальної справи витрати на її проведення віднесені до судових. Вироком суду постановлено стягнути із засудженого Мансурова 11 грн. 90 коп. судових витрат [154, с. 78, 155]. Доцільно зазначити, що приклади такі є і в інших судах міста Львова та області.

¹ Оскільки судова практика будується на матеріалах кримінальних справ, які були розглянуті до прийняття Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р., у роботі у посиланнях на матеріали кримінальних справ кваліфікація злочинів подається за нині нечинним Кримінальним кодексом від 28 грудня 1960 р.

Вивчення згаданих справ свідчить, що експертні установи вартість проведених ними експертиз визначали, керуючись Положенням «Про порядок внесення юридичними та фізичними особами плати за проведення експертно-криміналістичними підрозділами органів внутрішніх справ України досліджень та інших робіт (послуг) із застосуванням науково-технічних засобів і криміналістичних методів та використання цих коштів», затвердженим наказом міністра фінансів та міністра внутрішніх справ від 6 липня 1998 р. № 694/499 (надалі – Положення) [13]. Але цим самим вони порушили навіть вимоги цього Положення, зокрема пункту першого, який встановлює, що ним визначається порядок внесення юридичними та фізичними особами плати за проведення досліджень не у кримінальних справах. Проте, як би там не було, практика така має місце і від цього нікуди дітися. Як видається, тут не обійшлося без упущення з боку держави. Адже навіть експертні служби органів внутрішніх справ теж відчувають брак фінансування з боку держави і, вишукуючи шляхи виходу з кризової ситуації, ідуть на такий крок.

З урахуванням викладеного, зважаючи, що однією з ознак кримінально-процесуальних витрат є те, що вони відшкодовуються державою (в особі органів розслідування, суду, управлінь юстиції) суб'єктам, які їх понесли, до кримінально-процесуальних повинні належати витрати на проведення тільки тих експертиз у кримінальних справах, які виконувалися не в порядку службового завдання, тобто тоді, коли держава не фінансує їх проведення.

Тепер щодо коштів, витрачених на зберігання, пересилання і дослідження речових доказів.

Витрати на зберігання речових доказів мають місце не тоді, коли речові докази зберігаються при справі чи у камері зберігання речових доказів, а в протилежних випадках. Як відомо, відповідно до параграфу 14 Інструкції «Про порядок вилучення, обліку, зберігання і передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами попереднього слідства, дізнання і судами», затвердженої наказом міністра юстиції ще колишнього СРСР і введеної в дію з 1 липня 1990 р. [9, с. 487], речові докази зберігаються у кримінальній справі, а у випадку їх громіздкості чи з інших причин передаються на зберігання, про що складається протокол. Для зберігання речових доказів в органах внутрішніх справ, органах безпеки, прокуратурах, судах обладнуються спеціальні приміщення зі стелажми, броньованими дверима, охоронною і протипожежною

сигналізацією. Як зазначає ряд вчених, кримінально-процесуальні витрати на зберігання речових доказів будуть мати місце не у випадках, коли речові докази зберігаються при справі чи у камері зберігання речових доказів, а у випадках, коли власне таке зберігання неможливе [119, с. 40; 81, с. 147].

Переліку речових доказів та інших предметів, які не можуть зберігатися у камерах зберігання речових доказів, у чинному КПК не передбачено. Певні роз'яснення з цього приводу подаються у згаданій Інструкції. Зокрема у ч. 2 § 17 цієї Інструкції зазначається, що речові докази у вигляді вибухових речовин передаються на зберігання на склади військових частин або відповідних державних підприємств (організацій), отрути і сильнодіючі препарати передаються на склади аптекоуправлінь, інших організацій, де є належні умови для зберігання, за згодою і з відома їхнього керівництва (командування) [9, с. 487]. Параграф 27 передбачає, що вироби з дорогоцінних металів (брухт цих виробів), дорогоцінного каміння і перлин, а також дорогоцінне каміння, кустарні ювелірні вироби, монети з дорогоцінних металів та іноземна валюта, вилучені у громадян судово-слідчими органами, які підлягають конфіскації на підставі вироку суду, реєструються у журналі обліку речових доказів і разом з описом здаються на тимчасове зберігання в упакованому вигляді до спеціально обладнаних для зберігання речових доказів і цінностей приміщень або в установу спеціалізованого банку [9, с. 489]. У параграфі 43 зазначається, що майно, на яке накладено арешт, на розсуд слідчого, з урахуванням конкретних обставин справи, передається на зберігання сільському, селищному, міському голові або житлово-експлуатаційній організації, позавідомчій охороні органів внутрішніх справ, а також організації, якій заподіяна шкода, або власнику цього майна чи його родичу. Твори мистецтва та антикваріат, на які накладено арешт, можуть передаватися на зберігання у музеї [9, с. 492].

Отже, йдеться про таку ситуацію, коли зберігання речових доказів чи інших предметів у камерах зберігання чи у справах неможливе через певні обставини (надмірна громіздкість, потреба в особливому догляді – живі чи навіть мертві тварини), тому вони передаються на зберігання відповідним підприємствам, установам чи організаціям. Проте перелічені у названій Інструкції випадки, коли речові докази та інші предмети зберігаються не у камерах зберігання речових доказів не є вичерпними, можливі й інші. Наприклад, якщо речовим доказом є робоча чи до-

машня худоба і її не можна передати власникам чи користувачам, то до вирішення справи вона передається на утримання відповідному сільськогосподарському підприємству [119, с. 40; 81, с. 147]. Подібна ситуація може мати місце, коли речовими доказами є саджанці овочевих чи фруктових культур; техніка, що потребує постійного контролю; хімічна чи бактеріологічна зброя; радіоактивні речовини тощо, які теж передаються на зберігання відповідним організаціям. Витрати, пов'язані із зберіганням таких речових доказів, повинні відшкодовуватися з коштів органів, які здійснюють провадження у кримінальній справі і на підставі відповідних документів, оформлених ними, включатися до кримінально-процесуальних витрат.

Щодо витрат на пересилання речових доказів, то ні законодавець, ні науковці, ні практичні працівники не пов'язують виникнення цих витрат з необхідністю здійснення такого пересилання в якомусь особливому порядку, так як це було із зберіганням доказів. Як відомо, під час провадження у кримінальних справах органи дізнання, слідчі, прокурори і судді нерідко наявні у справі докази пересилають один одному. Наприклад, коли одна і та ж зброя використовувалась під час вчинення злочинів у різних регіонах, і для проведення слідчих дій вона пересилається з одного регіону в інший, коли після вирішення спорів про підслідність чи підсудність справа з речовими доказами пересилається належному слідчому чи суду. Крім того, на практиці зустрічаються випадки, коли у зв'язку з розслідуванням кримінальних справ речові докази направляються в експертні установи для дослідження, а під час розслідування злочинів особливої складності речові докази направляються для дослідження в центральні – головні експертні установи, котрі знаходяться, як правило, в Києві. Тому пересилання речових доказів на значні відстані відповідно коштує. Витрати ці теж належать до судових.

До сум, передбачених у п. 2 ст. 91 КПК, належать також витрати на дослідження речових доказів. У кримінально-процесуальній літературі фактично немає жодних роз'яснень стосовно цього підвиду кримінально-процесуальних витрат. В. Т. Томін і В. А. Дунін лише зазначають, що до них «в тому числі відносяться витрати експертних установ», заперечуючи при цьому самим собі, оскільки винагороду, що виплачується експерту за виконану ним роботу, вони відносять до першого виду кримінально-процесуальних витрат, передбаченого у п. 1 ст. 91 КПК України (ст. 105 колишнього КПК РРФСР) [119, с. 39, 41].

Як видається, витрати за проведення експертизи, а вони відповідно до вже згаданої Інструкції № 710 включають і заробітну плату (винагороду) експерта, повинні відноситися саме до витрат на дослідження доказів та інших предметів, а не до першого виду витрат. Сюди ж треба включати і витрати на виплату винагороди спеціалістам (наприклад, за роз'яснення механізму виготовлення об'єкта, що став речовим доказом, чи механізму утворення ним сліду). Отже, до витрат на проведення досліджень речових доказів відносяться витрати на проведення експертизи та інших досліджень, виконаних експертами й іншими спеціалістами.

На завершення розгляду цієї групи витрат варто зазначити, що було б краще, якби законодавець вживав термін «докази та інші предмети», оскільки не лише речові докази потребують зберігання, пересилання чи дослідження. Інколи окремого зберігання, пересилання, дослідження потребують документи, виконані на особливих матеріалах, які в нормальних умовах дуже швидко псуються, але за особливих умов можуть зберігатися довше (відповідний тиск і температура), і навіть об'єкти, які взагалі не можна вважати доказами – це зразки для проведення різного роду досліджень (волосся, сперма, кров) та й самі кримінальні справи.

Таким чином ми підійшли до інших витрат, що їх зробили органи дізнання, досудового слідства і суд у зв'язку з провадженням у даній справі. А що розуміти під «іншими витратами»? Потрібно сказати, що як у теорії, так і в практиці кримінального процесу немає єдиної позиції щодо цього питання. Воно й надалі залишається відкритим.

Як зазначає О. В. Горбачов, п. 3 ст. 91 КПК України не дає жодних орієнтирів, які дозволяли б визначити, що слід (і можна) вважати «іншими витратами». Редакція названої норми настільки невизначена, що дає можливість віднести до «інших витрат» органів розслідування і суду будь-які затрати, у тому числі, наприклад, і заробітну плату осіб, які здійснюють розслідування і судовий розгляд справи. Тому замість всеохоплюючого формулювання «інші витрати» варто було б вказати більш конкретну ознаку, як це зроблено у перших двох пунктах цієї ж статті, а можливо і взагалі перерахувати конкретні витрати [42, с. 193].

Свого часу роз'яснення з приводу «інших судових витрат» дав Пленум Верховного Суду СРСР та Пленуми Верховних Судів союзних республік. Зокрема, Пленум Верховного Суду СРСР у постанові від 18 березня 1963 р.

№ 4 «Про усунення недоліків у практиці стягнення судових витрат в цивільних і кримінальних справах» роз'яснив, що до інших слід відносити витрати, понесені у зв'язку з проведенням слідчих і судових експериментів [170, с. 94]. Пленум Верховного Суду РРФСР у постанові від 26 вересня 1973 р. № 8 «Про судову практику застосування законодавства про судові витрати у кримінальних справах» дав більш розгорнуту характеристику «інших витрат». До них він рекомендував відносити витрати, зроблені під час провадження у справі, безпосередньо пов'язані із збиранням і дослідженням доказів винності підсудного і не передбачені в п. 1 і 2 ст. 105 КПК РРФСР, а саме: на відшкодування вартості речей, зіпсованих або знищених під час проведення експериментів або експертиз; виплати на відшкодування витрат особам, пред'явленим для впізнання (крім обвинувачених) і т. п. [169, с. 257].

Пленум Верховного Суду України у постанові від 7 липня 1995 р. № 11 «Про відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, що потерпіла від злочину та судових витрат» дещо розширив перелік «інших витрат». До останніх, крім тих, що згадувались у постанові Пленуму Верховного Суду РРФСР, він відніс ще витрати на оплату робіт по ексгумації трупа [168, с. 271]. Як бачимо, найвищі судові інстанції як раніше, так і тепер теж не дають вичерпного переліку «інших витрат». Це дає змогу розширити даний перелік.

В. Т. Томін і В. А. Дунін пропонують розширити перелік «інших витрат» витратами, пов'язаними з перевезенням обвинуваченого до місця проведення слідчих чи судових дій [119, с. 41]. У своїй окремій праці В. Т. Томін, крім того, зазначає, що у кримінально-процесуальні витрати можна також включити витрати, понесені у зв'язку із застосуванням до підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного заходів процесуального примусу [118, с. 218]. Однак витрати, пов'язані із застосуванням заходів процесуального примусу, за своїм змістом є поняттям дуже широким. Складність тут насамперед полягає в тому, що досить широкий сам зміст поняття «заходи процесуального примусу». Тому, перш ніж включати їх до складу судових, необхідно з'ясувати, які конкретно витрати охоплюються цим поняттям.

Помічник прокурора одного з районів міста Харкова настільки захопився можливістю доповнювати перелік «інших витрат», що запропонував відносити до них заро-

біток працівників правоохоронних органів [133, с. 42]. Однак, заробітну плату працівників правоохоронних органів не можна відносити до кримінально-процесуальних витрат. Вони є державними службовцями, які виконують свої обов'язки по забезпеченню законності і правопорядку, а не лише займаються розслідуванням злочинів, причому роблять це не всі працівники цих органів і отримують за це відповідну заробітну плату. Віднесення заробітної плати правоохоронців до складу кримінально-процесуальних витрат перетворило б їх з державних службовців на підприємців і створило б умови для зловживань цих осіб з метою збільшення своєї заробітної плати, що недопустимо.

Київський транспортний прокурор В. Недвиженко та його заступник М. Мазуркевич пропонують відносити до «інших витрат» і суми на оплату слідчим і працівникам органів дізнання відрядження з метою збирання доказів (допити свідків, потерпілих, виїмки та ін.), витрати на розшук підозрюваного, обвинуваченого і підсудного [75, с. 34]. Однак не всі працівники прокуратури розмірковують подібним чином. За результатами анкетування лише 52 респонденти ствердили, що в їхній практиці мають місце витрати на розшук підозрюваного, обвинуваченого, підсудного; і 92 – витрати на відрядження у зв'язку з розслідуванням та розглядом кримінальної справи [див. додаток Б].

Але важко погодитися з думкою В. Недвиженка та М. Мазуркевича. Щодо витрат на відрядження слідчих та працівників органів дізнання, то вони проводяться з метою виконання покладених на них службових обов'язків і держава їх повністю фінансує. Немає тут також відшкодування державою витрат суб'єктів кримінального процесу, які залучаються до нього, адже самі слідчі чи органи дізнання ведуть процес і залучають до нього інших учасників. Стосовно витрат на розшук, то його здійснює кримінальна міліція, одним із завдань якої є виявлення та розшук злочинця, за що її працівники отримують заробітну плату. Тому ці витрати не можна відносити до кримінально-процесуальних.

У зв'язку з цим варто відзначити, що у цивільному процесі витрати на розшук відповідача відносяться до судових. Це впливає з аналізу ст. 63 Цивільно-процесуального Кодексу та постанови Кабінету Міністрів України від 1 лютого 1995 р. № 78 «Про визначення розміру витрат, пов'язаних з розшуком відповідачів у цивільних

справах». У ній зазначається: «Погодитися з пропозицією Міністерства внутрішніх справ, Міністерства фінансів і Міністерства юстиції про визначення суми витрат органів внутрішніх справ, пов'язаних з розшуком особи, яка ухиляється від сплати належних з неї платежів, у розмірі до п'яти мінімальних заробітних плат» [16]. Але тут якраз має місце надання кримінальною міліцією послуг, які не входять у коло їхніх службових обов'язків, за що вони справедливо отримують плату.

Як видається, усі запропоновані авторами вище види «інших витрат», за винятком витрат на оплату праці працівників правоохоронних органів, відрядження та розшук, є підстави відносити до кримінально-процесуальних.

Варто, однак, зауважити, що наявного нормативного визначення складу кримінально-процесуальних витрат недостатньо для ситуації, що склалася сьогодні, коли реальний стан справ значно випередив межі свого правового регулювання. Нині, коли значну частину державних підприємств, установ, організацій, так чи інакше причетних до розслідування злочинів, замінили приватні і колективні, виникли нові витрати, пов'язані із здійсненням провадження у справі. Їх було б безпідставно не відносити до складу кримінально-процесуальних витрат і не стягувати з особи, яку суд визнав винною. До слова зауважимо, що з 200 опитаних працівників прокуратури 184 теж вважають, що склад судових витрат, передбачений у ст. 91 КПК України, є далеко невичерпним за сьогоднішніх умов [див. додаток Б]. Доречно також відзначити, що у зарубіжному законодавстві склад кримінально-процесуальних витрат визначається набагато ширше і точніше ніж в українському, що також свідчить про необхідність удосконалення українського законодавства про кримінально-процесуальні витрати.

Для підтвердження викладеного можна навести приклад правового регулювання структури кримінально-процесуальних витрат в інших державах. Передусім звернемось до Російської Федерації, правова система якої найбільш подібна до української. Структура кримінально-процесуальних витрат у новому КПК РФ [100, с. 344], розробленому на основі трьох проектів [96, с. 92; 97, с. 35; 120, с. 190–192], істотно відрізняється від того, що передбачено у КПК України.

Згідно зі ст. 131 цього Кодексу процесуальні витрати складаються з:

- 1) сум, виплачених свідкам, потерпілим та їхнім пред-

ставникам, експертам, спеціалістам, перекладачам, понятим на покриття їхніх витрат, пов'язаних з явкою до місця проведення процесуальних дій та проживанням;

2) сум, виплачених свідкам, потерпілим та їхнім представникам, понятим, які працюють і мають постійний заробіток, на відшкодування неотриманої ними заробітної плати за весь час, затрачений ними у зв'язку з викликом в органи дізнання, до дізнавача, слідчого, прокурора або в суд;

3) сум, виплачених свідкам, потерпілим та їхнім представникам, понятим, які не мають постійного заробітку, за відрив від звичайних занять;

4) винагороди, виплаченої експертам, перекладачам, спеціалістам за виконання ними своїх обов'язків у ході кримінального судочинства, крім випадків, коли ці обов'язки виконувалися в порядку службового завдання;

5) сум, виплачених адвокату за надання ним юридичної допомоги у випадку його участі у кримінальному судочинстві за призначенням;

6) сум, витрачених на зберігання і пересилання речових доказів;

7) сум, затрачених на проведення експертизи в експертних установах;

8) щомісячної державної допомоги в розмірі п'яти мінімальних розмірів заробітної плати, виплаченої обвинуваченому, тимчасово відстороненому від посади в порядку, передбаченому ст. 114 КПК;

9) інших витрат, зроблених під час провадження у кримінальній справі, передбачених цим Кодексом [100, с. 344–345].

Особливо привабливим видається положення про віднесення до складу процесуальних витрат сум, виплачених свідкам, потерпілим та їхнім представникам, понятим, які працюють і мають постійний заробіток, на відшкодування неотриманої ними заробітної плати за весь час, затрачений ними у зв'язку з викликом в органи дізнання, до дізнавача, слідчого, прокурора або в суд. В умовах, коли значна частина підприємств, установ, організацій є приватними чи колективними, а не державними, незаконно було б зобов'язувати їх зберігати середню заробітну плату вищепереліченим особам за час їхнього перебування у відповідних правоохоронних органах чи суді. Справедливим видається також положення про віднесення до складу кримінально-процесуальних витрат сум на оплату послуг адвоката, який брав участь у кримінальному процесі за призначенням.

Цікавою і вартою уваги є структура кримінально-процесуальних витрат, передбачена КПК Республіки Польща, який був прийнятий і затверджений 6 червня 1997 р. та набрав законної сили з 1 січня 1998 р. У ньому кримінально-процесуальним витратам присвячена глава 14, яка називається «Кошти процесу» [20, с. 114–118]. Термін «кошти процесу» у ній є узагальнюючим і охоплює: 1) судові кошти, що за своєю суттю відповідають судовим витратам у КПК України; 2) обґрунтовані витрати сторін, у тому числі пов'язані з призначенням у справі одного захисника чи представника (п. 1 ст. 616).

Судові кошти, у свою чергу, складаються з: 1) виплат; 2) витрат, яких зазнала Державна Казна з моменту початку провадження. Стосовно «виплат» у польському КПК немає подальших роз'яснень. У статті 617 є лише вказівка на те, що види і розміри виплат, а також засади та порядок їх обчислення визначаються окремим нормативним актом. Ним є Закон про оплати у кримінальних справах [21, с. 77–81]. Що ж до витрат, яких зазнала Державна Казна, то у п. 1 ст. 618 передбачено, що це витрати з приводу:

- 1) доставки повісток та інших повідомлень;
- 2) переїздів суддів, прокурорів та інших осіб, пов'язаних з провадженням у справі;
- 3) приводу і перевезення обвинуваченого, свідків та експертів;
- 4) оглядів і досліджень, проведених у ході провадження, а також пересилання і зберігання вилучених предметів та їх продажу;
- 5) оголошень у пресі, радіо і по телебаченню;
- 6) виконання рішення, у тому числі про забезпечення можливих майнових стягнень, якщо вони були призначені з відрахуванням коштів утримання в карному закладі і коштів перебування у лікувальних закладах на психіатричному обстеженні;
- 7) виплати коштів, належних свідкам і перекладачам;
- 8) коштів медичного провадження;
- 9) виплат експертам чи спеціальним органам, які були залучені для дачі висновків;
- 10) виплат, передбачених за надання інформації з реєстру засуджених;
- 11) неоплаченої сторонами правової допомоги адвоката, призначеного державою.

Як видно з цієї норми, законодавство Республіки Польща набагато ширше визначає структуру кримінально-процесуальних витрат, порівняно з українським. Очевидно,

що такий підхід є більш раціональним, оскільки аналіз практичної діяльності правоохоронних органів та судів України свідчить про наявність ще й інших витрат держави у зв'язку з провадженням у кримінальній справі, крім тих, що передбачені у чинному КПК України [див. додатки А; Б]. Ці витрати варто враховувати, визначаючи склад кримінально-процесуальних витрат, та ввести їх до нового КПК України. Заслуговує також на увагу розподіл усіх процесуальних коштів на судові кошти і обґрунтовані витрати сторін, що пов'язано з реалізацією принципу змагальності у кримінальному процесі і приділенням більшої уваги справам приватного обвинувачення.

Певний інтерес з приводу структури кримінально-процесуальних витрат становить і законодавство Франції. Згідно з декретом № 88-600 від 6 травня 1988 р., яким внесено зміни і доповнення до КПК Франції 1958 р., кримінально-процесуальними витратами є:

1) витрати, пов'язані з перевезенням підсудних, обвинувачених або засуджених у місця проведення допитів, якщо це перевезення не може бути здійснене за допомогою автомобіля, призначеного для перевезення засуджених;

2) витрати, пов'язані з перевезенням кримінальних справ і речових доказів;

3) витрати, пов'язані з екстрадицією підсудних, обвинувачених або засуджених;

4) витрати, понесені на виконання судових доручень та інші витрати, пов'язані з кримінальним процесом з участю міжнародного елемента;

5) витрати, пов'язані з виплатою гонорару експертам, перекладачам та особам, які ведуть спеціальне або персональне розслідування або сприяють юридичному контролю, передбаченому ст. 138 КПК;

6) витрати, пов'язані із затриманням;

7) витрати, пов'язані з ексгумацією, відтворенням або іншими технічними роботами;

8) компенсації, які надаються магістратам і секретарям суду у випадку витрат на проїзд до місця виконання ними своїх обов'язків;

9) поштові і телеграфні витрати, витрати на перевезення пошти на цілі кримінального процесу;

10) витрати на газетні оголошення і публікації наказів, судових постанов та рішень;

11) компенсації потерпілим від судової помилки, а також витрати, пов'язані з переглядом справ, коли обвинувачу-

вачений звільняється від сплати кримінально-процесуальних витрат [123, с. 74–75].

Наведені положення з КПК Франції засвідчують, як на нас, далекоглядність французького законодавця, який передбачає навіть кримінально-процесуальні витрати в кримінальному процесі з «міжнародним елементом». Разом з тим не можна залишати поза увагою і те, що названа норма будувалася з урахуванням специфіки функціонування французької правової системи і суспільних відносин у цілому.

Однак, аналізуючи зарубіжне законодавство, зазначимо, що не у всіх державах воно так детально визначає структуру кримінально-процесуальних витрат. Так, КПК Федеративної Республіки Німеччини у ст. 462а вказує, що витратами провадження є виплати і затрати казни. До витрат провадження відносяться також затрати, пов'язані з підготовкою публічного обвинувачення, виконанням покарання за вчинене діяння, та витрати, пов'язані з клопотанням про відновлення провадження, яке закінчилось вироком, що набрав законної сили, і підготовкою відновленого провадження, а також зумовлені клопотанням засудженого. Крім того, до необхідних витрат учасників належать витрати, понесені свідком у зв'язку з явкою, а також виплати адвокату [129, с. 196]. Подібна ситуація була відображена і в КПК колишньої Німецької Демократичної Республіки [121, с. 246–248] та у КПК інших держав [124, с. 188–189; 125, с. 156; 126, с. 132].

Законодавчий досвід регулювання кримінально-процесуальних витрат перелічених європейських держав може прислужитися для українського національного законодавства, яке ґрунтовно реформується. В Україні вже підготовлено проект КПК станом на 1 березня 2000 р., розроблений робочою групою Кабінету Міністрів України, у якому кримінально-процесуальним витратам присвячена глава 18, названа «Процесуальні витрати та їх відшкодування» [64, с. 37–38].

Стаття 95 проекту КПК визначає склад процесуальних витрат з таких сум: 1) виплачених свідкам, потерпілим, позивачам та їх представникам, судовим експертам, спеціалістам, перекладачам, понятим у зв'язку з понесеними витратами на проїзд, найм житла та добових; 2) виплачених свідкам, потерпілим, позивачам та їх представникам, судовим експертам, спеціалістам, перекладачам, понятим, які не мають постійного заробітку, за відволікання їх від звичайного заняття; 3) винагороди, яка виплачена судовим

експертам, спеціалістам, перекладачам за виконання ними своїх обов'язків під час дізнання, досудового слідства чи у суді, крім випадків, коли ці обов'язки виконувались у порядку службового завдання; 4) витрачених на зберігання, перевезення і пересилання речових доказів; 5) витрачених на проведення експертних досліджень [64, с. 38].

Отже, склад процесуальних витрат, передбачених у проекті КПК України, дещо ширший від того, що міститься у чинному кодексі. Разом з тим, як підтверджує аналіз зарубіжного законодавства, такий склад процесуальних витрат далеко не повно відображає реально можливі витрати, пов'язані із здійсненням провадження у справі, які з урахуванням принципу справедливості слід було б передбачити у законодавстві і стягувати із засудженого.

Як уже зазначалося вище, у КПК багатьох зарубіжних держав до кримінально-процесуальних витрат відносяться витрати на оплату праці адвоката, який брав участь у кримінальному процесі за призначенням [100, с. 344; 20, ст. 117; 57, ст. 105; 129, § 464a]. В Україні ці витрати чітко не передбачені серед кримінально-процесуальних, хоча порядок їхнього відшкодування і стягнення регламентовано у ст. 93 КПК України, яка в основному визначає порядок стягнення кримінально-процесуальних витрат. Усе це спонукає до певних розмірковувань. Відповідно до ч. 6 ст. 93 КПК України, яка, крім того, визначає і порядок відшкодування кримінально-процесуальних витрат, відшкодування державі витрат у випадку участі захисника у справі за призначенням за згодою засудженого або осіб, які несуть майнову відповідальність за його дії, може бути покладено на них. Отож процедура відшкодування витрат на оплату праці адвоката, який брав участь у справі за призначенням, визначається не окремою нормою, а нормою, що регулює порядок відшкодування кримінально-процесуальних витрат. Виникає запитання: чому так?

Можливо ці витрати настільки подібні, що просто недоцільно регулювати порядок їхнього відшкодування окремими нормами-статтями? У зв'язку з цим напрошується ще одне запитання: а чи не є витрати, пов'язані з оплатою праці адвоката, який брав участь у справі за призначенням (без укладення угоди з клієнтом), за своєю суттю кримінально-процесуальними витратами? Проаналізуємо це питання дещо детальніше.

У підрозділі 1.1. цього розділу зазначалося, що кримінально-процесуальні витрати повинні відповідати таким ознакам:

1) вони пов'язані із здійсненням провадження у кримінальній справі;

2) вони відшкодовуються державою тим суб'єктам кримінального процесу, які залучаються до нього або мають власний чи представлений інтерес;

3) вони стягуються з осіб, визнаних винними у вчиненні злочину;

4) їхній склад визначений у законодавстві.

Тепер з'ясуємо, чи не відповідають цим ознакам витрати, пов'язані з оплатою праці адвоката, який брав участь у справі за призначенням.

Якщо йдеться про першу ознаку, то витрати на оплату праці адвоката, без сумніву, пов'язані із здійсненням провадження у кримінальній справі. Адже адвокат бере участь у кримінальному судочинстві за призначенням лише з метою забезпечення права на захист підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного. Він залучається до участі у процесі за мотивованою постановою судді, особи яка провадить дізнання, слідчого, прокурора або ухвалою суду про призначення адвоката. На основі цієї постанови чи ухвали керівник адвокатського об'єднання призначає адвоката для здійснення функції захисту у відповідному процесі, а якщо адвокат працює самостійно, то він безпосередньо приступає до виконання своїх професійних обов'язків. До слова зазначимо, що останнім часом в українській правовій літературі з'явилося чимало публікацій, пов'язаних з участю адвокатів у кримінальних справах за призначенням або, як кажуть, без укладення угоди між клієнтом і адвокатом [26, с. 38–40; 39, с. 85–86; 54, с. 84–85; 55, с. 67–69]. Автори одночасно зазначають, що, захищаючи підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, адвокат затрачає певний час, використовує свої професійні навички і вміння, одним словом докладає певних зусиль. Цілком логічно, що за виконану роботу адвокат мав би отримати певну плату. Відповідно до «Порядку оплати праці адвокатів за надання громадянам правової допомоги в кримінальних справах за рахунок держави», адвокат за надані послуги за призначенням у кримінальному процесі отримує плату із спеціально виділених для цього коштів відповідним управлінням юстиції на підставі належним чином оформлених документів [15, с. 44–45]. Таким чином, на основі проведеного аналізу можна з впевненістю стверджувати, що витрати на оплату праці адвоката, який брав участь у справі за призначенням, пов'язані із здійсненням провадження у конкретній справі. Саме з метою

забезпечення справедливого процесу у тій чи іншій кримінальній справі, реалізації функції захисту у кримінальному судочинстві адвокат і призначається для участі у ньому. Відповідно ж держава в особі управління юстиції несе певні витрати на оплату послуг адвоката.

Щодо другої ознаки, то витрати адвоката, понесені у зв'язку з участю у кримінальному процесі за призначенням, відшкодовуються йому відповідним управлінням юстиції, на підставі поданих ним документів, які підтверджують участь у справі. Тобто ці витрати, як і кримінально-процесуальні, теж відшкодовуються державою.

Перейдемо до наступної ознаки кримінально-процесуальних витрат – стягнення їх з особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і співставимо її з витратами, пов'язаними з оплатою праці адвоката. Паралель тут можна провести з урахуванням вимог ст. 93 КПК України. Відповідно до частини шостої цієї статті відшкодування державі витрат на оплату праці адвоката, який брав участь у кримінальному процесі за призначенням, за згодою засудженого або осіб, які несуть майнову відповідальність за його дії, може бути покладено на них. Отже, за цим правилом витрати на оплату праці адвоката, який брав участь у кримінальному процесі за призначенням, можуть бути стягнуті із засудженого лише за згодою останнього, що не узгоджується з кримінально-процесуальними витратами, які стягуються з засудженого незалежно від його волі. Однак потрібно зазначити, що це правило було закріплено у КПК лише в липні 2001 р. у результаті «малої судово-правової реформи». За старою редакцією цієї статті у випадку, коли захисник брав участь у дізнанні, досудовому слідстві або судовому розгляді за призначенням та при звільненні підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного від оплати юридичної допомоги через малозабезпеченість, а оплата його праці була проведена за рахунок держави, відшкодування витрат державі могло бути покладено на засудженого без згоди останнього. Уже поверхневий аналіз цієї норми засвідчує, що витрати на оплату праці захисника могли бути стягнені із засуджених. Хоч це правило не було стільки категоричним як щодо кримінально-процесуальних витрат, що згідно з ч. 1 цієї ж таки ст. 93 КПК України покладаються на засуджених, воно цілком чітко передбачало можливість відшкодування витрат на оплату праці захисника засудженим, тобто їх стягнення з нього. Дещо глибший аналіз попередньої редакції ст. 93 КПК України свідчить, що закладений у ній елемент ймовірності був

небезпідставним. Ймовірність така впливає із самих підстав для участі захисника у процесі за призначенням, якими вже за діючими нормами є:

1. Випадки, коли відповідно до вимог частини першої і другої ст. 45 КПК України участь захисника є обов'язковою, але підозрюваний, обвинувачений, підсудний не бажає або не може запросити захисника (п. 1 ст. 47 КПК);

2. Випадки, коли підозрюваний, обвинувачений, підсудний бажає запросити захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може цього зробити (п. 2 ст. 47 КПК);

3. У випадку, коли є потреба у проведенні невідкладних слідчих чи інших процесуальних дій з участю захисника, а підозрюваний чи обвинувачений ще не встиг запросити захисника або явка обраного захисника неможлива, особа, яка провадить дізнання, слідчий своєю постановою вправі призначити захисника тимчасово до явки обраного захисника (ч. 5 ст. 47 КПК);

4. Якщо потреби у проведенні невідкладних слідчих чи інших процесуальних дій з участю захисника немає і коли неможлива явка захисника, обраного підозрюваним протягом двадцяти чотирьох годин, а захисника обраного обвинуваченим чи підсудним, – протягом сімдесяти двох годин, особа, яка провадить дізнання, слідчий, суд мають право запропонувати підозрюваному, обвинуваченому, підсудному запросити іншого захисника. Якщо і цей захисник не зможе з'явитися для участі в справі протягом двадцяти чотирьох годин, а також у випадках, коли підозрюваний, обвинувачений, підсудний протягом того ж строку не запросить іншого захисника, особа, яка проводить дізнання, слідчий чи суддя постановою, а суд ухвалою самі призначають захисника (ч. 6 ст. 47 КПК).

Свого часу про них говорили Т. В. Варфоломеева та Б. В. Русанов [36, с. 29].

За наявності першої підстави для призначення адвоката витрати на оплату його послуг можуть стягуватись із засудженого лише у тому випадку, коли за умов, передбачених у ч. 5 ст. 46 КПК, підозрюваний, обвинувачений чи підсудний не запросять собі захисника самостійно, але й не відмовляться від його послуг за призначенням, чи заявлять клопотання про призначення їм захисника (адвоката).

Якщо підозрюваний, обвинувачений чи підсудний відмовилися від допомоги захисника, а слідчі органи, прокурор, суддя чи суд все ж призначили адвоката, керуючись

ч. 5 ст. 46 КПК, із засудженого не можуть стягуватись кошти, витрачені державою на оплату праці адвоката.

Якщо ж у підсудного відсутні кошти, то витрат на оплату послуг адвоката з нього стягувати не можна.

Щодо двох останніх підстав для призначення адвоката, передбачених частинами 5 і 6 ст. 47 КПК України, то, очевидно, що за їхньої наявності взагалі відсутні будь-які причини для нестягнення витрат, пов'язаних з оплатою праці захисника, із засудженого.

Отже, витрати, пов'язані з оплатою праці адвоката, який брав участь у справі за призначенням, не беручи до уваги певних винятків, які притаманні і самим кримінально-процесуальним витратам, повинні стягуватися із засудженого без його згоди. Виходить, що й за цим критерієм витрати на оплату праці захисника належать до кримінально-процесуальних витрат. З урахуванням викладеного вище навряд чи можна погодитися з новою редакцією ст. 93 КПК України.

Таким чином ми підійшли до останньої ознаки кримінально-процесуальних витрат: їхній склад повинен бути визначений у законодавстві. Але тут постає певна проблема. Аналіз чинного законодавства, зокрема ст. 91 КПК України, яка визначає склад кримінально-процесуальних витрат, засвідчив, що вона не містить витрат, пов'язаних з оплатою праці адвоката, який брав участь у справі за призначенням. Виходить, що витрати ці за трьома ознаками належать до кримінально-процесуальних, а за останньою ні, хоча й порядок їх відшкодування фактично однаковий. І знову виникає запитання – чому так? Можливо законодавець, не включаючи їх до кримінально-процесуальних витрат, а передбачаючи окремою нормою, хотів, щоб на практиці витратам на оплату праці адвоката приділяли дещо більше уваги? Але видається, що для цього немає жодних підстав. Витрати ці за своєю природою фактично такі ж, як і кримінально-процесуальні, – про це зазначалося вище. Тож вірогідніше, що це недоопрацювання укладачів КПК 1961 р. Проте це лише припущення.

Вивчення історії інституту кримінально-процесуальних витрат України засвідчує, що на певному її етапі досліджувані витрати включались у кримінально-процесуальні. Так, у примітці до ст. 85 КПК УСРР в редакції 1927 р. зазначалось: «Визначаючи судові витрати в справах, де участь оборонця є обов'язковою, якщо член колегії оборонців виступає за призначенням суду, а підзахисний не є неімущим, суд встановлює розмір оплати праці оборонця

за такою оплати послуг колегії оборонців. Ці гроші стягуються з засудженого для колегії як кримінально-процесуальні витрати» [65, с. 21].

Отже, виходячи з вищенаведеного, можна зробити такі висновки: витрати, пов'язані з оплатою праці адвоката, який брав участь у кримінальному процесі за призначенням, за своєю природою, тобто за трьома ознаками кримінально-процесуальних витрат, які можна назвати матеріальними, належать до них, а за останньою – формальною ознакою (закріплення у законодавстві) не є такими. З іншого боку, аналіз зарубіжного кримінально-процесуального законодавства засвідчує, що воно включає досліджувані витрати до кримінально-процесуальних [20, ст. 117; 57, ст. 105; 129, § 464a]. З наведених міркувань вважаємо, що чинне кримінально-процесуальне законодавство потребує вдосконалення. На підтримку запропонованої тези служить і той факт, що закріплений у ст. 93 КПК України порядок відшкодування кримінально-процесуальних витрат та витрат на оплату праці адвоката створює певні перешкоди для уяснення суті зазначених витрат, а в зв'язку з цим і підґрунтя для непотрібних дискусій з цього приводу. Зокрема, поштовхом до такої дискусії може послужити вже той факт, що хоч витрати, пов'язані з оплатою праці адвоката, згідно зі ст. 91 КПК не включаються до кримінально-процесуальних, порядок їх відшкодування визначається нормою, яка регулює процедуру відшкодування кримінально-процесуальних витрат. Тому нашому законодавцеві доцільно рекомендувати внести зміни до чинного КПК з цього приводу. Крім того, відносячи зазначені витрати до кримінально-процесуальних, треба передбачити у законі не можливість, а обов'язок суду стягувати їх із засудженого. А якщо є випадки, коли такі витрати не можуть стягуватись з нього (а вони є і про це згадувалось вище), то їх потрібно чітко визначити у законі [83, с. 6–8].

Що торкається думки практиків з цього приводу, то лише 36 працівників прокуратури ствердили, що у їхній практиці мали місце витрати на оплату послуг адвокатів, які брали участь у кримінальному процесі як захисники за призначенням, без укладення угоди з клієнтом [див. додаток Б]. Однак незначна кількість кримінальних справ, у яких адвокати брали участь як захисники за призначенням, ще не свідчить про те, що витрати на оплату їхніх послуг не повинні відноситися до судових і стягуватись з засуджених без їхньої згоди.

Аналіз результатів анкетування працівників прокура-

тури засвідчує, що на практиці має місце ряд інших витрат, які у зарубіжному законодавстві належать до судових, а у чинному КПК України ні. Так з 200 анкетованих респондентів 40 підтвердили, що у їхній практиці мають місце витрати на оголошення у пресі, радіо і по телебаченню; 88 – витрати на поштові і телеграфні послуги; 100 – на вручення повісток та інших повідомлень; 48 – на конвоювання підозрюваних, обвинувачених, підсудних; 60 – на виконання окремих доручень слідчих чи суддів з інших адміністративно-територіальних одиниць [див. додаток Б]. З приводу двох останніх видів витрат колишній міністр юстиції С. Станік зазначала, що однією з важливих проблем своєчасного виконання судових доручень і рішень є відсутність коштів та необхідної матеріальної бази. Вона також повідомила, що головне управління внутрішніх справ МВС звернулося до Міністерства юстиції з проханням дати роз'яснення судам щодо необхідності розгляду кримінальних справ, за якими підсудні тримаються під вартою у виїзних судових засіданнях через те, що Державним бюджетом на 1998 р. затверджено лише 28% від потреби на видатки внутрішніх військ, що не дасть змоги забезпечити доставку підсудних за викликом [110, с. 7]. Але ці витрати не можуть відноситися до кримінально-процесуальних, оскільки не відповідають такій їх ознаці, як відшкодування державою. У наведених випадках держава не відшкодовує вказані витрати. Вона фінансує зазначені органи, так само, як і передбачаючи заробітну плату слідчого. Що ж до недостатнього їх фінансування, то це тимчасове явище, котре з подоланням кризової ситуації минеться.

З урахуванням викладеного, кримінально-процесуальні витрати мають складатися з таких коштів:

1) виплачених свідкам, потерпілим, цивільним позивачам та їхнім представникам, спеціалістам, перекладачам, понятим, пов'язаних з витратами на проїзд до місця проведення процесуальних дій і назад, найм житла та добових;

2) винагороди, виплаченої свідкам, потерпілим та їхнім представникам, понятим, які не мають постійного заробітку, за відрив від звичайних занять;

3) виплачених свідкам, потерпілим, цивільним позивачам та їхнім представникам, понятим, які працюють і мають постійний заробіток на відшкодування неотриманої ними заробітної плати за весь час, затрачений у зв'язку з викликом до органів дізнання, слідчого або в суд;

4) винагороди, яка виплачена спеціалістам, перекладачам за виконання ними своїх обов'язків під час дізнання, досудового слідства чи у суді, крім випадків, коли ці обов'язки виконувались у порядку службового завдання;

5) витрачених на зберігання і перевезення (пересилання) доказів та інших предметів;

6) витрачених на оголошення і повідомлення у пресі, радіо і телебаченню;

7) витрачених на відшкодування вартості речей, які були зіпсовані або знищені під час проведення слідчих та інших процесуальних дій (слідчий експеримент, відтворення обстановки і обставин події, ексгумація трупа тощо), та на їх відновлення;

8) виплачених адвокату за надання юридичної допомоги у зв'язку з участю у дізнанні, досудовому слідстві чи суді за призначенням, без укладення угоди з клієнтом;

9) на покриття вартості проведених експертиз та інших досліджень, якщо вони виконувались не в порядку службового завдання.

Щодо витрат, передбачених у п. 9, то тут необхідно враховувати, що вартість експертизи та інших досліджень складається із собівартості проведеної роботи (заробітна плата, оплата відряджень, вартість матеріалів, накладні витрати), подібно, як це передбачено у п. 12 уже згадуваної Інструкції № 710.

Власне такою, як видається, мала б бути структура кримінально-процесуальних витрат, щоб максимально охопити реальні витрати у справі, які повинні стягуватися з особи, визнаної винною у вчиненні злочину (крім встановлених законом винятків). Крім того, при такому підході до визначення структури кримінально-процесуальних витрат, створюються більш сприятливі умови для реального їх стягнення. Умови ці полягають у тому, що маючи такий широкий перелік витрат, які включаються до складу судових, дізнавач, слідчий чи суддя будуть зобов'язані документально фіксувати їх, якщо вони матимуть місце у дійсності. На підставі цих документів витрати ці на завершальній стадії кримінального процесу стягуватимуться із засуджених за рішенням суду. Вичерпний і точний перелік кримінально-процесуальних витрат, передбачений у законодавстві, також покладе край суперечкам з приводу того, які ж витрати необхідно відносити до них. Якщо з часом виникнуть нові витрати, які за своєю природою слід відносити до судових, то норму КПК про структуру кримінально-процесуальних витрат можна буде змінити чи доповнити [90, с. 504–511].

1.4. Класифікація кримінально-процесуальних витрат

У будь-якій науці дослідження певного інституту чи явища, як правило, не обходиться без вивчення його структури та класифікації її елементів за певними ознаками (так званими класифікаційними ознаками), оскільки класифікація є одним із методів наукового пізнання. Вона сприяє встановленню властивостей окремих об'єктів, явищ чи інститутів, а також закономірностей їх розвитку. З урахуванням цієї обставини доцільно було б класифікувати кримінально-процесуальні витрати, а за необхідності й окремі їх елементи на певні види. Такий підхід, у свою чергу, сприятиме кращому розумінню суті цих витрат у цілому та ефективнішій реалізації норм про кримінально-процесуальні витрати у практичній діяльності органів, що ведуть кримінальний процес.

У теорії кримінального процесу на сьогодні питання класифікації кримінально-процесуальних витрат залишається відкритим. Тому, починаючи його розгляд, варто насамперед зупинитися на загальних умовах класифікації. Відповідно до правил логіки, для класифікації потрібно спочатку знайти критерій поділу об'єктів на певні групи. Таким критерієм може бути кількісна або якісна ознака – загальна для об'єктів, що підлягають розподілу на види та групи. У зв'язку з цим необхідно виділяти для об'єктів, що підлягають класифікації, саме таку їх ознаку, яка мала б видову відміну (кількісну або якісну). Ця ознака (властивість) повинна бути найсуттєвішою, забезпечувати стійкість класифікації в цілому і кожної її ланки у загальній системі розподіленої множини об'єктів [104, с. 183].

Як зазначає Р. С. Белкін, процедура класифікації – це, передусім, інструмент вичленування із сукупності матеріальних утворень, явищ і понять окремих якісно визначених об'єктів. Це також засіб відокремлення від цих об'єктів деяких характеризуючих їх ознак або властивостей чи цілих сукупностей таких властивостей [32, с. 52].

У загальному розрізняють предметну і логічну класифікацію. Предметна класифікація означає розсортування або відокремлення фізичних предметів однієї групи від предметів іншої групи: наприклад, розкласти документи, які відносяться до різних справ, у різні папки чи ящики. Логічна класифікація полягає у розумовій підготовці до такого групування – це уявний розподіл об'єктів на ряд

видів або груп. Предметна класифікація пов'язана з логікою, оскільки вона можлива за умови, що ланки класифікації мають матеріальну основу, якою є суттєві ознаки об'єктів, що підлягають класифікації. Отже, під класифікацією потрібно розуміти специфічний ряд поділу деякої множини об'єктів або явищ на класи, види чи групи, при якому кожний об'єкт за певними ознаками відноситься до відповідної групи, що може називатись «родом», «класом», «видом» та ін. [69, с. 54–55].

За загальним правилом класифікація повинна бути вичерпною і виключною. Виключність її полягає в тому, що кожен об'єкт повинен входити лише в одну ланку класифікаційної системи, тобто відноситись до одного виду, підвиду або групи. Третьою вимогою класифікації є особлива її суворість до операції поділу, яка досягається дотриманням логічних правил, що відносяться до цієї операції [104, с. 184].

З'ясувавши теоретичну базу вимог, які ставляться до класифікації в цілому, можна безпосередньо переходити до класифікації кримінально-процесуальних витрат. Як уже зазначалося, в теорії кримінального процесу України і навіть колишнього СРСР фактично відсутні наукові дослідження стосовно класифікації кримінально-процесуальних витрат. Однак деякі автори, не проводячи класифікації кримінально-процесуальних витрат, говорять про їх види. Але вони не виділяють жодної характерної риси чи класифікаційної ознаки, за якими вони їх поділяють, а спираються лише на позицію законодавця, який дає перелік кримінально-процесуальних витрат. Так, В. Т. Томін і В. А. Дунін зазначають, що закон розрізняє три види кримінально-процесуальних витрат [119, с. 37]. Проте кримінально-процесуальний закон про види кримінально-процесуальних витрат нічого не говорить. Для прикладу наведемо ст. 91 КПК України (зміст її фактично збігається зі ст. 105 колишнього КПК РРФСР), у якій, зокрема, зазначається: «Судові витрати складаються: 1) із сум, що видані і мають бути видані свідкам, потерпілим, експертам, спеціалістам, перекладачам і понятим; 2) із сум, витрачених на зберігання, пересилання і дослідження речових доказів; 3) з інших витрат, що їх зробили органи дізнання, досудового слідства і суд при провадженні у даній справі». Ця стаття визначає лише перелік грошових сум, котрі складають кримінально-процесуальні витрати, хоча вони відповідним чином і згруповані. Але якщо вважати запропоновані законодавцем три групи кримінально-процесу-

альних витрат класифікацією, то у ній порушується така вимога класифікації, як виключність. Зокрема, п. 1 ст. 91 КПК України серед кримінально-процесуальних витрат передбачає суми, виплачені експертам, спеціалістам і перекладачам. Якщо проаналізувати зміст лише ст. 92 КПК, то виявиться, що зазначеним особам відшкодовуються витрати, пов'язані з явкою, та виплачується винагорода за виконану ними роботу. Пункт 2 ст. 91 до кримінально-процесуальних витрат, крім інших, відносить суми, витрачені на дослідження речових доказів. Оскільки дослідження речових доказів може проводитися як спеціалістами, так і експертами чи навіть перекладачами, які в даному випадку діятимуть як спеціалісти чи експерти, то за це вони отримуватимуть відповідну плату – винагороду. Отже, за цією класифікацією фактично один об'єкт (винагорода експерта, спеціаліста чи перекладача) входить у дві ланки класифікаційної системи: п. 1 і п. 2 ст. 91 КПК. Тому запропонований законодавцем перелік кримінально-процесуальних витрат, який містить три пункти, важко назвати класифікацією.

Глибший аналіз ст. 91 КПК дає змогу все ж таки виділити у ній певні ознаки класифікації. Як видається, класифікаційним критерієм поділу кримінально-процесуальних витрат на види тут можна взяти мету їхнього використання. За цією ознакою витрати, передбачені у ст. 91 КПК, можна поділити на такі види: 1) витрати, пов'язані з явкою і виплатою винагороди, які відповідають, хоч і неповністю, витратам, передбаченим п. 1 ст. 91; 2) витрати, пов'язані з обслуговуванням доказів та інших предметів (п. 2 ст. 91); 3) витрати на проведення слідчих та інших процесуальних дій (п. 3 ст. 91) [87, с. 171–176].

У зв'язку з цим у перший вид витрат фактично входять дві групи витрат, зокрема: 1) у зв'язку з явкою; 2) у зв'язку з виплатою винагороди. Але, якщо брати до уваги те, що винагорода виплачується передбаченим у п. 1 ст. 91 особам з метою заохочення їхньої явки до правоохоронних органів і суду, то можна їх розглядати в одній групі.

Зупинимось детальніше на передбачених даною класифікацією видах кримінально-процесуальних витрат. Що являють собою витрати у зв'язку з явкою і виплатою винагороди? Для відповіді на це запитання потрібно звернутися до ст. 92 КПК України та Інструкції № 710 [10]. Відповідно до них цей вид кримінально-процесуальних витрат охоплює грошові суми, що були виплачені свідкам, потерпілим, законним представникам потерпілих, а також

експертам, спеціалістам, перекладачам і понятим на відшкодування понесених ними витрат у зв'язку з явкою до органів дізнання, досудового розслідування, прокуратури, суду (вартість проїзду до місця виклику і назад, витрати, пов'язані з найманням житлового приміщення, добові), та винагороду, яка виплачується переліченим особам, якщо вони ніде не працюють, за відрив від звичайних занять (за винятком експертів, спеціалістів і перекладачів, які отримують винагороду за виконану роботу). Як бачимо, витрати, пов'язані з явкою і виплатою винагороду, включають у себе ще кілька груп витрат, які теж можна поділити. Це, власне, і зробив Л. Л. Кругліков, який витрати, передбачені у п. 1 ст. 105 нині вже не чинного КПК РФСР (відповідає п. 1 ст. 91 КПК України – авт.), поділив на: 1) витрати, понесені у зв'язку з викликом у судові і слідчі органи (вартість проїзду до місця виклику і назад, витрати по найму житлового приміщення, добові); 2) винагороду за відволікання від звичайних занять, якщо викликані не є робітниками або службовцями (у тому числі пенсіонерам, домогосподаркам); 3) оплату праці позаштатного експерта, спеціаліста чи перекладача [67, с. 9]. Проте, якщо дотримуватись правил класифікації, то запропонований Л. Л. Кругліковим третій підвид витрат, пов'язаних з явкою та виплатою винагороду, випадає за межі розглядуваної класифікації, про що вже йшлося.

Перейдемо до другого виду витрат за запропонованою класифікацією – до витрат, пов'язаних із обслуговуванням доказів та інших предметів. Відповідно до п. 2 ст. 91 КПК України до нього належать витрати на зберігання, пересилання чи дослідження речових доказів. Але, як уже зазначалося, було б краще, якби законодавець вживав термін «докази та інші предмети», оскільки не лише речові докази потребують зберігання, пересилання чи дослідження. Інколи окремого зберігання потребують документи, і навіть об'єкти, які взагалі не можна вважати доказами – це зразки для проведення різного роду досліджень (волосся, сперма, кров).

Щодо витрат на зберігання і пересилання доказів та інших предметів, то вони додаткового пояснення не потребують. Певного застереження потребують витрати на дослідження доказів та інших предметів. У законодавстві фактично немає жодних роз'яснень стосовно цього підвиду кримінально-процесуальних витрат. Щодо думок вчених з цього приводу, то В. Т. Томін і В. А. Дунін лише зазначають, що до них «в тому числі відносяться витрати

експертних установ», заперечуючи при цьому самим собі, оскільки винагороду, що виплачується експерту за виконану ним роботу, вони відносять до першого виду кримінально-процесуальних витрат – витрат, пов'язаних з якою та виплатою винагороди [119, с. 39, 41].

Як видається, витрати за проведення експертизи, а вони відповідно до Інструкції № 710 включають і заробітну плату (винагороду) експерта, повинні відноситися саме до витрат на дослідження речових доказів, а не до першого виду витрат. Сюди ж треба включати і витрати на виплату винагороди спеціалістам (наприклад, за роз'яснення механізму виготовлення об'єкта, що став речовим доказом чи механізму утворення ним сліду) та перекладачам (за дослідження автентичності перекладу). Щодо перекладача, то в даній ситуації він виконуватиме не просто перекладацькі функції, а виступатиме як спеціаліст у певній галузі діяльності, зокрема перекладу. Отже, до витрат на проведення досліджень доказів та інших предметів відносять витрати на проведення експертизи та інших досліджень, виконаних експертами та іншими спеціалістами, у тому числі перекладачами.

Перейдемо до останнього виду кримінально-процесуальних витрат за цією класифікацією – витрат на проведення слідчих та інших процесуальних дій. Якщо виходити з переліку витрат, котрі належать до кримінально-процесуальних за чинним законодавством, то до них відносяться витрати, передбачені п. 3 ст. 91 КПК України: інші витрати, що їх зробили органи дізнання, досудового розслідування й суд у зв'язку з провадженням у кримінальній справі. Ці витрати також охоплюються терміном «витрати на проведення слідчих та інших процесуальних дій», оскільки більшість з них виникає у зв'язку з проведенням слідчих дій, а такі, як витрати на оплату повідомлень у пресі, – у зв'язку із вчиненням процесуальних дій. На наш погляд, до цього виду витрат, крім того, потрібно віднести ще й витрати на оплату послуг перекладача (за виконані переклади) та спеціаліста (за допомогу при проведенні слідчих дій), але не за проведені ними дослідження, оскільки вони беруть участь у процесі саме під час проведення слідчих дій, а також витрати на оплату повідомлень у пресі, радіо і телебаченню, оскільки останні робляться у зв'язку з вчиненням слідчих (судових) або процесуальних дій.

Ведучи мову про класифікацію кримінально-процесуальних витрат залежно від мети їх використання, слід ще

раз наголосити, що вона проведена на основі чинного законодавства з метою збереження певної відповідності зі ст. 91 КПК. Усі витрати, які розподілені за різними видами чи підвидами кримінально-процесуальних витрат, за винятком хіба що тих, які віднесені до витрат на проведення слідчих та інших процесуальних дій, передбачені у законі. Але це вже недолік законодавчої техніки, оскільки закон не дає вичерпного переліку кримінально-процесуальних витрат, надаючи можливість науковцям та й органам, що ведуть кримінальний процес, доповнювати його. Запропонована класифікація є найбільш загальною і в цілому дає можливість збагнути природу кримінально-процесуальних витрат.

Однак, якщо відносити до кримінально-процесуальних витрати на оплату праці адвоката, який брав участь у справі за призначенням (про це вже йшлося у попередньому підрозділі), то вони не будуть охоплюватися цією класифікацією. У зв'язку з цим, щоб ця класифікація була вичерпною, її необхідно доповнити ще одним видом кримінально-процесуальних витрат: витратами, пов'язаними з оплатою праці адвоката, який брав участь у справі за призначенням.

Таким чином, підсумовуючи вищенаведене, можна ствердити, що кримінально-процесуальні витрати, залежно від мети їх використання, поділяються на чотири види:

- 1) витрати, пов'язані з явкою і виплатою винагороди;
- 2) витрати, пов'язані з обслуговуванням доказів та інших предметів;
- 3) витрати на проведення слідчих та інших процесуальних дій;
- 4) витрати, пов'язані з оплатою праці захисника, який брав участь у справі за призначенням.

Класифікація кримінально-процесуальних витрат, залежно від мети їх використання, є найбільш загальною. Але це не єдина підстава (ознака), за якою можна класифікувати кримінально-процесуальні витрати. Глибший аналіз їхньої юридичної природи дає змогу відшукати ще й інші підстави (ознаки) для класифікації кримінально-процесуальних витрат.

Л. Л. Кругліков, наприклад, виділяє два види кримінально-процесуальних витрат, які, на його думку, допоможуть з'ясувати їхню суть. Перший передбачає наявність реально понесених фізичними або юридичними особами витрат. Другий – випадки, коли особа реальних витрат у кримінальному процесі не несе, але, оскільки вона відво-

лікається від звичайних занять, їй виплачується винагорода. Об'єднуючою для двох видів ознакою є єдине джерело компенсації витрат та виплати винагорода – кошти місцевого бюджету [67, с. 8].

Виділяючи два види кримінально-процесуальних витрат, Л. Л. Кругліков, проте, не називає, які саме витрати входять до цього чи іншого виду. Спробуємо самі зробити такий поділ. Як видається, до витрат, які реально понесли фізичні та юридичні особи, відносяться суми, витрачені на зберігання, пересилання і дослідження доказів та інших предметів (п. 2 ст. 91), у тому числі винагорода, яка виплачується експертам, спеціалістам і перекладачам за проведені ними дослідження та інші витрати, що їх зробили органи дізнання, досудового розслідування і суд у зв'язку з провадженням у даній справі (п. 3 ст. 91), враховуючи суми, виплачені перекладачу за зроблені ним переклади. До цього виду витрат також відносяться витрати, пов'язані з явкою (вартість проїзду до місця виклику і назад, найм житла і добові). Другий вид витрат, не пов'язаних з реальними витратами особи у процесі, складає винагорода, яка виплачується свідкам, потерпілим та їх законним представникам і понятим за відрив від звичайних занять.

Деяко іншим шляхом пішла Н. О. Сидорова. Вона поділяє кримінально-процесуальні витрати на види залежно від можливості їх перерозподілу (компенсації). За цією ознакою усі витрати нею поділяються на дев'ять груп:

1) витрати, пов'язані з явкою свідка, потерпілого, понятого, які компенсуються органами дізнання, досудового слідства та судом і які, у свою чергу, можуть бути компенсовані засудженим;

2) витрати засудженого, якщо він брав участь у справі як свідок до пред'явлення йому обвинувачення (компенсуються органами дізнання, досудового розслідування і судом);

3) витрати перекладача (компенсуються органами дізнання, досудового розслідування та судом);

4) витрати учасників кримінально-процесуальної діяльності на зберігання, пересилання і дослідження речових доказів (можуть бути компенсовані засудженим або прийняті на рахунок держави);

5) неотриманий дохід свідків, потерпілих, понятих у вигляді середньої заробітної плати (компенсується підприємствами, установами, організаціями);

6) неотриманий дохід свідка, потерпілого, понятого,

який не є робітником чи службовцем (відшкодовується органами дізнання, досудового розслідування і судом, який також може бути покладений на засудженого);

7) витрати свідків, потерпілих, понятих, експертів, спеціалістів-військовослужбовців (компенсуються військовими частинами, а за наявності вимоги останніх ці витрати можуть бути відшкодовані органами дізнання, досудового слідства та судом, який вправі покласти їх на засудженого);

8) витрати експерта, спеціаліста, пов'язані з їх участю у справі в порядку службового завдання (покладаються на експертну установу, у штаті якої вони знаходяться);

9) витрати експерта і спеціаліста, пов'язані з їх участю у справі, а також винагорода за роботу, виконану не в порядку службового завдання (оплачують органи дізнання, досудового слідства та суд, який може покласти їх на засудженого) [106, с. 75].

Така класифікація звичайно становить певну цінність для науки і практики кримінального процесу. Але, якщо враховувати умови сьогодення, вона є не зовсім вдалою. За нею не всі витрати стягуються з особи, визнаної винною у вчиненні злочину, що є однією з ознак кримінально-процесуальних витрат, і відповідно вони не можуть належати до кримінально-процесуальних (це, зокрема, пункти 5, 8). Винятком таким можуть бути витрати перекладача, які прямо передбачені у законі. Тому використовувати її треба, враховуючи зазначені зауваження.

На наш погляд, кримінально-процесуальні витрати можна класифікувати ще й за стадією процесу, на якій вони виникли. Відповідно кримінально-процесуальні витрати можна поділяти на ті, що були понесені:

- 1) на стадії порушення кримінальної справи;
- 2) на досудовому слідстві;
- 3) на стадії попереднього розгляду справи суддею;
- 4) під час судового розгляду;
- 5) під час розгляду справи в апеляційному порядку;
- 6) під час розгляду справи у касаційному порядку;
- 7) під час виконання вироку, ухвали і постанови;
- 8) під час розгляду справи в порядку виключного провадження.

У зв'язку з цим потрібно зауважити, що певні стадії кримінального процесу характеризуються лише окремими видами витрат, передбаченими у ст. 91 КПК України. Так, на стадії попереднього розгляду справи суддею у касаційному порядку можуть мати місце лише витрати, пов'язані

з явкою і виплатою винагороди (витрати потерпілого і його законних представників, перекладача), витрати на оплату послуг захисника та витрати на оплату послуг перекладача за зроблені переклади. На стадії виконання вироку можливі лише витрати, пов'язані з оплатою послуг захисника. І лише на чотирьох стадіях кримінального процесу можуть мати місце усі витрати, передбачені у ст. 91 КПК, та витрати на оплату послуг захисника, який брав участь у справі за призначенням:

- 1) стадія досудового слідства;
- 2) стадія судового розгляду справи;
- 3) стадія розгляду справи в апеляційному порядку;
- 4) стадія виключного провадження.

Щодо стадії порушення кримінальної справи, оскільки вона характеризується специфічними завданнями і змістом, то на цій стадії можуть мати місце лише окремі витрати, а саме: витрати, пов'язані з явкою і виплатою винагороди понятим і спеціалістам, витрати на проведення різних досліджень – ревізій і перевірок.

Класифікація кримінально-процесуальних витрат за стадіями кримінального процесу може мати як наукове, так і прикладне значення. Використовуючи її, можна визначити розмір кримінально-процесуальних витрат кожної із стадій кримінального процесу. З іншого боку, така класифікація дає змогу переконатися в тому, що кримінально-процесуальні витрати дійсно пов'язані із здійсненням провадження у кримінальній справі.

Для того, щоб краще збагнути механізм утворення кримінально-процесуальних витрат, їх доцільно класифікувати ще за такою ознакою, як вид процесуальної діяльності, у зв'язку з якою вони виникли. Якщо у загальному проаналізувати хід кримінального процесу по конкретній справі, то ми побачимо, що у більшій своїй частині він складається із слідчих дій. Інша ж частина процесу так чи інакше пов'язана із створенням умов для проведення слідчих дій або ж полягає у вчиненні інших процесуальних дій. Тому стає зрозуміло, що більшість кримінально-процесуальних витрат виникає у зв'язку з проведенням слідчих дій. Таким чином, за цією ознакою кримінально-процесуальні витрати можна поділити на такі види:

- 1) витрати, що утворилися у зв'язку з проведенням слідчих дій;
- 2) інші витрати, що утворилися під час провадження у кримінальній справі (проведення інших процесуальних дій).

Які ж витрати виникають у зв'язку з проведенням слідчих дій? Відповідно до кримінально-процесуального закону (ст. 127) обшук, виїмка, пред'явлення осіб і предметів для впізнання, огляд, відтворення обстановки і обставин події, опис майна проводяться за присутності не менше як двох понятих. До участі у проведенні освідчування поняті можуть бути залучені у разі, якщо слідчий визнає це за необхідне. Тому у зв'язку з проведенням цих слідчих дій утворюються витрати, пов'язані з явкою і виплатою винагороди понятим.

Під час проведення допитів свідків, потерпілих, експертів, очних ставок зазначені особи затрачають час і кошти на явку до органів розслідування і суду, крім того, орган, що викликав їх, виплачує їм винагороду. Ці особи за розсудом слідчого можуть залучатись і для проведення інших слідчих дій.

Для проведення таких слідчих дій, як огляд та ексгумація трупа, судово-медичне освідчування в обов'язковому порядку, а під час проведення інших слідчих дій (відтворення обстановки і обставин події) на розсуд слідчого залучаються відповідні спеціалісти (лікар, судово-медичний експерт та ін.). Їм також відшкодовуються витрати, пов'язані з явкою, і виплачується винагорода.

Однією з процесуальних умов пред'явлення для впізнання є така вимога: кількість осіб, серед яких особа пред'являється для впізнання, має бути не менше трьох. Особи ці (по іншому – статисти) теж мають право на відповідну винагороду.

У кримінальному процесі нерідко проводяться різного роду експертизи, часом в одній кримінальній справі їх може проводитися кілька. Оскільки сьогодні фактично всі експертизи платні, органи, які ведуть розслідування, та суд несуть значні витрати на покриття вартості проведених експертиз.

З метою проведення відтворення обстановки і обставин події слідчий для забезпечення найбільшої їх достовірності залучає різну техніку, спеціальне обладнання. Іноді трапляється так, що техніка ця псується або взагалі знищується. А як відомо, суми, витрачені на відшкодування вартості речей, зіпсованих або знищених під час відтворення обстановки і обставин події, включаються до кримінально-процесуальних витрат.

Якщо підозрюваний, обвинувачений чи підсудний не володіють мовою, якою ведеться судочинство, то в слідчих діях, що проводяться за їх участю, бере участь перекладач.

дач. Йому, відповідно, відшкодовуються витрати, пов'язані з явкою, та виплачується винагорода за проведену роботу під час цих слідчих дій.

У зв'язку з проведенням слідчих дій утворюються також витрати, пов'язані з оплатою праці адвоката, який брав участь у справі за призначенням. Це, зокрема, можуть бути слідчі дії, у яких брав участь захисник, що проводяться за участю підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного (допити, очні ставки, обшуки, виїмки, відтворення обстановки і обставин події та ін.), чи інші слідчі дії, що проводяться у справі навіть без їх участі. За виконану роботу під час цих слідчих дій захисник-адвокат отримує плату, яку виплачує йому відповідне управління юстиції.

Ці витрати виникають у зв'язку з проведенням слідчих дій. Оскільки ж слідчі дії займають значну (більшу) частину провадження у кримінальній справі, то зрозуміло, що кримінально-процесуальні витрати, які виникли у зв'язку з їх проведенням, становлять левову частку всіх можливих кримінально-процесуальних витрат у справі.

А які витрати виникають не у зв'язку з проведенням слідчих дій? У результаті чого або у зв'язку з чим вони (витрати) з'являються.

Аналіз елементів кримінально-процесуальних витрат та кримінально-процесуальної діяльності дає змогу виділити такі інші витрати під час провадження у кримінальній справі.

До цієї групи витрат можна віднести витрати на оплату послуг перекладача за виконаний ним переклад процесуальних документів. Так, відповідно до ч. 3 ст. 19 КПК України, слідчі і судові документи, відповідно до встановленого КПК порядку, вручаються обвинуваченому в перекладі на його рідну мову або іншу мову, якою він володіє. Йдеться насамперед про такі документи, які йому вручаються: копія постанови про притягнення як обвинуваченого, обвинувального висновку, зміни до нього, внесені постановою судді; позовної заяви, вироку. Перекладач здійснює письмовий переклад цих документів. Якщо ж такі документи не вручаються обвинуваченому чи підсудному, наприклад, постанови про призначення експертизи, висновки експерта тощо, перекладач їх перекладає усно. Робота ця оплачується в порядку і розмірах, передбачених у законодавстві. Перекладач може здійснювати усний переклад у судовому засіданні, зокрема, в підготовчій частині, на початку судового слідства (читання обвинуваль-

ного висновку, скарги потерпілого та ін.), під час судових дебатів, проголошення вироку. Ці послуги теж оплачуються.

Іншими витратами, що утворюються під час провадження у кримінальній справі, є також витрати на зберігання та пересилання речових доказів.

Сюди належать і витрати на оплату послуг адвоката за захист інтересів клієнта не під час слідчих (судових) дій: бесіди віч-на-віч з підозрюваним, обвинуваченим чи підсудним у камері попереднього ув'язнення, слідчому ізоляторі; ознайомлення з матеріалами кримінальної справи; складання та подача скарг і клопотань; участь у розгляді справи в апеляційному та касаційному порядку.

Якщо відносити до кримінально-процесуальних витрат на оголошення у пресі, радіо і по телебаченню, то вони теж належатимуть до інших витрат, не пов'язаних із проведенням слідчих дій, оскільки це не слідчі, а швидше оперативно-розшукові дії.

Так виглядає класифікація кримінально-процесуальних витрат залежно від механізму їх утворення чи виду процесуальної діяльності, у зв'язку з якою вони виникли. Хоча такий поділ назвати класифікацією можна з певною долею умовності, однак він, як видається, має важливе значення для з'ясування суті кримінально-процесуальних витрат та їх ролі у кримінальному процесі.

Під час класифікації кримінально-процесуальних витрат, а також з'ясування їх суті і природи певного значення набирає питання класифікації суб'єктів, які з'являються з виникненням кримінально-процесуальних витрат у справі і вступають у так звані компенсаційні відносини з приводу цих витрат [106, с. 74]. Суб'єктів цих компенсаційних відносин можна класифікувати залежно від ролі, яку вони відіграють у механізмі названих відносин.

Першу групу за цією ознакою становлять суб'єкти, які зазнають (несуть) кримінально-процесуальні витрати: свідки, потерпілі, їх представники, експерти, спеціалісти, перекладачі, поняті, установи, які зберігають і пересилають докази та інші предмети, адвокати, які беруть участь у справі за призначенням. Свідки, потерпілі, їх представники, поняті у зв'язку з участю у кримінальному процесі несуть витрати, пов'язані з явкою; експерти, спеціалісти й перекладачі виконують ще й відповідну роботу.

До другої групи відносяться суб'єкти, які відшкодовують кримінально-процесуальні витрати суб'єктам першої групи. Ними виступають фінансові підрозділи органів

дизнання, досудового слідства, суду, управління юстиції, колегії адвокатів.

У третю групу входять суб'єкти, з яких стягуються кримінально-процесуальні витрати. На перший погляд здається, що такими суб'єктами можуть бути тільки особи, визнані винними у вчиненні злочину. Однак, у випадку, коли злочин вчинений особою, яка не досягла 18 років, кримінально-процесуальні витрати можуть стягуватися з осіб, котрі несуть матеріальну відповідальність за осіб, визнаних винними у вчиненні злочину: батьків, опікунів чи піклувальників [81, с. 146].

На підставі цієї класифікації можна ще провести класифікацію кримінально-процесуальних витрат залежно від суб'єкта, що їх відшкодовує. Беручи до уваги те, що кримінально-процесуальні витрати повинні відшкодовуватися державою (як правило, через органи, які ведуть кримінальний процес), кримінально-процесуальні витрати будуть поділятися на такі види:

- 1) витрати, які відшкодовують органи дізнання;
- 2) витрати, які відшкодовують органи досудового розслідування;
- 3) витрати, які відшкодовують суди, а якщо відносити до кримінально-процесуальних витрат витрати на оплату послуг захисника-адвоката, то таким органом буде управління юстиції.

Поділ кримінально-процесуальних витрат на види за цією ознакою є дещо умовним, оскільки до них можуть належати будь-які з витрат, передбачених у ст. 91 КПК України. Разом з тим така класифікація матиме дещо прикладне значення. За цим поділом можна було б визначити розмір сум, які витрачають зазначені органи на відшкодування кримінально-процесуальних витрат. На основі зведених даних, отриманих за результатами узагальнень, з'являлася б точна інформація стосовно сум, витрачених на відшкодування кримінально-процесуальних витрат відповідним органом, наприклад, прокуратурою, у межах області чи України в цілому. Отримана інформація стала б корисною для формування кошторису витрат цих органів. Такі дані можна було б використовувати і для встановлення співвідношення між розміром витрат, які відшкодовувались відповідними органами, і розміром витрат, які стягувалися з осіб, визнаних винними у вчиненні злочину.

На наш погляд, усі розглянуті вище класифікації кримінально-процесуальних витрат, а саме: *основна* класифікація кримінально-процесуальних витрат залежно від мети

ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ТА ВІДШКОДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВИТРАТ

Серед питань, які охоплюються інститутом кримінально-процесуальних витрат, не менш важливим від інших є питання визначення їх розміру та відшкодування. Ведучи мову про **відшкодування кримінально-процесуальних витрат**, потрібно наголосити на тому, що не слід плутати його із **стягненням кримінально-процесуальних витрат**, оскільки ці поняття зовсім не тотожні, чого, на жаль, з упевненістю не можна сказати з аналізу чинного КПК України. Так, відповідно до ст. 92 КПК, яка називається «Відшкодування витрат свідкам, потерпілим, законним представникам потерпілих, експертам, спеціалістам, перекладачам і понятим», перелічені суб'єкти кримінального процесу мають право на відшкодування їм витрат, пов'язаних з явкою за викликом в органи дізнання, досудового слідства, прокуратури і до суду. За ними зберігається середній заробіток за місцем роботи за час, витрачений у зв'язку з викликом. Особам, які не є робітниками чи службовцями, виплачується винагорода за відрив їх від занять. Експерти, спеціалісти, перекладачі, крім того, мають право на винагороду за виконання своїх обов'язків, якщо виконання дорученої їм роботи не входить у їхній обов'язок на службі. Зазначені виплати проводяться з коштів органів дізнання, досудового слідства і суду. Порядок виплати і розмір сум, що підлягають виплаті, визначаються відповідною інструкцією.

Із змісту цієї статті випливає, що під відшкодуванням витрат треба розуміти повернення чи компенсацію державою в особі органів розслідування, суду, управлінь юстиції витрат визначеним суб'єктам кримінального процесу, яких вони зазнали у зв'язку з провадженням у справі. Тобто тут, як зазначає Н. О. Сидорова, виникають компенсаційні відносини між учасниками кримінального процесу з приводу компенсації затрат на провадження [106, с. 73–74].

Стаття 93 КПК називається «Відшкодування судових витрат та оплата праці адвоката». Однак у ній уже йдеться, за винятком оплати праці адвоката, не про компенсацію витрат визначеним суб'єктам процесу, яких вони за-

знали під час провадження у справі, а про стягнення цих витрат з осіб, визнаних винними у вчиненні злочину на користь держави. Зокрема, у частині першій цієї статті говориться, що кримінально-процесуальні витрати покладаються на засудженого, а частина друга зазначає, що у випадку визнання підсудного винним суд постановляє стягти з нього кримінально-процесуальні витрати. Отже, у даному випадку зміст статті не відповідає назві. Тому слід розмежовувати ці поняття, оскільки за своєю суттю вони зовсім не тотожні.

Питання стягнення кримінально-процесуальних витрат вирішує суд під час постановлення вироку, але для цього йому необхідно знати, які витрати були понесені під час дізнання, досудового слідства, а які в суді. Однак з моменту порушення кримінальної справи і до постановлення у ній вироку може минути багато часу. Відповідно будуть зроблені і необхідні витрати на розслідування. З метою забезпечення успішного провадження у справі, задля захоплення певних суб'єктів взяти участь у кримінальному процесі, їм будуть відшкодовані понесені ними витрати, пов'язані з явкою, виплачена винагорода та ін., котрі, власне, і становлять кримінально-процесуальні витрати.

У зв'язку з цим порядок визначення розміру тих чи інших витрат, що входять до числа кримінально-процесуальних, а також процедура відшкодування кримінально-процесуальних витрат до їх стягнення із засуджених заслуговують окремої уваги. З метою дотримання певної послідовності і збереження логічного зв'язку між видами кримінально-процесуальних витрат, питання відшкодування кримінально-процесуальних витрат доцільно теж розглянути стосовно окремих видів, які виділяються залежно від мети їхнього використання.

2.1. Визначення розміру та відшкодування витрат, пов'язаних з явкою і виплатою винагороди

Як уже зазначалося, до витрат, пов'язаних з явкою і виплатою винагороди, належать суми, що були видані визначеним у законі суб'єктам на відшкодування понесених ними витрат у зв'язку з явкою (вартість проїзду до місця виклику і назад, витрати, пов'язані з найманням житлового приміщення, добові) до органів, які ведуть процес, та

винагорода, яка виплачується цим суб'єктам, за винятком експертів, спеціалістів і перекладачів, якщо вони ніде не працюють, за відрив від звичайних занять.

Порядок відшкодування цього виду витрат визначається ст. 92 КПК України і деталізується Інструкцією № 710 [10].

Відповідно до ч. 3 п. 1 цієї Інструкції, свідкам, потерпілим, законним представникам потерпілих, а також експертам, спеціалістам, перекладачам і понятим, якщо виконання їх процесуальних функцій пов'язане з перебуванням за межами населеного пункту постійного проживання, відшкодовуються такі витрати: вартість проїзду до місця виклику і назад, витрати пов'язані з найманням житлового приміщення, добові. Пункт 4 Інструкції уточнює, що витрати, пов'язані з явкою, відшкодовуються у розмірах, передбачених законодавством для відряджених працівників. Сума винагороди за відрив від звичайних занять (п. 3 Інструкції) визначається з урахуванням характеру їхніх занять у межах від 20 до 30% неоподаткованого мінімуму доходів громадян за день і виплачується особам, які не є працівниками підприємств, установ, організацій.

Згідно з п. 7 зазначеної Інструкції виплати на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою, проводяться органом, який зробив виклик, із коштів, що передбачені кошторисом на зазначені цілі. У п. 9 Інструкції говориться, що виплати винагороди за відрив від звичайних занять проводяться за постановою (ухвалою) органу, який зробив виклик.

Цими положеннями завершується регламентація процедури відшкодування витрат, пов'язаних з явкою і виплатою винагороди, в аналізованій Інструкції. Слід відзначити, що в Інструкції «Про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду або до органів (службових осіб), у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення» від 22 лютого 1991 р. № 40 із змінами від 28 грудня 1991 р. та 7 травня 1993 р. [11], яка була скасована у зв'язку із затвердженням вищезгаданої Інструкції № 710, ця процедура була врегламентована більш вдало і детальніше, але про це йтиметься далі.

Чинна ж Інструкція порядок визначення розміру витрат, пов'язаних з явкою, не передбачає, а лише відсилає до законодавства про відряджених працівників, не зазначаючи яким саме нормативним актом, у зв'язку з цим, потрібно користуватися. Укладачі КПК України з постатей-

ними матеріалами з цією метою відсилають нас до постанови Кабінету Міністрів України № 10 від 5 січня 1998 р. «Про норми відшкодування витрат на відрядження в межах України та за кордон» [18]. Однак вона вже втратила чинність у зв'язку з прийняттям Кабінетом Міністрів України 23.04.99 нової постанови № 663 «Про норми відшкодування витрат на відрядження в межах України та за кордон» [17] (надалі – Постанова № 663).

Згідно з першим і другим пунктами цієї постанови для працівників підприємств, установ та організацій усіх форм власності (крім державних службовців, а також інших осіб, які направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, що повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок коштів бюджетів) встановлюються такі граничні норми добових витрат:

а) у разі, коли до рахунків на оплату вартості проживання у готелях не включаються витрати на харчування, для відряджень у межах України – 18 грн., для відряджень за кордон – 231 грн.;

б) у разі, коли до рахунків вартості проживання у готелях включаються витрати на:

одноразове харчування, для відряджень у межах України – 14 грн. 40 коп., для відряджень за кордон – 185 грн.;

дворазове харчування, для відряджень у межах України – 10 грн. 80 коп., для відряджень за кордон – 128 грн.;

триразове харчування, для відряджень у межах України – 7 грн. 20 коп., для відряджень за кордон – 81 грн.

Норми відшкодування витрат на відрядження у межах України та за кордон для державних службовців, а також інших осіб, які направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, що повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок коштів бюджетів, встановлюються згідно із спеціальним додатком. Згідно з ним відшкодування витрат за наймання житла здійснюється на підставі підтвердних документів, але в усякому разі їх розмір не може перевищувати 80 грн. за добу. Норма добових витрат не може перевищувати 18 грн.

Витрати на харчування, вартість якого включена до рахунків на оплату вартості проживання у готелях або до проїзних документів, оплачуються відрядженим за рахунок добових [17].

Однак аналіз цієї постанови та додатків до неї теж, на наш погляд, не вносить повної ясності у вирішення питання. Зокрема, із змісту постанови випливає, що вона встановлює різні розміри витрат на відрядження для державних службовців та осіб, які направляються у відрядження від підприємств, установ, організацій, що повністю чи частково утримуються за рахунок бюджетів, та для працівників підприємств, установ, організацій усіх інших форм власності. Очевидно, що в даному випадку, хоч в Інструкції і немає конкретної вказівки на це, для визначення розміру витрат, пов'язаних з явкою, потрібно брати до уваги норми витрат на відрядження для державних службовців та працівників підприємств, установ, організацій, що повністю чи частково утримуються з коштів бюджету, незалежно від того, де працює чи взагалі не працює особа, яка викликається. Тут потрібно враховувати ту обставину, що органи дізнання, досудового слідства і суду, які здійснюють виклик осіб, а потім відшкодовують їм витрати, пов'язані з явкою, фінансуються з Державного бюджету. На наш погляд, з метою недопущення будь-яких непорозумінь з цього приводу, було б добре, якби Інструкція № 710 чітко зазначала, що під час визначення розміру витрат, пов'язаних з явкою, слід застосовувати положення Постанови № 663 «Про норми відшкодування витрат для державних службовців та працівників державних підприємств, установ, організацій».

Крім того, із змісту цієї Постанови випливає, що витрати на харчування, якщо навіть його вартість включена до рахунків на оплату вартості проживання у готелях або до проїзних, оплачуються відрядженим за рахунок добових. Тобто добові власне і складаються з витрат на харчування.

Наступне. Хоч у Постанові № 663 неодноразово згадується про витрати на проживання, його вартість, але про механізм визначення розміру витрат, пов'язаних з найманням житлового приміщення (проживання), у ній не згадується нічого. Як видається, такі витрати повинні визначатися на підставі документів, які підтверджують проживання, у розмірах зазначених в цих документах. У зв'язку з цим, мабуть, варто зробити застереження, що вартість однієї доби проживання не повинна перевищувати вартості проживання у кімнаті середнього класу готелю такого ж класу.

У п. 6 Постанови зазначається, що державним службовцям, а також іншим особам, які направляються у відрядження в межах України і за кордон від підприємств, установ, організацій, що повністю або частково утриму-

ються за рахунок коштів бюджетів, за наявності підтверд-
них документів відшкодовуються витрати:

- на проїзд (включаючи перевезення багажу) до місця відрядження і назад, а також за місцем відрядження;
- на побутові послуги, що включені до рахунків на оплату вартості проживання у готелях (прання, чистка, лагодження та прасування одягу, взуття та білизни), але не більше 10% норм добових витрат для країни, куди відряджається працівник, визначених у додатку до цієї постанови за всі дні;
- на бронювання місць в готелях у розмірах не більше як 50% вартості місця за добу;
- на користування постільними речами в поїздах;
- на користування у готелях холодильником і телевізором;
- на комісійні у разі обміну валют.

Аналіз цієї норми теж породжує певні запитання. Зокрема, якщо розглянути витрати на проїзд до місця виклику (до органів дізнання, досудового слідства) і назад, то вони підлягають відшкодуванню особі, яка викликала, оскільки це прямо передбачено у ч. 3 п. 1 Інструкції № 710, за умови залишення нею місця постійного проживання (наприклад, свідок проживає в одному населеному пункті, а органи розслідування чи суд знаходяться в іншому) з метою явки до органу, котрий викликав. А чи підлягають відшкодуванню витрати на проїзд уже в самому населеному пункті, в якому знаходиться орган, котрий викликав? За постановою підлягають, а в Інструкції про це нічого не говориться. А чи підлягають відшкодуванню витрати на проїзд без залишення місця постійного проживання, тобто в одному населеному пункті, який займає досить значну територію (наприклад, з одного району Києва, Харкова, Львова до іншого)? Якщо виходити із самої природи кримінально-процесуальних витрат та складного економічного становища, у якому перебуває Україна, такі витрати однозначно підлягають відшкодуванню. Варто нагадати, що колись витрати на проїзд відшкодовувалися, якщо шлях від місця проживання до органу, котрий викликав, перевищував визначену мінімальну відстань. Зокрема, у Статуті кримінального судочинства Російської Імперії 1864 р. зазначалося, що свідок мав право на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою, якщо він подолав шлях понад п'ятдесят верст [128, ст. 192]; в Інструкції для народних слідчих 1919 р. закріплювалося правило, за яким винагорода за проїзд і добові визначалися лише у випадку їх виклику на відстань понад 10 верст [52, с. 254].

Зауважимо, що згідно з Постановою № 663 витрати на проїзд відшкодовуються на підставі підтвердних документів. Очевидно, йдеться про документи, які підтверджують сам проїзд та зазначають його вартість: квитки на проїзд автомобільним, залізничним, повітряним або водним транспортом. Проте, як відомо, вартість квитків за проїзд навіть одним видом транспорту може досить суттєво відрізнитися залежно від класу транспортного засобу: плацкартний чи купейний вагон, вагон вищого класу (СВ) залізничного транспорту, першого, другого чи бізнес класу повітряного транспорту. У зв'язку з цим виникає запитання – чи підлягають відшкодуванню фактичні витрати на проїзд з урахуванням класу (наприклад, залізничним транспортом у вагонах СВ), чи має бути встановлена максимальна межа витрат на проїзд (наприклад, залізницею – не вище вартості проїзду у плацкартному вагоні)? Чіткої відповіді на це питання ні в Постанові, ні в Інструкції № 710 немає.

Але у п. 7 Постанови № 663 зазначається, що витрати на проїзд державних службовців, а також інших осіб, які направляються у відрядження підприємствами, установами, організаціями, що повністю або частково утримуються за рахунок бюджетних коштів, у м'якому вагоні, у каютах, що оплачуються за 1–4 групою тарифних ставок на суднах морського флоту, у каютах 1 і 2 категорії на суднах річкового флоту, повітряним транспортом за квитками першого класу та бізнес класу, фактичні витрати, що перевищують граничні норми відшкодування витрат на наймання житлового приміщення та на перевезення до 30 кг багажу понад кількість багажу, вартість перевезення якого входить до вартості квитка того виду транспорту, яким користується працівник, відшкодовуються в кожному випадку з дозволу керівника, згідно з підтвердними документами. У нашому випадку замість керівника буде виступати особа, яка викликала в орган дізнання, досудового слідства чи суд. Аналіз цієї норми дає можливість стверджувати, що вартість проїзду відповідними видами транспорту нижчого класу від перелічених вище підлягає відшкодуванню в будь-якому випадку. Проте, як видається, з метою недопущення непотрібних суперечок з цього приводу, таке правило не завадило б чітко закріпити у законодавстві.

Вивчення п. 6 Постанови № 663 породжує ще одне запитання: чи підлягають відшкодуванню витрати на побутові послуги, що включені до рахунків на оплату вартості

сті проживання (прання), на бронювання місць у готелях, на користування постільними речами в поїздах, на користування у готелях холодильниками і телевізорами? До яких витрат, передбачених в Інструкції № 710, вони належать: на проїзд, на проживання (наймання житлового приміщення) чи добових? Якщо підходити до зазначених витрат, як витрат пов'язаних з явкою в цілому, то вони підлягають відшкодуванню. Проте формулювання норм таким чином, на наш погляд, не буде сприяти їх успішній і правильній реалізації у правозастосовчій діяльності.

У зв'язку з цим зазначимо, що у згаданій вище Інструкції від 22 лютого 1991 р. № 40, яка втратила свою чинність після прийняття Інструкції № 710, це питання регулювалося набагато краще. Відповідно до Інструкції № 40 проїзд до місця виклику і назад до місця постійного проживання оплачувався на підставі проїзних документів, але не більше: залізницею – вартості проїзду в плацкартному (купейному) вагоні; водним шляхом – вартості проїзду в каютах, що оплачуються за 5–7 групами тарифних ставок на суднах морського флоту і в каюті третьої категорії на суднах річкового флоту; повітряним транспортом – вартості квитка звичайного (туристичного) класу. У ній також передбачалося, що відшкодуванню підлягають страхові платежі по державному обов'язковому страхуванню пасажирів на транспорті, витрати за користування в поїздах постільною білизною, у випадку подання відповідних документів – вартість попереднього продажу проїзних документів, витрати на проїзд автотранспортом (крім таксі) до залізничної станції, пристані, аеродрому, якщо вони знаходяться за межами населеного пункту.

Враховувався навіть такий суттєвий момент, про який у чинному законодавстві взагалі забули, коли з дозволу органу, який викликав, у разі неподання проїзних документів особі сплачувалася мінімальна вартість проїзду з місця постійного проживання до місця явки. А такі випадки дійсно можуть мати місце на практиці, наприклад, коли особа втратила проїзні документи, а дійсно проживала в іншому населеному пункті і понесла певні витрати у зв'язку з явкою.

Перейдемо тепер до аналізу визначення розміру винагороди за відрив від звичайних занять особам (свідкам, потерпілим, законним представникам потерпілих і понятим), котрі не є працівниками підприємств, установ, організацій (ч. 2 п. 1 Інструкції № 710). Відповідно до п. 3 Інструкції, сума винагороди за відрив від звичайних занять

визначається з урахуванням характеру їхніх занять у межах від 20 до 30% неоподаткованого мінімуму доходів громадян за день. З першого погляду щодо цієї норми виникає запитання: що мається на увазі під «характером занять», адже згідно з ч. 2 п. 1 Інструкції такі особи не повинні працювати або принаймні не мати постійного заробітку. Можливо, маються на увазі процесуальні функції, які особа виконуватиме у процесі: свідок, потерпілий, його законний представник чи понятий? Але це ж не зовсім логічно та й несправедливо. А може йдеться про те, що ця особа є пенсіонером, домогосподаркою, чи просто безробітною? З цього приводу В. Т. Томін і В. А. Дунін зазначають, що винагорода за відрив від звичайних занять у зв'язку з участю у кримінальному процесі виплачується представникам мистецтва, літератури, а не кооперативним кустарям та іншим особам, які не працюють на жодному підприємстві чи не перебувають на службі. Однак ці особи повинні займатися суспільно-корисною працею, доходи від якої є джерелом їх існування і за відрив від якої їм виплачується винагорода [119, с. 39]. Але такий підхід до аналізованого питання в сучасних умовах є надто консервативним. Сьогодні, з огляду на різні об'єктивні причини, люди не можуть знайти собі будь-якої роботи. У нашому випадку до уваги треба брати те, що особа власне не працює в момент виклику, є безробітною.

Тоді на основі чого проводити диференціацію винагороди? Напевно, розмір винагороди залежатиме від доходу, який отримує та чи інша особа, котра викликається; якщо дохід більший – винагорода більша, менший – менша винагорода. На наш погляд, таке правило у законодавстві взагалі порушує принцип рівності цих громадян перед законом і було б краще, якби його виключити з Інструкції.

Як зазначалось вище, розмір такої винагороди визначається у межах від 20 до 30% неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Враховуючи те, що на сьогодні неоподатковуваний мінімум становить 17 грн., мінімальний розмір винагороди за день складатиме 3 грн. 40 коп., а максимальний – 5 грн. 10 коп. Якщо брати до уваги сьогоднішній рівень цін на продукти, то ця винагорода навряд чи зможе забезпечити хоча б мінімальне харчування особи. Для того, щоб зацікавити громадян з'явитися за викликом, винагорода мала б становити щонайменше неоподатковуваний мінімум – 17 грн.

З'ясувавши механізм визначення розміру витрат, пов'язаних з явкою та виплатою винагороди, можна перейти до

процедури відшкодування цих витрат суб'єктам, які їх понесли. Відповідно до Інструкції № 710 виплата витрат, пов'язаних з явкою, та винагороди проводиться органом, який зробив виклик, з коштів, що передбачаються кошторисом на зазначені цілі. Забігаючи наперед, слід зауважити, що сьогодні ні в апеляційних судах, ні в обласних управліннях юстиції, ні в обласних прокуратурах чи органах внутрішніх справ у кошторисах не передбачається жодних сум на «відшкодування кримінально-процесуальних витрат» відповідного органу. Окремо ж такі кошти виділялися хіба що в часи командно-адміністративної системи, коли кошториси складалися відповідно до чітких планів зверху донизу.

Далі у п. 9 Інструкції № 710 зазначається, що виплата винагороди особі за відрив від звичайних занять проводиться за постановою (ухвалою) органу, який зробив виклик. Стосовно ж виплати витрат, пов'язаних з явкою, в Інструкції немає прямої вказівки на те, що для цього теж повинна вноситися постанова. Однак необхідність винесення постанови на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою, впливає з аналізу наступного положення Інструкції, яке визначає зміст постанови на виплату винагороди. У ньому говориться, що в постанові (ухвалі) зазначаються вихідні дані для визначення суми винагороди (конкретний розмір винагороди у межах норм, зазначених Інструкцією, та час, затрачений особою у зв'язку з явкою за викликом і на виконання даного їй завдання). Можливо, законодавець передбачав винесення єдиної постанови (ухвали) на виплату винагороди і витрат, пов'язаних з явкою? Але це можливо лише в тому випадку, коли особа не працює. Коли ж особа працює, то їй за чинним законодавством винагорода не повинна виплачуватися. Інша справа, що таке положення не зовсім відповідає сучасним умовам життя, коли зобов'язувати недержавні підприємства, установи, організації зберігати за працівником заробітну плату за час відсутності на робочому місці у зв'язку з викликом до органів розслідування буде незаконно. Тому таким особам теж потрібно виплачувати винагороду за відрив від роботи і її розмір дорівнюватиме неотриманому заробітку, який особа може заробити, перебуваючи на робочому місці.

За таких обставин є підстави ще раз звернутися до Інструкції 1991 р. № 40, яка вже втратила чинність. У ній це питання регулювалося набагато чіткіше. Зокрема, передбачалося, що витрати, пов'язані з явкою (проїзні, квартирні, добові), винагорода за відрив від звичайних занять

виплачується органом, що викликав особу, з коштів, які спеціально передбачалися кошторисом на такі цілі згідно з постановою чи ухвалою посадової особи, яка викликала, негайно після виконання викликаним своїх обов'язків. З цього положення навіть випливає те, що такі виплати повинні проводитися негайно після виконання викликаного особою своїх обов'язків, чого зовсім немає у чинній Інструкції № 710. Тим не менше, це важливо і зокрема за обставин, коли у законодавстві чітко не вказано часу, протягом якого кримінально-процесуальні витрати повинні бути відшкодовані конкретним учасникам процесу. З урахуванням складного соціально-економічного становища у державі, питання відшкодування кримінально-процесуальних витрат може надовго відкладатися і навіть взагалі залишитися невирішеним. А це пряме порушення права свідків, потерпілих і їхніх представників, понятих на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою, та виплату винагороди. Про необхідність негайного відшкодування витрат, пов'язаних з явкою, зазначеним особам після виконання ними своїх обов'язків зазначає і відомий російський вчений-процесуаліст Р. Х. Якупов [139, с. 154].

Однак у зв'язку з цим виникає запитання: чи витрати, пов'язані з явкою з місця виклику назад до місця постійного проживання, відшкодовуються одночасно з відшкодуванням витрат, пов'язаних з явкою до органу, що викликав, негайно після виконання особою своїх обов'язків? Адже у неї може ще не бути документів, які підтверджуватимуть, що особа поїде додому тим чи іншим видом транспорту, за винятком тих випадків, коли особа наперед замовляє квитки. Як видається, в даній ситуації особа, яка викликала, під час визначення розміру витрат, пов'язаних з явкою особи до місця постійного проживання, повинна використовувати подані свідком чи потерпілим проїзні документи, які підтверджують розмір понесених ним витрат, у зв'язку з явкою до органів, що викликали. На підставі цих документів особі, що викликала, авансом мають бути виплачені кошти на зворотну дорогу до місця постійного проживання.

Цікавим є також питання змісту постанови (ухвали) на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою, і виплату винагороди. У чинному КПК України воно окремо не врегульоване. На наш погляд, така постанова повинна складатися з трьох частин: вступної, описово-мотивувальної і резолютивної.

У вступній частині мають зазначатися: місце і час ви-

несення, прізвище і посада особи, яка винесла постанову, номер кримінальної справи, у якій вона винесена. В описово-мотивувальній частині повинні зазначатися: прізвище, ім'я по батькові особи, котра викликала, її процесуальний статус, на підставі чого викликала, який час особа перебувала за місцем виклику, посилення на документи, якими викликана особа підтверджує розмір понесених нею витрат, пов'язаних з явкою, розмір цих витрат, розмір винагороди, що має виплачуватися особі за відрив від звичайних занять (якщо підлягає), а також загальна сума до виплати, посилення на статті закону, на підставі яких проводиться відшкодування витрат. Резолютивна частина починається зі словами постановив і повинна містити рішення про виплату викликаній особі визначеної вище суми витрат, пов'язаних з явкою та виплатою винагороди, та вказівку на те, хто повинен здійснювати виплату. Виплата ж таких коштів має проводитися через фінансовий відділ органу, що викликав.

Цілком зрозуміло, що за сьогоденних умов виконання такої постанови може ускладнюватись. У зв'язку з цим для поліпшення відшкодування витрат, пов'язаних з явкою, В. М. Демидов пропонує спростити процедуру виплат. Він вважає, що найбільш зручним був би порядок, у відповідності з яким дізнавачам, слідчим, прокурорам і суддям видавались би під звітність щомісячно або щоквартально відповідні суми грошей, спеціально призначені для відшкодування витрат, пов'язаних з явкою.

Розмір відшкодування цих витрат, на його думку, можна було б визначати за принципом почасової або погодинної оплати праці і доручати видавати ці кошти за встановленими нормами тій особі, яка веде справу, за спеціальною грошовою відомістю. У ній повинні зазначатися прізвище, ім'я, по батькові особи, якій виплачено кошти, дата виплати і номер постанови про виплату, номер кримінальної справи, інформація про те, за що проведено виплату, підпис особи, яка отримала грошові кошти, із зазначенням її постійного місця проживання та офіційних особистих документів (паспорта, посвідчення). Такого роду бланк грошової відомості варто було б затвердити відповідним ГОСТом за спільним поданням або клопотанням Генеральної прокуратури, МВС, Міноборони, Мін'юсту, Податкової адміністрації за погодженням з Міністерством фінансів.

За його словами, такий порядок істотно полегшив би реалізацію законодавчих положень про відшкодування

витрат, пов'язаних з явкою, на практиці, усунув би існуючу бюрократичну тяганину під час вирішення цих питань [48, с. 81].

Але, на наш погляд, робити це не варто. Слідчий, дізнавач, прокурор, суддя, суд насамперед повинні займатися своєю справою: розслідувати злочини та здійснювати правосуддя. Запропонована ж практика могла б негативно вплинути на виконання ними своїх основних обов'язків, оскільки виконання цих додаткових обов'язків забирало б у них необхідний час, а інколи ще й спричиняло б непередбачені труднощі («вибивання» грошей у фінансових відділах). Тому краще зберегти існуючу процедуру, коли фінансові підрозділи відповідних органів зобов'язані виконувати постанови про відшкодування витрат, пов'язаних з явкою, та надавати слідчим чи іншим особам, які винесли постанову, можливість контролювати виконання постанов.

У законодавстві, крім розглянутих вище загальних умов відшкодування витрат, пов'язаних з явкою, є особливі правила стосовно окремих категорій осіб. Ці особливості, зокрема, стосуються військовослужбовців. У п. 10 Інструкції № 710 передбачено, що відшкодування витрат, пов'язаних з явкою, військовослужбовцям, які викликаються до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду, як свідки, потерпілі, законні представники потерпілих, експерти, спеціалісти, перекладачі та поняті, провадиться на вимогу військових частин за встановленими нормами. Особисто військовослужбовцям витрати не відшкодовуються. Отже, витрати, пов'язані з явкою військовослужбовців, виплачуються не самим військовослужбовцям, а військовим частинам, де вони служать, оскільки ті забезпечують своїх військовослужбовців необхідними коштами на дорогу, а якщо потрібно і на проживання за місцем виклику.

Зауважимо, що, визначаючи загальну суму витрат, пов'язаних з явкою, слідчому потрібно враховувати не тільки час, протягом якого викликана особа безпосередньо перебувала у нього, а сумарну кількість витраченого на явку часу. Для того, щоб легше було розібратися у цій ситуації, змоделюємо такий приклад. Для дачі показань у Львівську обласну прокуратуру потерпілий викликається з Харкова – місця постійного проживання. Витрачений на дорогу до Львова залізницею час становить 24 год. Прибувши у прокуратуру, потерпілий довідується, що слідчий терміново виїхав на місце події і його попросили прийти завтра. Наступного дня після допиту потерпілого, слідчий

попередив останнього, що його участь є обов'язковою під час проведення відтворення обстановки та обставин події, що проводитиметься наступного дня. Загальний час, витрачений на явку, враховуючи і час, витрачений на зворотну дорогу, становитиме 5 діб – 120 год. Виходячи з цього розрахунку, визначатимуться витрати, пов'язані з явкою: добові за 5 діб, витрати за наймання житлового приміщення – 3 доби, витрати на проїзд до місця виклику і в зворотному напрямку та за місцем виклику.

Вище були розглянуті питання нормативного врегулювання відшкодування витрат, пов'язаних з явкою. А яким чином законодавчі положення застосовуються на практиці? Одразу потрібно зазначити, що це питання виявилось складнішим, ніж передбачалося. На практиці витрати, пов'язані з явкою, відшкодовуються дуже рідко або частіше не відшкодовуються взагалі. Спроба розібратися з причинами такого вкрай незадовільного для нас результату привела до таких висновків. Основною причиною цього є складне соціально-економічне становище у державі, яке призводить до того, що судам, органам внутрішніх справ, прокуратурам уже давно у кошторисах на їхнє утримання не виділяють коштів на відшкодування кримінально-процесуальних витрат. Тому вони сьогодні практично не відшкодовуються, а якщо й відшкодовуються, то із сум, передбачених на інші цілі. Вивчаючи слідчо-судову практику, нам вдалося виявити лише кілька справ, відносно застарілих (до 1996 р.), у яких так чи інакше йшлося про витрати, пов'язані з явкою, але у них, як правило, дуже багато відступів від нормативних положень [148; 150; 151].

Другою причиною, на нашу думку, є некомпетентність слідчих, суддів чи інших осіб, котрі здійснюють виклик, або ж швидше небажання займатися питаннями кримінально-процесуальних витрат, оскільки це займає певний час, а також тимчасово зменшує бюджет їхніх установ. А це, у свою чергу, призводить до неналежного виконання ними професійних обов'язків.

І останньою, але не менш важливою, обставиною, що спричиняє таку ситуацію, є правова необізнаність громадян, які беруть участь у кримінальному процесі як свідки, потерпілі, експерти, спеціалісти, перекладачі, поняті. Зазначені особи не вимагають відшкодування витрат, пов'язаних з явкою, а особи, котрі викликають їх, не виявляють власної ініціативи, порушуючи тим самим кримінально-процесуальне законодавство, обов'язкову для кримінального процесу процесуальну форму [138, с. 8].

У зв'язку з цим потрібно зауважити, що законодавство у цьому плані теж далеке від досконалого. Так само вважають і практичні працівники. Зокрема, майже всі з опитаних працівників прокуратури (188 із 200) підтверджують, що сьогодні у нормативних актах недостатньо врегульовано порядок відшкодування кримінально-процесуальних витрат свідкам, потерпілим, експертам, спеціалістам, перекладачам і понятим [див. додаток Б]. Серед норм, які визначають правовий статус згаданих вище осіб, лише норма, яка встановлює права та обов'язки свідка, передбачає право свідка на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою.

У зв'язку з висловленим ще раз доречно процитувати Н. О. Сидорову, яка у своїй праці писала: «Практика показує, що часто слідчий і суд нечітко і несвоєчасно роз'яснюють учасникам процесу їхні права, передбачені у статтях 105–106 КПК РРФСР (відповідають статтях 91–93 КПК України, – авт.), а інколи і взагалі не роз'яснюють. Ця обставина не може не відобразитись на реальному забезпеченні матеріальних інтересів свідків, потерпілих, спеціалістів, експертів та інших учасників процесу, в першу чергу на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою та виплатою винагороди. Враховуючи наведене, доцільно доповнити статті КПК, які визначають права й обов'язки відповідних учасників процесу доказування їхнім правом на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою, на винагороду за відволікання від звичайних занять і за виконану роботу» [105, с. 97]. Така пропозиція, як правило, не викликає жодних заперечень з боку науковців. Щодо ставлення до неї практиків, то з 200 опитаних працівників прокуратури тільки 80 вважають, що варто було б закріпити право осіб, перелічених у п. 1 ст. 91 КПК України, на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою, та виплату винагороди у нормах, які визначають їхні права та обов'язки [див. додаток Б].

Для підтвердження викладеного проаналізуємо ті нечисельні приклади із слідчо-судової практики, у яких згадуються витрати, пов'язані з явкою.

Почнемо з найстарішої справи № 2-15/1978 про обвинувачення гр. Архірія та Плотнікова у вбивстві гр. Півара з хуліганських мотивів з особливою жорстокістю. У справі є позовна заява потерпілої – дружини вбитого, у якій вона серед усіх інших збитків, які їй були завдані злочином, називає також 12 крб. за проїзд на допити до прокуратури з м. Броди до м. Яворова, на підтвердження чого додає проїзні квитки. Проте слідчим зазначені витрати не

були віднесені до судових, а відповідно і не були відшкодовані. Однак суд у вирокі постановив стягнути із засудженого Архірія 60 крб., Плотнікова – 40 крб. судових витрат у дохід держави, не зазначаючи, що він включив до їх складу [150, с. 29, 152].

Не менш цікавою з приводу відхилень від положень законодавства є кримінальна справа № 2-45/1980 про обвинувачення Михайлишина у вчиненні вбивства з хуліганських мотивів та незаконному володінні зброєю. Злочин було скоєно у с. Труханів Сколівського району, а розслідування проводилося слідчим Сколівської прокуратури. Справа слухалася Львівським обласним судом у м. Львові, хоч у ній є клопотання свідків і потерпілої про розгляд справи судом у с. Труханів, у зв'язку із складним транспортним сполученням з обласним центром. У вирокі постановлено стягнути із засудженого 37 крб. 60 коп. судових витрат на оплату вартості проїзду свідків і потерпілої в суд. Однак у справі немає жодного документа, на підставі якого визначалася б вартість проїзду, немає ухвали суду на відшкодування свідкам і потерпілій витрат, пов'язаних з явкою [151, с. 160].

Дещо повнішою, з точки зору виконання кримінально-процесуального законодавства, є кримінальна справа № 145-0010, яка розглядалася у Галицькому районному суді м. Львова, про обвинувачення Кохановіча (громадянина Республіки Польща) за ч. 2 ст. 215 КК України [148]. Для того, щоб краще зрозуміти цю справу, зокрема в плані відшкодування кримінально-процесуальних витрат, необхідно дещо ознайомитися з обставинами вчинення даної дорожньо-транспортної пригоди (ДТП). Відповідно до матеріалів справи, Кохановіч 29 січня 1996 р. о 17 год., керуючи автомашиною марки ЛАЗ-1000 з несправною гальмівною системою напівпричепа, на вул. Стрийській у м. Львові втратив контроль над керуванням і зіткнувся з рядом автомашин. У результаті було пошкоджено 9 автомобілів, п'ять громадян отримали різного ступеня тілесні ушкодження (трое з них постійно проживають у м. Скадовську Херсонської області), один громадянин помер. У справі є заява громадянки Костюченко, яка проживає у м. Скадовську, про повернення вартості проїзду із Скадовська до Львова і у зворотному напрямку залізничним транспортом. До заяви додані квитки. Проте з матеріалів справи не відомо, чи ці витрати відшкодовані і чи віднесені вони до числа судових. Крім гр. Костюченко, у справі брали участь ще двоє потерпілих з м. Скадовська. Про них взагалі невідомо, чи відшкодовувалися їм витрати, пов'язані з явкою.

У судовій практиці зустрічаються також випадки, коли відповідно до вимог закону мають місце витрати, пов'язані з явкою, але про них не говорять ні самі особи, яким належить відшкодування, ні слідчий чи суд. Прикладом цього може бути кримінальна справа № 1-303 про обвинувачення гр. Галянти за ч. 2 ст. 141 КК України [153].

Ця справа велась слідчим Личаківського РВВС м. Львова, а потім слухалася в Личаківському районному суді. До участі у справі залучались двоє свідків з-за меж м. Львова, зокрема Галянт К. М. та Гостев, які проживали у с. Дубляни Жовківського району Львівської області.

Аналогічна ситуація зустрічається і в кримінальній справі № 142-0014 про обвинувачення Михайленка за ч. 3 ст. 140 КК України, у якій брав участь свідок Кроль, що проживав у м. Старий Самбір Львівської області [158], та справі № 142-0981 про обвинувачення Пилипович за ч. 3 ст. 143 КК України, у якій брала участь свідок Коваль, яка проживала в с. Винники Золочівського району Львівської області [147]. Обидві справи велися слідчими Личаківського РВВС, а потім слухались у Личаківському районному суді м. Львова.

Можливо, у зазначених справах основною причиною того, що кримінально-процесуальні витрати не відшкодувались, стала їх малозначність. Дійсно, вартість квитка з Дублян, Старого Самбора чи Золочева до Львова не така вже й велика. Але, враховуючи ту обставину, що ці особи не раз викликалися до слідчого, а потім у судове засідання, варто було б відшкодувати їм пов'язані з явкою витрати, а потім стягнути ці кошти з осіб, визнаних винними у вчиненні злочину.

Таким чином виглядає справа із нормативною регламентацією відшкодування витрат, пов'язаних з явкою та з реалізацією законодавчих положень на практиці, які значною мірою розходяться. Удосконалення вимагає як правове регулювання відшкодування витрат, пов'язаних з явкою, так і реалізація нормативних положень у практичній діяльності відповідних органів.

2.2. Визначення розміру та відшкодування витрат, пов'язаних з обслуговуванням доказів та інших предметів

Розгляд питання відшкодування витрат, пов'язаних з обслуговуванням доказів та інших предметів, зумовлює необхідність наголосити на певних обставинах.

Насамперед слід відзначити, що до цього виду витрат входять витрати, які умовно можна поділити на три групи: 1) витрати, пов'язані із зберіганням доказів та інших предметів, 2) витрати на їх пересилання, 3) витрати на їх дослідження. По-друге, оскільки порядок відшкодування кожної із перелічених груп витрат має свої особливості, є сенс розглянути його стосовно кожної з цих груп.

Першими серед витрат, пов'язаних з обслуговуванням доказів та інших предметів, є витрати на зберігання. Як уже зазначалося, ці витрати будуть мати місце не у випадках, коли докази та інші предмети (надалі докази) зберігаються у камері зберігання речових доказів чи при справі, а, власне, тоді, коли таке зберігання неможливе. У цій ситуації докази передаються підприємствам, установам чи організаціям, які можуть забезпечити їх збереження. Витрати, зроблені ними у зв'язку із зберіганням переданих їм доказів, відшкодовуються їм (за це їм вноситься відповідна плата) за рахунок коштів органів, які здійснюють провадження у кримінальній справі.

Який же порядок такого відшкодування? На жаль, це питання на законодавчому рівні залишається неврегульованим. Немає також відповідного підзаконного нормативного акта, який би визначав цю процедуру. Щоправда, є Інструкція, затверджена ще наказом міністра юстиції СРСР і введена в дію з 1 липня 1990 р. «Про порядок вилучення, зберігання і передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, попереднього слідства та судам», яка є чинною в Україні. У ній зазначається які речові докази та кому можуть бути передані на зберігання. Однак про визначення розміру витрат на їх зберігання у ній нічого не говориться [9].

Оскільки це цілком реальна ситуація, то виникає запитання: що становить правову основу її вирішення? Видається, що її потрібно вирішувати на підставі аналогії права. Відносини, що виникають за таких обставин, носять майновий характер. Органи, які ведуть процес, зацікавлені у тому, щоб речові докази, інші предмети збереглися до суду і їх можна було дослідити під час судового розгляду для постановлення законного, обґрунтованого і справедливого вироку. Організації, які здійснюють зберігання речових доказів, теж зацікавлені у їх збереженні, оскільки за це вони отримують відповідну плату. Тому у такій ситуації, на наш погляд, повинні застосовуватися норми цивільного права, що регулюють відносини, пов'язані з наданням послуг.

Для того, щоб краще збагнути механізм визначення розміру витрат на зберігання, проаналізуємо кілька прикладів.

Сільськогосподарському підприємству «Нива» на зберігання-утримання були передані чотири корови, визнані речовими доказами у кримінальній справі, порушеній за ст. 198 Кримінального Кодексу України – придбання або збут майна завідомо здобутого злочинним шляхом. Худоба перебувала на утриманні сільськогосподарського підприємства два тижні, поки не встановили фактичних обставин справи і передали її власнику. За цей час за худобою доглядала доярка К., яка її годувала тричі на добу, прибирала біля неї, тобто робила все необхідне для нормального утримання тварин. За весь час догляду – 14 діб – на утримання худоби було витрачено одну тону соломи, 30 кг комбікорму. За догляд за худобою доярці була виплачена винагорода в розмірі 40 грн. Визначаючи загальний розмір витрат на зберігання-утримання худоби, враховуємо вартість кормів, які були їй згодовані, та винагороду, яка була виплачена доярці. Якщо брати до уваги, що вартість 1 тонни соломи становить 20 грн., 10 кг комбікорму – 8 грн., то загальна сума витрат на утримання становить 84 грн. У випадку, коли худоба захворіла, витрати на її лікування теж потрібно враховувати, визначаючи загальний розмір витрат на зберігання. Якщо у господарстві є розрахунок норм витрат на утримання однієї корови за добу чи за місяць, то під час визначення розміру витрат на зберігання повинні використовуватися ці норми.

Таку саму ситуацію можна проаналізувати з птицею, із саджанцями овочевих чи фруктових культур, хімічними речовинами і т. д. Здебільшого організації, які займаються зберіганням відповідних предметів, мають методику розроблення приблизної калькуляції витрат на їх зберігання чи утримання. Якщо ж такої методики у них немає, то вони повинні складати кошторис витрат на зберігання у кожному конкретному випадку.

Маючи загальне уявлення про механізм визначення розміру витрат на зберігання, можна перейти до з'ясування процедури розрахунків між організацією, яка зберігала докази, та органом, котрий передав їх на зберігання. У законодавстві це питання також не врегульоване. Але, як видається, застосовуючи аналогію, тут повністю можна використовувати порядок відшкодування витрат, пов'язаних з явкою. Слідчий виносить постанову про відшкодування витрат на зберігання за зразком постанови про від-

шкодування витрат, пов'язаних з явкою, яку доручає виконати фінансовому відділу (підрозділу) органу розслідування. До неї повинні додаватися документи, на підставі яких визначався розмір витрат.

Власне так, як на нас, мала б виглядати процедура відшкодування витрат на зберігання доказів. Щодо практики, то вона взагалі відсутня.

Перейдемо тепер до вивчення визначення розміру та процедури відшкодування витрат на пересилання доказів та інших предметів. Нагадаємо, що такі витрати матимуть місце у тих випадках, коли з метою забезпечення успішного провадження у кримінальній справі чи різних кримінальних справах докази та інші предмети пересилаються від одного органу розслідування іншому, з органу розслідування до суду, на експертизу чи пересилаються для повернення їх законним власникам. Віднесення витрат на пересилання доказів до кримінально-процесуальних не залежить від того, чи таке пересилання здійснювалося поштою, чи якимось іншим способом. Спосіб пересилання має значення, як видається, лише під час визначення розміру витрат на пересилання. Яким чином це проявляється? Якщо пересилання здійснювалося поштою, то його вартість визначається відповідно до встановлених тарифів – залежно від місця призначення пересилання, ваги посылки, її цінності тощо.

Коли ж для пересилання доказів застосовується інший спосіб, не поштовий, то вартість пересилання визначається по-іншому – за фактичними витратами на пересилання. Для прикладу змодельюємо таку ситуацію. Речовий доказ – автомобіль є джерелом доказів одночасно у двох кримінальних справах, які розслідуються і не об'єднані в одне провадження. Це справа про викрадення автомобіля і справа про вбивство (в останній зняряддя вбивства був цей самий автомобіль), які були порушені і розслідувалися у різних регіонах. Наприклад, вбивство – у Львові, а викрадення автомобіля – у Києві. Для проведення необхідних слідчих дій автомобіль необхідно перевезти зі Львова до Києва, оскільки сам автомобіль після використання його як зняряддя вбивства став несправним. Для цього, звичайно, послуги поштового зв'язку не використовуються, а укладається угода з організацією, котра займається перевезеннями. У такому випадку вартість перевезення визначатиметься залежно від тарифів, які застосовує організація-перевізник. Якщо ж тарифів немає, то, визначаючи розмір витрат на пересилання (перевезення),

до уваги потрібно брати відстань перевезення і відповідно витрати на бензин, вагу вантажу, особливі умови перевезення, заробітну плату водія, інші пов'язані з цим витрати. Якщо перевезення забезпечували самі органи розслідування, то витрати на нього визначаються таким же чином. Отож, для підрахунку розміру витрат на перевезення автомобіля як речового доказу зі Львова до Києва потрібно враховувати: вартість витраченого бензину, залежно від марки і кількості, необхідної для подолання відстані у 500 км.; витрати на оплату відрядження чи на заробітну плату водія; якщо використовується спеціальний транспортний засіб для перевезення – витрати за найм цього засобу; якщо для завантаження автомобіля будуть зроблені інші витрати (найм підйомника, крана, робітників), то вони теж враховуються. На підставі підрахунку всіх цих витрат отримуємо загальний розмір витрат на пересилання (перевезення).

Для відшкодування цих витрат організація-перевізник повинна скласти і подати в орган розслідування довідку-рахунок витрат на перевезення. На підставі цього документа слідчий, прокурор, суддя складають постанову, суд ухвалу на відшкодування витрат, пов'язаних з пересиланням (перевезенням) доказів чи інших предметів, транспортній організації за зразком складення постанови на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою, чи на пересилання доказів. Ця постанова після візування керівником органу розслідування надсилається для виконання у фінансовий підрозділ органу розслідування, суду чи управління юстиції. Однак у зв'язку з цим слід зазначити, що оскільки сьогодні місцевим органам розслідування коштів на такі цілі не виділяють узагалі, постанови на відшкодування витрат на пересилання (перевезення), зберігання доказів повинні направлятися для виконання у фінансові управління обласних управлінь органів розслідування – в обласні управління внутрішніх справ, служби безпеки чи прокуратуру області. Звичайно, ця процедура значно ускладнює механізм відшкодування кримінально-процесуальних витрат, що може негативно позначитися на оперативності співпраці між органами розслідування кримінальних справ і організаціями, котрі займаються зберіганням чи пересиланням доказів у справі. За таких умов було б краще, щоб локальним органам розслідування теж виділялися необхідні кошти на відшкодування кримінально-процесуальних витрат.

Нарешті серед витрат, пов'язаних з обслуговуванням

доказів та інших предметів, є витрати на дослідження доказів та інших предметів. До них відносяться витрати на проведення експертиз та інших досліджень, виконаних експертами, спеціалістами і перекладачами. Відшкодування витрат на проведення експертиз у кримінальних справах є особливо цікавим питанням, зокрема сьогодні. Це пов'язано з тим, що ще кілька років тому, а саме до прийняття Постанови Кабінету Міністрів України від 7 серпня 1999 р. № 1432, якою затверджено «Перелік державних платних послуг, які надаються науково-дослідними інститутами судових експертиз Міністерства юстиції України» [12], витрати на проведення експертиз у кримінальних справах відносилися до кримінально-процесуальних і відповідно відшкодовувались та стягувалися із засуджених лише в тих випадках, коли експертизи проводились не в порядку службового завдання. З прийняттям цієї постанови через відсутність державного фінансування НДІСЕ почали проводити експертизи у кримінальних справах за рахунок замовників (органів досудового слідства, суду тощо). Тому витрати на їх проведення відносилися до кримінально-процесуальних і стягувалися судом з винних. Подібним шляхом пішли експертні служби. Однак з лютого 2001 р. було відновлено державне фінансування НДІСЕ на проведення експертиз у кримінальних справах. Відповідно ж органи розслідування, суди, управління юстиції вже не платили за експертизи і не відносили витрати на їх проведення до кримінально-процесуальних.

Тим не менше зупинимося на питанні відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертиз у кримінальних справах, незалежно від того, ким вони проводились, враховуючи реалії, оскільки відшкодування таке на практиці характеризувалося рядом особливостей і недоліків, детальне вивчення яких дасть змогу визначити шляхи їх подолання і недопущення в майбутньому.

На правовому рівні це питання певною мірою врегульовано Інструкцією № 710. Відповідно до неї можна провести диференціацію визначення розміру витрат на проведення експертиз окремо щодо експертиз, які виконувались експертами не в порядку службового завдання, та експертиз, які виконувались експертами науково-дослідних установ. Так, згідно з п. 5 Інструкції розмір винагороди експерта або спеціаліста, який виконує свої функції не в порядку службового завдання, визначається залежно від його кваліфікації та складності завдання у межах від 3 до 5% неоподаткованого мінімуму доходів громадян за годину

роботи. У разі проведення експертизи особливої складності розмір винагороди збільшується на 25% [10, с. 511].

Однак, як співвідноситься розмір винагороди із кваліфікацією експерта, в Інструкції не зазначається, чим створюються труднощі із визначенням розміру винагороди. Незрозумілим залишається й те, хто визначає розмір винагороди: слідчий, котрий призначив експертизу, чи експерт, який її виконував? У вже скасованій Інструкції № 40 від 1991 р. передбачалося, що розмір винагороди визначається органом, який викликав, залежно від кваліфікації експерта, спеціаліста, і від складності виконуваної роботи [11]. У зв'язку з цим постає ще одне запитання: яким критеріям повинна відповідати експертиза, щоб належати до експертиз особливої складності? Мабуть, що за таких обставин розмір винагороди може визначити лише експерт. Але для цього він, очевидно, використовуватиме розміри заробітної плати експертів експертних установ, які, власне, і визначаються залежно від кваліфікації експерта. Уже на підставі ставки заробітної плати і часу, витраченого експертом на проведення всіх експертиз, визначається вартість години роботи. В експертних установах визначається також перелік експертиз особливої складності. А як визначається кваліфікація громадянина, який проводив експертизу за разовим договором, оскільки є спеціалістом у певній галузі знань, але експертною діяльністю займається не постійно?

Усі ці запитання свідчать про те, що порядок визначення розміру винагороди експерта, який проводив експертизу не в порядку службового завдання, на законодавчому рівні врегульовано недостатньо і потребує вдосконалення. Але про це далі. Спочатку спробуємо зробити певні нескладні підрахунки. Відповідно до п. 9 Інструкції № 710 виплата винагороди експерту проводиться за постановою (ухвалою) органу, який зробив виклик (призначив експертизу). У постанові (ухвалі) зазначаються вихідні дані для визначення суми винагороди (конкретний розмір винагороди у межах норм, зазначених у п. 5 цієї Інструкції, та час, затрачений ним у зв'язку з явкою за викликом і на виконання даного йому завдання). Отож припустимо, що експерт на проведення криміналістичної експертизи витратив 10 годин. Вартість однієї години роботи, скажімо, становить 5% неоподаткованого мінімуму доходів громадян, а оскільки зараз в Україні неоподатковуваний мінімум складає 17 грн., то вона дорівнюватиме – 85 коп. Звідси загальний розмір винагороди цього експерта дорівнюватиме 8 грн. 50 коп. Як бачимо, сума ця

не зовсім відповідає потребам сьогодення. Навряд чи за такі кошти можна залучити до проведення експертизи кваліфікованого експерта.

Таким чином виглядає справа із визначенням вартості винагороди експерта, який виконував роботу не в порядку службового завдання. Що стосується практики відшкодування витрат на проведення експертизи, яка проводилась не в порядку службового завдання, – виплати винагороди такому експерту, то сьогодні її фактично немає. Певні приклади можна навести із справ, які розглядалися декілька років тому. Скажімо, кримінальна справа № 142-1714, яка слухалася Шевченківським районним судом м. Львова, про обвинувачення Тарасова Д. В. за ч. 2, 3 ст. 140 та ч. 2 ст. 141 ККУ, Удалова О. Ю. за ч. 2 ст. 141 та Кравчука С. А. за ч. 2, 3 ст. 140 [165, с. 53].

У цій справі проводилась наркологічна експертиза стосовно обвинуваченого Кравчука. До справи була долучена постанова про виплату винагороди експертам. У ній зазначається, що в експертизі брали участь три експерти і секретар. Вартість 1 години роботи експерта становить 15 000 крб., а секретаря – 13 000 крб. Експертиза проводилась протягом трьох годин. Загальна сума їхньої винагороди становить 174 000 крб. У постанові також зазначено, що її копія направлена у фінансову частину Червоноградського МВВС УВС Львівської області для проведення виплат, і що зазначені суми відносяться до кримінально-процесуальних витрат.

Ряд кримінальних справ, у яких проводились експертизи не в порядку службового завдання, вдалось виявити в архіві місцевого суду Залізничного району м. Львова. Наприклад, кримінальна справа № 1-525 про обвинувачення Стручка А. М., Мельника В. Ф. та Мельник В. Л. у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 141 та ст. 208 ККУ [161, с. 61]. Для визначення вартості викраденого майна у справі була призначена судово-товарознавча експертиза, яку провела позаштатний експерт Яковлева. Згідно з розрахунком, поданим експертом, на проведення експертизи було затрачено 28 годин з розрахунку 6000 купонокарбованців за 1 годину роботи. Про виплату винагороди експерт заявила клопотання. У постанові про виплату винагороди експерту за проведення експертизи слідчий постановив виплатити Яковлевій 168 000 купонокарбованців винагороди за проведення експертизи і копію цієї постанови направив для виконання у фінансове управління Львівського УВС для проведення виплати.

У цьому ж суді виявлено також інші справи, у яких експертизи проводились цим же експертом. У них слідчі теж виносили постанови про виплату винагороди експерту. Це, зокрема, кримінальні справи № 1-298 [152], № 1-433 [160]. Кримінальна справа, у якій проводилась експертиза позаштатним експертом Яковлевою, слухалася і в Шевченківському суді. У ній також експерту виплачено винагороду, оскільки проведення судово-товарознавчої експертизи не входило в коло її службових обов'язків [159].

В усіх проаналізованих справах є клопотання експерта (Яковлевої) про виплату їй винагороди, у якому визначалася вартість експертизи та розмір винагороди, що підлягала виплаті.

Тепер щодо з'ясування питання визначення вартості експертиз, які проводилися експертними установами.

Почнемо з науково-дослідних установ судової експертизи. Визначення вартості експертиз, виконаних цими установами, на законодавчому рівні врегульовано дещо краще, ніж стосовно визначення розміру винагороди експерта. Зокрема, згідно з п. 12 Інструкції № 710, вартість проведення експертизи, а також досліджень, що призначаються за кримінальною справою, визначається за домовленістю між установою і замовником і складається із собівартості проведеної роботи (заробітна плата, оплата відрядження, вартість матеріалів, накладні витрати), а також рентабельності в межах 25% собівартості.

Для прикладу зазначимо, що Львівський науково-дослідний Інститут судових експертиз – ЛНДІСЕ (перебуває у системі експертних установ Міністерства юстиції) укладає договори на проведення судово-експертних досліджень (експертиз у кримінальних справах) із замовниками судових експертиз, якими виступають органи МВС, прокуратури, суди, СБУ. У цьому договорі визначається, які експертизи може виконати ЛНДІСЕ, зазначаються перелік інших платних послуг, що надає установа, права та обов'язки сторін, порядок проведення експертизи та умови її оплати.

А як конкретно визначається вартість проведення експертиз і що являють собою її складові? Зупинимось дещо більше на цьому питанні. Згідно з п. 12 Інструкції вартість проведення експертизи у Науково-дослідних інститутах судових експертиз складається із собівартості проведеної роботи, яка включає заробітну плату, оплату відрядження, вартість матеріалів і накладних витрат. Розмір заробітної плати експерта визначається відповідно до ставок, встанов-

лених Кабінетом Міністрів України. Під час визначення розміру заробітної плати експерта враховується і кваліфікація експерта, яка йому присвоюється на підставі складених іспитів, стажу роботи, вченого ступеня і т. д.

Оплата відряджень теж включається у загальну вартість експертизи. Однак вона визначається не за конкретними відрядженнями, котрі мали місце саме щодо тієї експертизи, а прогнозовано. Підрахунки такі робить бухгалтер на основі використання даних про відрядження у минулому році. Він визначає спочатку загальний розмір витрат на відрядження щодо всієї експертної установи, щодо всіх експертиз, а потім – конкретно стосовно кожного виду експертизи. У вартість проведеної експертизи входить також вартість матеріалів і накладних витрат. Під вартістю матеріалів мається на увазі вартість різного роду предметів, речей, реактивів і т. д., без яких неможливе проведення тієї чи іншої експертизи. Наприклад, це можуть бути різного роду хімічні реактиви (кислоти, луги, окислювачі), посуд, додаткові матеріали – різноманітні сплави, зразки різної продукції, котрі використовувались під час проведення хімічної, фізичної, криміналістичної експертизи. Сюди також відносяться амортизаційні витрати на обладнання, використовуване для проведення експертиз. Вартість матеріалів теж визначається прогнозовано, спочатку в цілому щодо всіх експертиз, а потім стосовно кожного виду експертизи.

Цікавим є питання, що собою становлять накладні витрати? Як пояснюють самі експерти, під накладними витратами на проведення експертизи потрібно розуміти витрати, які несе експерт та установа на оплату використаної електроенергії, води, за теплоенергію, орендної плати за приміщення, витрат на утримання автомобілів та іншої техніки, що знаходиться в експертній установі. Ці витрати визначаються спочатку в цілому по експертній установі, а потім приблизно по кожному виду експертизи чи дослідження.

Зрозуміло, що поданий вище аналіз природи витрат на проведення експертизи у такому вигляді неможливо використовувати під час визначення вартості тієї чи іншої експертизи. Для цього в експертних установах використовують таку економічну категорію, як експертогодина – вартість однієї години роботи експерта у певній галузі знань. Враховується розмір експертогодина економістами-бухгалтерами на основі проаналізованих вище складових.

Для прикладу зазначимо, що вартість 1 години роботи

експерта-фоноскопіста у ЛНДІСЕ становить 7 грн. 25 коп. Ці розрахунки здійснюються щодо всіх експертиз, які проводяться в експертній установі. Маючи вартість 1 години роботи, експерт на підставі фактично затраченого часу на проведення відповідної експертизи визначає її загальну вартість. Потім на підставі цього розрахунку експертна установа виставляє рахунок, у якому визначається вартість виконаної експертизи, і направляє його замовникам, якими виступають органи дізнання, досудового слідства, суди, для оплати. Вони повинні оплачувати вартість експертиз, винісши відповідні постанови.

Щодо практики відшкодування витрат на проведення судових експертиз науково-дослідними установами, то вона є багатою й характеризується рядом особливостей. Для прикладу наведемо кримінальну справу № 1-6/19 про обвинувачення Стиславського В. М., Конара Я. О. за ст. 93 п. «е» і п. «і», ст. 166 ч. 3 та Наконечного Р. Б. за статтями 19, 93 п. «е» і п. «і». У цій справі ЛНДІСЕ проводив ряд експертиз, загальна вартість яких склала 744 грн. 26 коп. Про це є відповідні рахунки ЛНДІСЕ, а також зазначено у довідці про кримінально-процесуальні витрати, доданій до обвинувального висновку. Однак з матеріалів справи не видно, чи відшкодовано ЛНДІСЕ витрати на проведення експертизи [162].

Загалом за інформацією, отриманою з ЛНДІСЕ, оплата проведених ним експертиз здійснюється далеко не повністю. Наведемо такі дані.

У 1999 р. органи досудового слідства МВС замовили у ЛНДІСЕ 672 експертизи у кримінальних справах, загальна вартість яких склала 132 793 грн.. З них неоплаченими залишилися 191 експертиза на суму 41043 грн. Прокуратура в 1999 р. замовила 282 експертизи на загальну суму 73 744 грн. З них неоплаченими залишилися 158 експертиз на суму 36 858 грн. СБУ відповідно – 37 експертиз на суму 13 197 грн., неоплаченою залишилася одна – на суму 352 грн. Районні суди замовили 122 експертизи на суму 19 971 грн., з яких обласне управління юстиції не оплатило 44 – на суму 11 402 грн.

Практично таку саму ситуацію маємо і в 2000 р. МВС замовило 899 експертиз на суму 174 979 грн.. З них не оплачено 488 – на суму 96 403 грн. Прокуратура – 236 експертиз на суму 63 711 грн., з яких не оплачено 145 – на суму 25 511 грн. СБУ – 82 експертизи на суму 16 685 грн., з яких не оплачено дві – на суму 715 грн.¹

¹ Інформацію використано із зведених даних у Львівському НДІСЕ.

Такий рівень розрахунків зумовлений в основному тим, що з Державного бюджету органам досудового розслідування і судам сьогодні фактично не виділяються кошти на відшкодування кримінально-процесуальних витрат.

Звернемося тепер до коротенького аналізу визначення розміру вартості експертизи, проведеної експертними службами. Вартість такої експертизи визначається дещо по-іншому, ніж у науково-дослідних установах судової експертизи. Візьмемо, наприклад, експертні служби МВС України. Для визначення вартості проведених експертиз у кримінальних справах вони керуються Положенням «Про порядок внесення юридичними та фізичними особами плати за проведення експертно-криміналістичними підрозділами органів внутрішніх справ України досліджень та інших робіт (послуг) із застосуванням науково-технічних засобів і криміналістичних методів та використання цих коштів» [13] (надалі – Положення).

Відповідно до пункту 2.1 цього Положення вартість робіт (послуг) є предметом угоди договірних сторін і визначається на основі чинних норм використання часу на кожну операцію згідно із згаданою Інструкцією № 710 з урахуванням фактично використаного часу та витрат на експлуатаційно-технічне обслуговування обладнання залежно від складності, додаткових витрат та специфіки робіт (послуг) за методикою розрахунку. Згідно із цією методикою загальна вартість експертизи складається з: 1) вартості трудових витрат на роботу, яка визначається залежно від вартості 1 години роботи експерта і становить 10% неоподаткованого мінімуму доходів громадян (1 грн. 70 коп.), та фактичного часу, витраченого на проведення роботи; 2) вартості витрачених матеріалів та експлуатаційних витрат на підставі фактичних їх витрат, але не менше 35% від вартості трудових витрат на роботу; 3) додаткових витрат (оплата відрядження, залучення фахівців інших установ, оренда транспорту, обладнання та ін.), які встановлюються на підставі фактичних витрат; 4) ПДВ – 20% від вартості експертизи.

Запропонована цією методикою схема підрахунку вартості проведеної експертизи видається простішою порівняно з тією, яку використовують у науково-дослідних інститутах судових експертиз, оскільки у ній вартість 1 години роботи становить фіксовану цифру – 10% неоподаткованого мінімуму доходів громадян. З іншого боку, вона виглядає складнішою через те, що у вартість 1 години роботи (вартість трудових витрат) не включається вартість витра-

чених матеріалів, додаткових (накладних) витрат, тому їх потрібно визначати за результатами проведення кожної іншої експертизи з урахуванням конкретних умов.

Згідно з методикою, вартість експертиз визначають експертні служби МВС України. Керуючись цією методикою, Інструкцією № 710 та положеннями ст. 15 Закону України «Про судову експертизу», експертні служби направляють органу, який замовив експертизу, розрахунок вартості проведення експертизи. На підставі цього розрахунку слідчі органів внутрішніх справ відносять витрати на проведення експертизи до кримінально-процесуальних і зазначають про це у довідці про кримінально-процесуальні витрати чи про рух кримінальної справи, доданих до обвинувального висновку.

Що стосується відшкодування витрат на проведення експертизи експертній службі, яка її провела, то як таке відшкодування відсутнє. Органи, що замовляють експертизу, фактично не відшкодовують витрат на її проведення експертній установі, оскільки це має місце під час проведення експертиз не в порядку службового завдання чи експертами науково-дослідних установ. Як видається, це пов'язано з наступними обставинами. По-перше, органи внутрішніх справ не отримують, а якщо й отримують, то недостатню кількість коштів на відшкодування витрат на проведення експертизи. По-друге, визначаючи вартість проведеної (виконаної) експертизи, експертні служби порушують вимоги Положення, на підставі якого визначається вартість експертизи. Пункт 1 цього Положення встановлює, що ним визначається порядок внесення юридичними та фізичними особами плати за проведення досліджень не у кримінальних справах. Тому в принципі експертні служби повинні проводити експертизи у кримінальних справах не за рахунок замовника, а за рахунок коштів, які їм виділяються для цих цілей з Державного бюджету. Інша річ, що з бюджету на такі цілі коштів їм виділяють недостатньо.

У зв'язку у цим в країні склалася ситуація, коли експертні служби направляють органам внутрішніх справ рахунки з визначенням вартості експертиз, виконаних на їх замовлення, а останні відносять витрати на їх проведення до кримінально-процесуальних витрат, але їх не відшкодовують. Такі кримінальні справи доходять до суду. У вироку суд, визнаючи особу винною у вчиненні злочину, постановляє стягнути з неї кримінально-процесуальні витрати на проведення експертизи на користь експертної служби, яка провела експертизу, а не на користь держави,

як це повинно бути. Для прикладу наведемо кримінальну справу № 1-335/99, яка розглядалася Залізничним районним судом м. Львова про обвинувачення Мансурова А. Г. у вчиненні злочину, передбаченого ст. 229^б КК України (за придбання 1кг макової соломки) [154, с. 78, 155]. У справі проводилася фізико-хімічна експертиза, яку виконали експерти науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (ЕКЦ) при Управлінні МВС України на Львівській залізниці. За проведення експертизи ЕКЦ надіслав у слідчий відділ транспортної міліції рахунок з визначенням вартості проведеної експертизи, яка з урахуванням трудових витрат, витрат на розхідні матеріали, електроенергію та амортизації на використання спеціальної криміналістичної техніки склала 11 грн. 90 коп. Ці кошти віднесено до судових витрат у довідці про рух кримінальної справи. У вирокі суд, визнавши Мансурова винним у вчиненні злочину, постановив стягнути з нього на користь науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при Управлінні МВС України на Львівській залізниці 11 грн. 90 коп. судових витрат за фізико-хімічну експертизу. У додатку до вироку зазначено номер рахунку, на який мають надійти кошти.

Подібна ситуація прослідковується і в кримінальній справі № 1-37/99, яка теж слухалася Залізничним районним судом м. Львова, про обвинувачення Кобрин за ч. 2 ст. 198 і ч. 3 ст. 144 КК України [157, с. 150].

Повернемося до самої процедури відшкодування витрат на проведення експертизи науково-дослідними установами. Як уже зазначалося, для цього слідчий, прокурор, суддя виносить постанову і направляють її до виконання у фінансовий відділ органу розслідування. А як реально проходить виконання цієї постанови? Чи виносяться такі постанови взагалі? Проаналізуємо цю процедуру на прикладі слідчих прокуратури. Як виявилось, для цього, як це передбачено стосовно оплати праці експерта, котрий провів експертизу не в порядку службового завдання, слідчий не виносив постанову про оплату вартості судової експертизи. Він лише скеровував рахунок з визначенням вартості експертизи, надісланий експертною установою, до бухгалтерії прокуратури області для виконання. Однак бухгалтерія такий рахунок оплачувала не відразу. Пояснювалось це відсутністю коштів. Фактично ж прокуратурі не виділяють жодних коштів на відшкодування судових витрат. На відшкодування ж вартості судових експертиз кошти бралися із сум, які виділяються прокуратурі за

статтею видатків № 1139 – витрати на інші послуги, юридична допомога, консультації, оплата послуг з обробки інформації, видатки на палітурні та поліграфічні роботи. Це іноді приводило до того, що слідчі, отримавши рахунок з визначенням вартості проведеної експертизи у кримінальній справі, навіть не скеровували його для виконання у бухгалтерію, а самі оплачували вартість експертизи. Очевидно, що вони використовували для цього не власні кошти, а різноманітні «спонсорські» кошти.¹

У зв'язку з розглядом питання відшкодування витрат на проведення експертизи постає ще одне цікаве запитання. Воно стосується визначення вартості експертизи, пов'язаної із встановленням автентичності перекладу тексту, який здійснював перекладач. Зокрема, воно полягає у виборі методики, яку потрібно використовувати для визначення вартості проведеного дослідження. Справа тут полягає в тому, що в Інструкції № 710, а саме в п. 6 зазначено, що перекладачам, залежно від їх кваліфікації та складності роботи, встановлюються такі розміри винагороди: за письмові переклади – від 10 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за один авторський аркуш, за усний переклад – від 15 до 10% неоподаткованого мінімуму доходів громадян за 1 годину роботи. В експертних же установах до визначення вартості експертизи підходять дещо по-іншому (про це вже йшлося). На наш погляд, для розв'язання цієї проблеми потрібно брати до уваги, що в конкретному випадку мало місце: експертиза (дослідження тексту з приводу автентичності перекладу) чи простий переклад. Якщо проводилась експертиза, повинна застосовуватися методика визначення вартості експертизи, якщо ж робився лише переклад, то повинні застосовуватися вимоги, передбачені в Інструкції.

Так виглядає справа із законодавчим регулюванням і практичною реалізацією положень про відшкодування витрат на проведення судової експертизи. Проведений аналіз порушує багато питань, які потребують вирішення. Насамперед, це питання зарахування до кримінально-процесуальних витрат на проведення експертиз, виконаних різними експертними установами, поряд з витратами на проведення експертиз, виконаних не в порядку службового завдання. Наступним, досить суттєвим з практичної точки зору, постає питання різноманітності підходів до визна-

¹ Інформацію отримано з компетентних джерел у прокуратурі Львівської області.

чення вартості експертиз, виконаних не в порядку службового завдання, та експертиз, проведених науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції, Міністерства охорони здоров'я, а також експертними службами МВС, СБУ, Міноборони. Видається, що для користі справи необхідно розробити єдину для всіх методику визначення вартості експертиз у кримінальних справах, якою могли б користуватися, як окремі особи, котрі виконували експертизи не в порядку службового завдання, так і всі без винятку експертні установи, що проводять експертизи у кримінальних справах. Це, у свою чергу, дало б змогу слідчому, прокурору, судді проконтролювати, чи правильно була визначена вартість проведеної експертизи. Вважаємо, що за зразок можна було б взяти методику, запропоновану МВС, з певними доопрацюваннями, які стосуються вартості трудових витрат експерта. Її, очевидно, потрібно підвищити з 1,7 грн. до, наприклад, 6,80 грн., тобто 40% неоподаткованого мінімуму. Цю методику також можна було б використовувати для визначення вартості дослідження, яке проводив спеціаліст.

2.3. Визначення розміру та відшкодування витрат на проведення слідчих та інших процесуальних дій

Питання відшкодування витрат на проведення слідчих та інших процесуальних дій, визначення розміру цих витрат до сьогоднішнього дня залишається відкритим. Як зазначав О. В. Горбачов, відома йому слідча і судова практика не включає у кримінально-процесуальні витрати нічого іншого, крім перерахованого в пунктах 1 і 2 ст. 91 КПК. Зокрема, під час проведення слідчих експериментів, пов'язаних з викликом свідків, потерпілих (така необхідність часто виникає у справах про автотранспортні пригоди), виплачуються лише витрати, пов'язані з явкою цих осіб. Що ж стосується простою і експлуатації транспорту, наданого будь-якою організацією чи підприємством для цих цілей слідчому, то ніхто і нікому понесених у зв'язку з цим витрат не відшкодовує. Вміння слідчого домовитися про безкоштовне використання транспортних засобів розцінюється як ознака його високої професійної підготовки. Питання про оплату вирішується, так би мовити, «полюбовно», а по суті – незаконно, оскільки, наприклад, авто-

парку не все одно, чи буде автобус використовуватися під час слідчого експерименту, чи для туристичної поїздки за місто [42, с. 192–193].

Тим не менше, оскільки витрати ці мають місце у дійсності, є потреба з'ясувати механізм визначення їхнього розміру і процедуру відшкодування. Чинне законодавство цього не передбачає. Очевидно, що в даній ситуації потрібно поступати так само, як із відшкодуванням витрат, пов'язаних із зберіганням та пересиланням доказів та інших предметів, оскільки відносини, що виникають за таких обставин, теж носять виключно майновий характер. Органи, які ведуть процес, зацікавлені в тому, щоб були проведені необхідні слідчі дії по справі. Організації, котрі забезпечують проведення цих слідчих чи процесуальних дій (автотранспортний парк, науково-дослідні лабораторії), зі свого боку зацікавлені отримати у справному вигляді передане майно, обладнання та винагорода за їхнє використання. Тому в такій ситуації мають застосовуватися норми цивільного права, які регулюють відносини, пов'язані з наданням послуг. Відшкодування ж таких витрат повинно здійснюватися на підставі постанови слідчого, органу дізнання, судді, фінансовим відділом органу, у якому працюють ці особи, з додачею документів, на підставі яких визначався розмір витрат.

До витрат на проведення слідчих та інших процесуальних дій належить також винагорода, що виплачується перекладачу та спеціалісту за надану ними допомогу під час проведення цих дій. Згідно з п. 6 Інструкції № 710 перекладачам залежно від їхньої кваліфікації та складності роботи встановлюються такі розміри винагороди:

за письмові переклади – від 10 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за один авторський аркуш (40 тис. друкованих (рукописних) знаків);

за усні переклади – від 5 до 10% неоподаткованого мінімуму доходів громадян за 1 годину роботи.

Переклади з рідкісних мов, з письмовою в'яззю, своєю графікою, ієрогліфами, клинописом, а також зі стародавніх мов, так само, як і переклади на іноземні мови, що віднесені до рідкісних мов, які мають писемність в'яззю, свою графіку, написані ієрогліфами, клинописом, оплачуються із збільшенням ставок на 25%.

Спеціалісту, відповідно до п. 5 Інструкції № 710, винагорода виплачується у розмірі від 3 до 5% неоподаткованого мінімуму доходів громадян за 1 годину роботи залежно від його кваліфікації, якщо він виконував свої функції

ції не в порядку службового завдання. Як бачимо, винагорода ця досить низька навіть у порівнянні з винагородою перекладача. Якщо цей відсоток перевести у грошовий вираз, то він взагалі буде мізерним. 5% від 17 грн. неоподаткованого мінімуму доходів громадян становитиме 85 коп. Зрозуміло, що в сьгоднішніх умовах така винагорода аж ніяк не може заохочувати спеціалістів брати участь у кримінальному процесі. Для того, щоб виправити цю ситуацію, винагороду потрібно збільшити хоча б до 6 грн. Можна також піти іншим шляхом і прив'язати розмір винагороди спеціаліста та перекладача до вартості однієї години їх роботи за місцем праці, якщо вони працюють.

Як передбачено у п. 9 Інструкції № 710, виплата винагороди спеціалісту і перекладачу за проведену роботу проводиться за постановою (ухвалою) органу, який зробив виклик. У постанові (ухвалі) визначаються вихідні дані для визначення суми винагороди (конкретний розмір винагороди і час, затрачений на виконання завдання). Але в Інструкції № 710 не зазначено, у який термін повинна бути виплачена винагорода. Як видається, у цьому випадку, як і під час виплати винагороди у зв'язку з явкою, вона повинна бути виплачена негайно після виконання завдання.

Стосовно практики відшкодування витрат на проведення слідчих та інших процесуальних дій, то вона сьогодні фактично відсутня. Однак це зовсім не означає, що таких витрат немає. Вони є, як правило, у кожній справі про автотранспортні злочини, у справах про вбивства, але немає їх відшкодування. Це зумовлено насамперед відсутністю коштів у правоохоронних органів і суду, а також правової регламентації процедури відшкодування цього виду витрат.

2.4. Визначення розміру та відшкодування витрат на оплату праці адвоката

Розгляд питання відшкодування витрат на оплату праці адвоката потрібно почати з певного застереження. Воно полягає в тому, що відшкодування витрат на оплату послуг адвоката як захисника є своєрідним винятком з правил. За загальним правилом, адвокат запрошується до участі у процесі самим підозрюваним, обвинуваченим (підсудним) або його родичами чи іншими особами за його дорученням. Оплата послуг адвоката за таких обставин здійснюється названими особами за взаємною домовленістю. У нашому ж

випадку адвокат не запрошується до участі у процесі зазначеними особами, а призначається особою, яка проводить дізнання, слідчим, суддею або судом. У цій ситуації угоди як такої між клієнтом і адвокатом немає. Натомість між адвокатом та органом, котрий його призначив, виникають імперативні відносини, з огляду на які адвокат зобов'язаний захищати інтереси підозрюваного, обвинуваченого, підсудного. Зрозуміло, що було б несправедливо, якби адвокат, працюючи за призначенням, не отримував би жодної плати за свою роботу. З метою подолання такої несправедливості держава відшкодовує адвокатам вартість послуг, наданих обвинуваченим (підсудним) у процесі за призначенням.

За наявності підстав для призначення захисника у процесі, розглянутих у підрозділі 1.3, дізнавач, слідчий, прокурор, суддя чи суд виносять постанову (ухвалу) про призначення захисника у справі на підставі ст. 47 КПК України. У зв'язку з цим вони можуть у постанові відразу зазначити прізвище адвоката, якого призначають, або ж вказати в ній лише назву адвокатського об'єднання, керівник якого буде зобов'язаний забезпечити участь захисника у процесі (одного з членів цього об'єднання). Сукупність цих двох обставин і є необхідною умовою призначення захисника у кримінальному процесі.

Після виконання своїх обов'язків у кримінальній справі, захисник має право на відшкодування витрат, яких він зазнав у зв'язку з участю у процесі, на отримання певної винагороди за виконану роботу. Процедура відшкодування таких витрат передбачена у Порядку оплати праці адвокатів за надання громадянам правової допомоги в кримінальних справах за рахунок держави, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 14 травня 1999 р. № 821 [15, с. 44–45] (надалі – Порядок). Він замінив Положення «Про порядок оплати праці адвокатів за подання юридичної допомоги громадянам від 27 листопада 1991 року» [14]. Зокрема, у п. 1 цього Порядку зазначено, що ним визначається механізм оплати праці адвокатів з подання правової допомоги в кримінальних справах громадянам, звільненим особою, яка провадить дізнання, слідчим, прокурором чи судом від оплати правової допомоги у зв'язку з їхньою малозабезпеченістю, а також у разі, коли адвокат за їх призначенням брав участь у процесі дізнання, досудового слідства чи в судових засіданнях.

Для того, щоб одержати відшкодування вартості послуг

за участь у кримінальному процесі, адвокату потрібно виконати ряд дій. Насамперед на підставі постанови про його призначення у процесі він повинен отримати від органу, який його призначив, довідку про участь у кримінальній справі, зразок якої затверджено цією ж постановою Кабінету Міністрів України № 821. У ній мають міститися такі дані: назва органу (дізнання, слідства, прокуратури, суду), що видав довідку; дата її видачі і номер; прізвище, ім'я та по батькові адвоката, якому видана довідка; номер свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, на підставі якого діє адвокат; кількість днів, протягом яких надавалась допомога, із зазначенням чисел місяця і року; прізвище, ім'я та по батькові підозрюваного, обвинуваченого або підсудного, якому надавалась правова допомога; дата і номер постанови (ухвали), якою адвокат був призначений до участі у процесі, а також прізвище, ініціали, посада особи, що видала довідку, та її підпис. Крім того, як видається, у цій довідці мав би чітко зазначатися час (кількість годин), протягом якого адвокат надавав допомогу у конкретні дні, якщо він працював неповний день.

Власне, ці два документи – постанова (ухвала) відповідного органу чи посадової особи про призначення адвоката та оформлена ними довідка про участь адвоката у справі, як зазначено у ч. 2 п. 1 Порядку, є підставою для оплати праці адвокатів з надання правової допомоги громадянам у кримінальних справах за призначенням. Однак цих документів усе ж таки недостатньо для проведення самої оплати. Відповідно до п. 2 Порядку копія постанови (ухвали) про звільнення громадян від оплати правової допомоги або про призначення адвоката (треба зазначити, що тут законодавець не зовсім вдало висловлюється, оскільки і в першому, і в другому випадках адвокат призначається) та довідка про його участь у справі подаються керівнику адвокатського об'єднання (адвокату, якщо він працює індивідуально). Він складає довідку-розрахунок, у якій визначається розмір оплати праці захисника. Саме на підставі цієї довідки-розрахунку проводиться оплата-відшкодування (її зразок теж затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 821 від 14.05.99 р.).

У довідці-розрахунку повинно бути зазначено: назва адвокатського об'єднання (адвоката, якщо він працює самостійно), яке надавало допомогу; кому скеровується (органу дізнання, слідчому, прокурору, судді, управлінню

юстиції); прізвище, ім'я та по батькові адвоката, якому належить оплата; розмір оплати; прізвище особи, якій надавалась допомога. Зазначається також кількість днів, протягом яких надавалась допомога, із зазначенням числа, місяця і року; у чому полягала правова допомога (участь у слідчій дії, судовому засіданні тощо); номер розрахункового рахунку адвокатського об'єднання (адвоката) (поштові та банківські реквізити); прізвище та ініціали особи, що склала документ, і підпис. Крім того, варто було б зазначити у ній номер кримінальної справи, у якій захисник призначався. Це дало б змогу б у разі необхідності швидко перевірити подану у довідці інформацію.

Довідка-розрахунок складається у трьох примірниках, один з яких керівник адвокатського об'єднання (адвокат) надсилає особі, яка проводила дізнання, слідчому, прокурору, чи суду для приєднання до кримінальної справи, другий використовується для проведення оплати (направляється в обласне управління юстиції), а третій зберігається у справах адвокатського об'єднання (адвоката).

Відповідно до п. 3 Порядку оплата праці адвокатів здійснюється за рахунок Державного бюджету в розмірі 15 грн. за повний робочий день. Отже, якщо припустити, що адвокат захищав підозрюваного 4 дні, то розмір його оплати складатиме 60 грн. Якщо ж адвокат був зайнятий у справі неповний робочий день, то оплата його праці провадиться пропорційно до затраченого часу, виходячи з розміру 15 грн. за повний день. Наприклад, якщо адвокат працював 4 години в день, виходячи з того, що при 5-денному робочому тижні нормальна тривалість робочого часу не може перевищувати 8 годин у день, розмір його оплати становитиме половину від оплати за повний день – 7 грн. 50 коп.

Кошти за надання правової допомоги перераховуються адвокатському об'єднанню (адвокату) головним управлінням юстиції Міністерства юстиції в Автономній Республіці Крим, обласними, Київським та Севастопольським міськими управліннями юстиції протягом 10 днів після одержання від них відповідного подання з приєднаними до них постановами, довідками і довідками-розрахунками.

Такий механізм відшкодування витрат, понесених адвокатом у зв'язку з участю у кримінальному процесі за призначенням, передбачений у Порядку. Однак потрібно зазначити, що на практиці не завжди чітко витримуються нормативні положення. І якщо оформлення документів на оплату праці адвоката особливих застережень не викли-

кає, то щодо строків оплати є досить серйозні зауваження. Яким же шляхом іде практика реалізації зазначених положень у даний час? З метою вивчення цього питання розглянемо деякі архівні матеріали Львівського обласного управління юстиції, котре, власне, і повинно відшкодовувати вартість послуг адвокатів, наданих у кримінальних справах за призначенням у Львівській області.

У Львівській області склалася практика, коли для оплати послуг адвокатів, які працювали за призначенням, адвокатські об'єднання направляють в управління юстиції подання на оплату послуг адвокатів – членів об'єднання за певний період. Наприклад, візьмемо подання у Львівське обласне управління юстиції від юридичної консультації Шевченківського району на оплату від 12.09.2000 р. У ньому зазначається, що адвокату Величко О. П. належить 30 грн. за участь у досудовому слідстві у справі про обвинувачення Гетьмана В. В. за ч. 1 ст. 83, ч. 3 ст. 140 КК. До подання додається постанова слідчого про призначення адвоката від 26.05.2000 р., у якій сказано, що обвинувачений забажав мати захисника, але послуги адвоката оплатити не в змозі. На цій підставі, керуючись ст. 47 КПК України, слідчий постановив призначити Гетьману В. В. захисником адвоката Величка, а видатки, пов'язані з цим, віднести на рахунок держави. Крім цього, додається довідка про участь адвоката у справі, складена цим же слідчим, а також довідка-розрахунок, складена керівником Шевченківської юридичної консультації.

Цьому ж адвокату належить 15 грн. за участь у судовому розгляді справи про обвинувачення того ж таки Гетьмана, додаються постанова судді про призначення захисника, довідка і довідка-розрахунок; 15 грн. за участь у досудовому слідстві у справі про обвинувачення Грицака Ю. В. за ст. 229^б, а також у справах Свінцева В. Г., обвинуваченого за ст. 229^б; Козака Р. М., обвинуваченого за ч. 3 ст. 140, у справі Кухаря Н. Б., обвинуваченого за ч. 2 ст. 140, ч. 3 ст. 142 КК України – всього на 120 грн. [166].

Аналогічним за формою є подання від цієї ж консультації від 12.07.2000 р. про оплату послуг адвоката Габи І. С. за участь у справах Гринців О. В. (ч. 1 ст. 155), Мельникова О. П. (ч. 2 ст. 229^б), Нікітіної З. М. (ч. 2 ст. 155), Павлюк О. В. (ч. 2 ст. 140), Різник А. З. (ч. 2 ст. 140) [166].

Такі ж подання до управління юстиції надійшли від палати адвокатів Личаківського району Львівської області від 19.09.2000 р. – на проплату адвокату Татчину М. М. за участь у справі Омеляна О. Р. (ч. 3 ст. 81, ч. 2 ст. 17, ч. 3

ст. 81), Ібрагімова (ст. 73); адвокату Проць за участь у справі Катренича В. І. (ст. 229⁶), Матвєєва М. О., Цехаша Р. І. (примусові заходи медичного характеру), Могили [166].

Ці подання в управління юстиції надходять майже кожен місяць від усіх адвокатських об'єднань, що знаходяться на території Львівської області. Проте потрібно зазначити, що з оплатою за ними дуже сутужно. Управління юстиції практично не вкладається у десятиденний термін, передбачений у Порядку. Інколи така процедура може розтягуватися на роки, що пояснюється досить прозаїчно – держава на такі цілі коштів спеціально не виділяє. Як пояснюють працівники юстиції, відповідальні за цей напрям роботи, на оплату послуг адвокатів вони змушені використовувати кошти, які в кошторисі видатків передбачені у графі «інші видатки». Все це призводить до того, що постійно зростає заборгованість по оплаті послуг адвокатів, які брали участь у кримінальному процесі за призначенням. У результаті вони не бажають працювати за призначенням. У раніше чинному Положенні містилося правило, згідно з яким до відшкодування управлінням юстиції витрат за участь адвоката у кримінальному процесі адвокатське об'єднання могло виплатити адвокату аванс за свій рахунок. Це давало можливість певною мірою зняти напругу з оплатою праці захисника. Сьогодні ж адвокати за послуги, надані громадянам у кримінальному процесі за призначенням, оплати практично не отримують. Про це свідчать і акти звірки взаємних розрахунків між Львівським управлінням юстиції та Палатою адвокатів Личаківського району м. Львова за виконані адвокатами доручення у кримінальних справах у порядку ст. 47 КПК України станом на 1 червня 2000 р.

У 1998 р. Палата адвокатів Личаківського району направила до управління юстиції подань на оплату послуг адвокатів у кримінальних справах на загальну суму 4015 грн., з яких оплачено лише 180 грн., тобто заборгованість становить 3835 грн.

У 1999 р. скеровано подань на загальну суму 380 грн., з яких не оплачено жодної гривні.

У 2000 р. управління отримало від Палати подань на 2445 грн., з котрих теж нічого не відшкодовано [140].

Загальна ж заборгованість управління юстиції перед Палатою адвокатів Личаківського району на 1 червня 2000 р. склала 9760 грн.

Дещо краща ситуація з оплатою послуг адвокатів юридичної консультації Шевченківського району м. Львова.

Так, у 1997 р. консультація направила в управління юстиції подань на 288 грн., які не були відшкодовані; у 1998 р.— на 840 грн., з яких оплачено 390 грн.; у 1999 р.— на 1050 грн., з яких неоплачено лише 315 грн., а в 2000 р.— на суму 1050 грн., з яких не оплачено жодної гривні. В цілому заборгованість на 1 червня 2000 р. становила 2103 грн. [141].

Подібна ситуація з юридичною консультацією Галицького району м. Львова. У 1998 р. вона направила подань на 1432 грн. 50 коп., з яких не оплачено жодної копійки; у 1999 р.— на 1790 грн., з яких неоплачено лише 75 грн.— тобто перераховано було 1715 грн.; у 2000 р.— на 1200 грн., з яких перераховано 1095 грн. Загальна заборгованість на 01.06.2000 р. становила 1612 грн. 50 коп. [142].

Проведений аналіз підтверджує, що стан справ з оплатою послуг адвокатів, які брали участь у кримінальному процесі за призначенням, гірше катастрофічного. Він негативно впливає як на ставлення адвокатів до участі у таких справах, так і на ефективність реалізації у них функції захисту [86, с. 183–188].

СТЯГНЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВИТРАТ

3.1. Загальні умови стягнення кримінально-процесуальних витрат

У підрозділі 1.1. цієї праці зазначалося, що однією з ознак кримінально-процесуальних витрат є те, що вони стягуються з особи, визнаної винною у вчиненні злочину. Стягнення кримінально-процесуальних витрат – найбільш гостре питання, що виникає на практиці, оскільки воно пов'язане із покладенням обов'язку на особу, з вини котрої здійснювалося провадження, покрити витрати на процес. Із стягненням кримінально-процесуальних витрат припиняються компенсаційні відносини щодо відшкодування різного роду витрат на процес.

Відповідно до ст. 93 КПК України, судові витрати покладаються на засуджених, крім сум, що видані і мають бути видані перекладачам, або приймаються на рахунок держави. При визнанні підсудного винним суд постановляє стягти з нього судові витрати. З аналізу цих норм виникає ряд запитань: чому одні витрати можна покласти на засуджених, а інші у всіх випадках приймаються на рахунок держави; чому в окремих випадках витрати можуть стягуватися не із засуджених, а з інших учасників кримінального процесу; що взагалі є підставою для стягнення кримінально-процесуальних витрат?

Як відомо, злочин – це соціальне явище, в основі якого лежать дві групи причин: особливості конкретної життєвої ситуації і властивості особистості [61, с. 90–91; 70, с. 29–38], що породжує різні негативні соціальні наслідки, в тому числі і матеріальні. Частину з них становлять кримінально-процесуальні витрати. Стратегічна мета профілактики соціальних наслідків злочинної діяльності полягає в обмеженні (мінімізації) шкоди, яка настала в результаті злочинності, тобто в усуненні, ліквідації, послабленні і, зокрема, в компенсації заподіяної злочином шкоди [30, с. 73]. Для досягнення цієї мети використовуються різноманітні як матеріальні, так і процесуальні засоби: цивільний позов, штраф, конфіскація майна. Стягнення кримі-

нально-процесуальних витрат з осіб, з вини яких вони виникли, на думку І. А. Алієва і Н. О. Сидорової, теж є одним із правових засобів зменшення шкоди, спричиненої злочином, шляхом часткового відновлення майнової сфери одних суб'єктів кримінально-процесуальних відносин (держави в особі її органів) за рахунок зменшення майна інших (засудженого, його батьків) [28, с. 66].

Як зауважив А. Я. Грун, будучи самостійним у відношенні до цивільного позову, кримінального покарання та реституції способом впливу на майнові відносини у ході кримінального судочинства, стягнення кримінально-процесуальних витрат із засудженого є одним із видів відповідальності громадян перед державою, своєрідним цивільним позовом держави до засудженого [46, с. 14–15].

Але стягнення кримінально-процесуальних витрат можливе лише за відповідних умов, підстав, з наявністю або відсутністю котрих законодавець пов'язує можливість або необхідність (право чи обов'язок) їх стягнення. Такою підставою, на нашу думку, є: визнання особи винною у вчиненні злочину, оформлене обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили. Це формальна (процесуальна) підстава для стягнення кримінально-процесуальних витрат.

Однак ця, як і будь-які інші формальні підстави, знаходиться у сфері правових явищ, а тому відображає лише зовнішні сторони і властивості матеріальної підстави (умови) стягнення кримінально-процесуальних витрат, діючу причину, яка породжує можливість виникнення формальних підстав [132, с. 202]. Що ж виступає матеріальною підставою, безпосередньою умовою стягнення кримінально-процесуальних витрат?

На думку О. В. Горбачова, безпосередньою причиною виникнення і відповідною умовою стягнення кримінально-процесуальних витрат є кримінальне судочинство [41, с. 135].

Навряд чи можна погодитися з такою думкою. Кримінальний процес – це врегульована нормами кримінально-процесуального права діяльність органів дізнання, слідчого, прокурора, судді і суду по розкриттю злочинів, викриттю і покаранню винних та недопущенню покарання невинних, система правовідносин, що виникають у перебігу цієї діяльності, вказаних органів один з одним, а також з громадянами, посадовими особами, установами, підприємствами, громадськими об'єднаннями й трудовими колективами, які залучаються до сфери кримінально-про-

цесуальної діяльності [60, с. 14–15; 72, с. 11; 136, с. 20–22]. Кримінально-процесуальні витрати, як один із видів матеріальних затрат боротьби зі злочинністю у сфері кримінального судочинства, виникають не в результаті, а безпосередньо у ході кримінального судочинства. Якщо вникнути у проблему глибше, то інколи без таких витрат процес був би неможливий. Наприклад, якщо не буде необхідних коштів – не проводитимуться експертизи, не зможуть проводитись певні слідчі дії і т. д. Тому кримінально-процесуальні витрати – це не наслідок кримінального судочинства, а його невід’ємна властивість.

У зв’язку з аналізом підстав стягнення кримінально-процесуальних витрат вартими уваги видаються погляди науковців щодо цього питання, викладені в російській до революційній літературі. Зокрема, А. А. Жижиленко розрізняв дві категорії випадків, кожна з яких мала свою власну підставу для стягнення кримінально-процесуальних витрат:

1) випадки, коли кримінально-процесуальні витрати породжені необхідністю відкладення судового засідання;

2) випадки, коли кримінально-процесуальні витрати викликані процесом в цілому [49, с. 545].

До першої групи відносились:

а) неявка підсудного, який перебуває на волі під час розгляду справи, участь у яких обвинувачених обов’язкова (ст. 643 Статуту кримінального судочинства);

б) неявка свідка, а також інших осіб до нього прирівняних (ст. 643);

в) порушення присяжним засідателем обов’язку не відлучатися із залу засідання, не вступати у зносини з особами, які не належать до складу суду і не збирати свідчень у справі поза судовим засіданням (ст. 675).

До другої:

а) оплата кримінально-процесуальних витрат засудженим (статті 194, 976);

б) покладення кримінально-процесуальних витрат на обвинувача (ст. 194).

Підставою накладення кримінально-процесуальних витрат у першому випадку було вчинення недозволеного діяння, порушення обов’язку, який лежить на суб’єкті процесу в ході останнього. У другому – вчинення злочину або подання необґрунтованої скарги, тобто діяння, котрі породили сам процес, викликали необхідність приведення в рух складного процесуального механізму, поєднаного³

витратами для держави. Заперечення загальної підстави стягнення кримінально-процесуальних витрат пов'язувалось з тим, що коли сплата кримінально-процесуальних витрат порушником процесуального обов'язку зумовлена дією загального принципу відшкодування шкоди, завданої недозволеними діяннями, то підставу стягнення кримінально-процесуальних витрат із засудженого слід шукати у публічному праві [49, с. 546].

Вважаємо, що є підстави певною мірою погодитися з А. А. Жижиленком. Дійсно покладення на свідка, присяжного засідателя обов'язку відшкодування кримінально-процесуальних витрат, завданих порушенням своїх обов'язків, є процесуальною відповідальністю – за невиконання обов'язку. Стягнення ж кримінально-процесуальних витрат із засудженого має інший характер – особа відшкодовує витрати на розслідування вчиненого нею злочину, а не несе відповідальності за нього. Однак перший випадок і, відповідно, підставу для стягнення кримінально-процесуальних витрат, на наш погляд, можна розглядати як виняток із загального правила: коли витрати стягуються з особи, визнаної винною у вчиненні злочину, – як обставину, за якої витрати не стягуються із засудженого, а не як підставу стягнення кримінально-процесуальних витрат. Це пов'язано з тим, що: 1) такі витрати можуть виникати лише у судовому розгляді; 2) вони охоплюватимуться лише витратами, пов'язаними з явкою; 3) це вид кримінально-процесуальної відповідальності за невиконання процесуального обов'язку; 4) порядок стягнення таких витрат ні у главі 2 книги I, ні у главі 4 книги II Статуту кримінального судочинства 1864 р. не визначався; 5) не розглядав їх і відомий процесуаліст того часу І. Я. Фойницький [130, с. 349–351].

Цікаві думки щодо підстав стягнення кримінально-процесуальних витрат висловила Н. О. Сидорова. Відштовхуючись від поглядів російських дореволюційних вчених-процесуалістів, і в той же час критично оцінюючи їхнє заперечення існування єдиної підстави стягнення кримінально-процесуальних витрат, вона вважає, що такою підставою виступає протиправне винне заподіяння матеріальної шкоди у сфері кримінального судочинства [107, с. 18].

Цей підхід до визначення підстави стягнення кримінально-процесуальних витрат знайшов свій розвиток у спільно написаній нею з І. А. Алєєвим монографії. На підкріплення висловленої Н. О. Сидоровою тези наводяться такі аргументи. У ряді зарубіжних держав на той час

кримінально-процесуальні витрати могли стягуватися не лише із засуджених і потерпілих у справах приватного обвинувачення, а й із свідків, експертів, перекладачів, захисників (параграфи 31, 41, 65 КПК НДР, § 1 ст. 246 КПК ПНР); з осіб, з вини яких не вручені повістки чи повідомлення, не доставлені кримінально-процесуальні документи; з осіб, які подали безпідставні клопотання про перегляд справи (§ 367 КПК НДР, ст. 551 КПК ПНР), і навіть з виправданої особи (§ 366 КПК НДР). На їхню думку, вказаний підхід до визначення кола суб'єктів, з яких можуть стягуватися кримінально-процесуальні витрати, дає змогу чітко виділити матеріальну підставу стягнення кримінально-процесуальних витрат. В усіх вище зазначених випадках, коли витрати стягуються із свідка чи із засудженого, вони стягуються не просто у зв'язку з порушенням обов'язку свідком чи у зв'язку із доведенням факту вчинення злочину саме підсудним. Законодавець у цих випадках підкреслював, що матеріальною підставою стягнення кримінально-процесуальних витрат є сам факт заподіяння винним матеріальної шкоди у сфері кримінального судочинства [28, с. 71–72].

Дійсно, такі положення були закріплені у КПК колишніх НДР та ПНР. Але якщо детальніше їх проаналізувати, то ми переконаємося, що: 1) норми, котрі передбачали можливість стягнення кримінально-процесуальних витрат із свідків, експертів, спеціалістів, секретарів судових засідань, вміщені не в розділах цих кодексів, які регулювали інститут кримінально-процесуальних витрат; 2) за загальним правилом, яке закріплено в цих кодексах, кримінально-процесуальні витрати стягувалися з осіб, визнаних винними у вчиненні злочину; 3) якщо в аналізованих вище випадках свідки, експерти... при стягненні з них кримінально-процесуальних витрат несуть відповідальність за заподіяну матеріальну шкоду лише у зв'язку з невиконанням своїх обов'язків, то засуджені чи обвинувачі (приватні) у такому випадку не притягуються до відповідальності. Вони не відповідають за порушення якогось правила, а на них покладається публічний обов'язок відшкодувати державі частину затрат на розслідування вчиненого ними злочину чи злочину розслідуваного за їхньою заявою; 4) випадки стягнення кримінально-процесуальних витрат із свідків, експертів є своєрідними винятками із загального правила, коли кримінально-процесуальні витрати не стягуються з особи, визнаної винною. Це пов'язано з тим, що ця частина витрат утворилася внаслідок невиконання

свідком, експертом, секретарем судового засідання своїх обов'язків, а не з вини обвинуваченого чи підсудного. Для підсилення цього положення зацитуємо іншого дореволюційного вченого В. Волжина. Він писав: «При цьому, звичайно, не стягуються із засудженого кримінально-процесуальні витрати за відстрочку судового засідання не з його вини, а з причин, які від нього не залежали. Наприклад, коли справа була відкладена через неявку свідка, на якого за це, крім грошового стягнення, накладалися ще й кримінально-процесуальні витрати, чи з вини інших учасників процесу» [38, с. 1].

Розвиваючи далі свої думки, І. А. Алієв і Н. О. Сидорова пишуть, що покладення кримінально-процесуальних витрат на засудженого, як найбільш поширена форма стягнення кримінально-процесуальних витрат у зарубіжних країнах, зовсім не підриває обґрунтованості висловленого ними положення. Визнання як суспільно небезпечних наслідків злочинності шкоди, заподіяної суспільним відношенням, які знаходяться за межами безпосередньої охорони кримінального закону, дає можливість стверджувати, що винесення обвинувального вироку суду означає не лише встановлення вини особи у вчиненні суспільно-небезпечного діяння, яке спричинило шкоду суспільним відношенням, охоронюваних нормами кримінального права, а й встановлення вини цієї особи у заподіянні шкоди суспільним відношенням, які регулюються нормами кримінально-процесуального права [28, с. 72].

Певною мірою можна погодитися з такою думкою, якщо виходити з того, що кримінально-процесуальні витрати є своєрідними збитками (шкодою), яких зазнає держава у зв'язку з розслідуванням діяння, вчиненого певною особою, витратами, яких зазнала держава «з вини засудженого», хоч і без його умислу. Але навіть якщо погодитися з цим, то такі положення можна поширювати лише на випадки стягнення кримінально-процесуальних витрат саме з особи, визнаної винною у вчиненні злочину, а не із свідків, потерпілих, понятих і т. д. Стосовно ж останніх суд не виносить вироку і не можна цього робити, оскільки це було б грубим порушенням кримінально-процесуальної форми. Очевидно, що тут варто погодитись з В. З. Лукашевичем, який вважає, що кримінально-процесуальні витрати можуть бути покладені тільки на осіб, визнаних винними у вчиненні злочину обвинувальним вироком суду [109, с. 191]. Отже, зазначене правило не можна поширити на цих осіб.

Крім того, ці автори вважають, що запропоноване ними розуміння підстави стягнення кримінально-процесуальних витрат знаходить своє підтвердження і в п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду РРФСР «Про судову практику про застосування законодавства про стягнення судових витрат у кримінальних справах», де покладення кримінально-процесуальних витрат на засудженого пов'язувалось лише з постановленням обвинувального вироку. У ній зазначається, що у випадку виправдання підсудного за однією із статей пред'явленого обвинувачення чи виключення з нього одного або декількох епізодів кримінально-процесуальні витрати, пов'язані з цим обвинуваченням або його епізодами, приймаються на рахунок держави. Тобто стягненню підлягають лише ті витрати, які виникли у зв'язку з доказуванням винності обвинуваченого (підсудного) [28, с. 73].

Однак, знов-таки, наведене обґрунтування ще раз підтверджує той факт, що запропонований ними підхід до визначення підстави стягнення кримінально-процесуальних витрат може поширюватися лише на підсудних (засуджених) і в жодному разі – на свідків, потерпілих, експертів чи інших учасників кримінального процесу.

На підкріплення своєї позиції І. А. Алієв і Н. О. Сидорова зазначають таке. Визнання підставою стягнення кримінально-процесуальних витрат факту заподіяння шкоди у сфері кримінально-процесуальних відносин дасть можливість значно розширити коло суб'єктів, з яких можуть бути стягнуті кримінально-процесуальні витрати, що виникли з їхньої вини. З іншого боку, це дасть змогу підвищити ефективність кримінального процесу, оскільки свідки, потерпілі, експерти знатимуть, що на них, у разі неявки в судове засідання, будуть покладені кримінально-процесуальні витрати і вони активніше виконуватимуть свій громадський чи професійний обов'язок.

Розвиваючи ці положення, вони зазначають, що кримінально-процесуальні витрати можуть виникати як внаслідок неявки свідків і потерпілих, так і в результаті вчинення ними інших правопорушень: відмова давати показання, дача завідомо неправдивих показань. Крім того, кримінально-процесуальні витрати можуть виникати і в результаті неправомірних дій інших учасників процесу (експерта, спеціаліста, перекладача, понятого, і т. д.), а також осіб, які хоч і не є учасниками кримінального процесу, однак з огляду на певні обставини протидіяли нормальному здійсненню правосуддя (працівники пошти, які розносять по-

вістки, керівники установ, які відмовляються відпустити з роботи свідків, потерпілих тощо). Більше того, вони вважають, що до числа осіб, з яких повинні стягуватися кримінально-процесуальні витрати, потрібно відносити осіб, які вчинили будь-яке правопорушення, передбачене нормами кримінального права, кримінально-процесуального права, адміністративного права, що потягнуло за собою утворення кримінально-процесуальних витрат. Це, поперше, матеріальні правопорушення, вчинені в ході кримінально-процесуальної діяльності (відмова від дачі показань, дача завідомо неправдивих показань, примушування давати показання чи до відмови від показань, перешкоджання явці свідка, потерпілого тощо). По-друге, ряд правопорушень у сфері кримінального судочинства (неявка за викликом свідка, потерпілого, експерта, перекладача, видалення із залу судового засідання і т. ін.) [28, с. 74–79].

Навряд чи можна погодитися із наведеними міркуваннями. Насамперед, такий підхід до визначення підстави стягнення кримінально-процесуальних витрат, а відтак до визначення кола суб'єктів, з яких вони можуть бути стягнуті, суперечить чинному законодавству (як російському, так і українському). Суперечність ця полягає в тому, що норми кримінально-процесуального закону, які визначають склад кримінально-процесуальних витрат (ст. 91 КПК України і ст. 105 колишнього КПК РРФСР чи навіть ст. 131 чинного КПК РФ), не передбачають витрат, що утворилися в результаті неправомірних дій (чи то матеріальних чи процесуальних правопорушень).

Важко їх віднести і до інших витрат, що їх зробили органи дізнання, досудового розслідування і суд у зв'язку із провадженням у справі, оскільки зазначені витрати мають дещо інший характер.

Норми ж, що передбачають порядок стягнення кримінально-процесуальних витрат, серед суб'єктів, з яких можуть бути стягнені кримінально-процесуальні витрати, називають засуджених чи потерпілих у справах приватного обвинувачення (ст. 94 КПК України і ст. 107 колишнього КПК РРФСР чи навіть ст. 132 чинного КПК РФ).

І лише як виняток із загального правила, та й то в нормах, які не стосуються кримінально-процесуальних витрат, передбачено право суду покласти на підсудного кримінально-процесуальні витрати, що утворилися в результаті відкладення судового засідання (ст. 288 КПК України).

По-друге, реалізація такого підходу привела б до спотво-

рення сутності інституту кримінально-процесуальних витрат. Образно кажучи, якщо до цього виходили з того, що інститут кримінально-процесуальних витрат можна вважати «своєрідним інститутом додаткової відповідальності» винної у вчиненні злочину особи (поряд з покаранням на неї покладається ще й обов'язок відшкодувати передбачені законом витрати на процес), то за такого підходу інститут кримінально-процесуальних витрат перетвориться в інститут матеріальної відповідальності як учасників, так і не учасників кримінального процесу за вчинення ними матеріальних і процесуальних правопорушень. Видається, що такий підхід є і небажаним, і неможливим. Якщо вже враховувати принцип справедливості, то за наявності таких випадків (кримінально-процесуальні витрати утворилися в результаті неявки когось із учасників процесу) ці витрати не можна стягувати із засуджених, тобто осіб визнаних винними у вчиненні злочину. Їх хіба що можна розглядати як винятки, коли всі чи певні кримінально-процесуальні витрати не стягуються із засуджених. Що ж до осіб, з вини яких утворилися кримінально-процесуальні витрати, то з них на сьогодні їх стягнути неможливо, — це не передбачено законом.

Але звернемося знову до матеріальної підстави стягнення кримінально-процесуальних витрат. Поява кримінально-процесуальних витрат, як уже зазначалося, не перебуває у прямій залежності від кримінально-правового відношення, зв'язок тут носить опосередкований характер. Не пов'язана можливість стягнення кримінально-процесуальних витрат (прямо) з характером (видом) розслідуваного злочину. Для підтвердження цієї тези наведемо такий аргумент. Злочини, віднесені законом до категорії тяжких або особливо тяжких, інколи можуть потягти за собою менші витрати у ході провадження у справі, ніж злочини невеликої або середньої тяжкості. Наприклад, розслідування вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю, коли злочинець з'явився з повинною, і розслідування хуліганства, вчиненого невідомою особою, але в присутності свідків. Очевидно, що на розслідування хуліганства витрати можуть бути більші, ніж на розслідування вбивства.

Таким чином, виявлення даних, які вказують на наявність у діяннях особи ознак злочину, є безпосередньою причиною порушення кримінальної справи і відповідно опосередкованою можливістю для проведення слідчих та інших процесуальних дій і виникнення у зв'язку з цим кримінально-процесуальних витрат. Кожна з цих дій має

свою безпосередню умову для їх проведення і відповідну підставу для виникнення кримінально-процесуальних витрат. Виходячи з наведеного, враховуючи, що загальною причиною виникнення кримінально-процесуальних витрат є розслідуване суспільно небезпечне діяння, можна визначити і матеріальну підставу для стягнення кримінально-процесуальних витрат. Як видається, матеріальною підставою для стягнення кримінально-процесуальних витрат (базовою умовою стягнення), з огляду на публічний характер кримінального процесу, є факт понесення органами дізнання, досудового розслідування і судом у зв'язку із розслідуванням, розглядом і вирішенням кримінальної справи проти певної особи матеріальних затрат, які законодавець відносить до кримінально-процесуальних. Чому так?

Якщо розглядати стягнення кримінально-процесуальних витрат як обов'язок особи, визнаної винною у вчиненні злочину, покрити понесені державою на його розслідування витрати, то зрозуміло, що матеріальною підставою стягнення кримінально-процесуальних витрат буде не суспільно-небезпечне діяння, не злочин, не скарга потерпілого у справах приватного обвинувачення, які лише опосередковано викликають появу кримінально-процесуальних витрат. Такою підставою може бути лише факт заподіяння шкоди з вини конкретної особи. У нашому випадку, виходячи з публічного характеру кримінального процесу, та й публічного інтересу, оскільки прямого заподіяння шкоди з вини злочинця немає, а існує лише опосередкований зв'язок – шкода завдається не винними діями злочинця, а виникає у зв'язку з розслідуванням вчиненого ним діяння у вигляді кримінально-процесуальних витрат, – матеріальною підставою стягнення кримінально-процесуальних витрат може бути ніщо інше як факт понесення органами розслідування і судом матеріальних затрат, віднесених законом до кримінально-процесуальних. Цей факт обов'язково має бути доказаний на підставі відповідних документів: постанови про відшкодування кримінально-процесуальних витрат свідкам та іншим суб'єктам процесу, довідки про кримінально-процесуальні витрати тощо.

Коли йдеться про стягнення кримінально-процесуальних витрат, то повинен існувати конкретний суб'єкт, який зобов'язаний їх відшкодувати. Таким суб'єктом може бути лише особа, визнана винною у вчиненні злочину, на розслідування якого, власне, й були понесені зазначенні витрати, а не свідок, потерпілий, чи експерт. Таким чином,

ми знову повернулися до процесуально-правової (формальної) підстави стягнення кримінально-процесуальних витрат, оскільки однієї матеріальної підстави недостатньо для цього.

Як уже зазначалося на початку цього підрозділу, формальною підставою стягнення кримінально-процесуальних витрат є обвинувальний вирок суду, яким особу визнано винною у вчиненні злочину і який вступив у законну силу. Це впливає з аналізу ст. 93 КПК України. Проаналізуємо детальніше цю статтю.

У частині 1 ст. 93 КПК говориться, що судові витрати покладаються на засуджених, крім сум, що видані і можуть бути видані перекладачам або приймаються на рахунок держави.

Частина 2 ст. 93 КПК уже зазначає, що при визнанні підсудного винним суд постановляє стягти з нього судові витрати.

У ч. 3 ст. 93 КПК передбачено, що якщо підсудний буде визнаний винним, але звільнений від покарання, суд має право покласти на нього судові витрати.

Відповідно до ч. 4 ст. 93 КПК, при закритті справи у зв'язку з примиренням потерпілого з обвинуваченим, у справах про злочини, зазначені у ч. 1 ст. 27 цього кодексу, суд може покласти судові витрати на одного з них або на обох.

Аналіз норм, що містяться у цій статті, наводить на певні висновки, але разом з тим породжує певні запитання. Зі змісту ст. 93 КПК впливає, що обвинувальний вирок є не єдиною процесуальною (формальною) підставою стягнення кримінально-процесуальних витрат, такою може бути і постанова чи ухвала про закриття справи у разі примирення потерпілого з обвинуваченим у справах приватного обвинувачення, як виняток із загального правила. Крім того, співставлення ч. 1, 2 і 3 ст. 93 КПК породжує ще одне запитання: чи всі види обвинувального вироку є підставою для стягнення кримінально-процесуальних витрат?

У теорії кримінального процесу колись розрізняли такі види обвинувального вироку: 1) з призначенням підсудному покарання; 2) без призначення покарання; 3) із звільненням засудженого від покарання [45, с. 127]; 4) з призначенням засудженому покарання, але із звільненням його від відбування з випробуванням [72, с. 400].

У всіх цих випадках особа визнавалася винною у вчиненні злочину, хоча й з різними для неї наслідками.

Однак у зв'язку із змінами, які були внесені до КПК

України у липні 2001 р., ст. 327 КПК вже не передбачає обвинувального вироку без призначення покарання. Що ж до обвинувального вироку із звільненням від покарання, то згідно з ч. 3 ст. 327 він постановляється у випадках, передбачених ст. 80 КК,— у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку. Разом з тим ч. 2 ст. 6 КПК передбачає, що якщо у процесі судового розгляду справи буде встановлено, що на момент його проведення прийнято акт про амністію, яким усувається застосування покарання за вчинене діяння чи підсудного помилувано (п. 4 ч. 1 ст. 6 КПК), суд зобов'язаний довести розгляд справи до кінця і винести обвинувальний вирок із звільненням засудженого від покарання; а відповідно до ч. 5 ст. 7 КПК суд своїм вирокіом може звільнити від покарання особу, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, коли визнає, що, з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці, цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною.

Проаналізуємо цю ситуацію. Відповідно до ч. 1 ст. 93 КПК кримінально-процесуальні витрати покладаються на засуджених. Як вважають укладачі Великого юридичного словника, засудженими визнаються особи, стосовно яких винесено обвинувальний вирок суду, що вступив у законну силу, згідно з яким їм призначено покарання, передбачене кримінальним законом [33, с. 463].

Якщо виходити з цього положення, то кримінально-процесуальні витрати стягуватимуться лише на підставі обвинувального вироку із призначенням покарання.

Однак аналіз ч. 2 цієї ж статті дає можливість спростувати таке твердження. Згідно з нею, визнаючи підсудного винним, суд постановляє стягти з нього кримінально-процесуальні витрати. Отже, кримінально-процесуальні витрати стягуються незалежно від того, який вид обвинувального вироку постановлено. Визначальним тут є те, що особа визнається винною у вчиненні злочину, на розслідування якого були понесені необхідні кримінально-процесуальні витрати.

Видається, що таке правило є логічним і правильним. Але ч. 3 цієї ж статті містить ще одне положення, яке вносить непорозуміння у вирішення цього питання. Зокрема, у ній зазначено: якщо підсудний буде визнаний винним, але звільнений від покарання, то суд має право покласти на нього кримінально-процесуальні витрати. Тобто, якщо за попередніми нормами на суді лежав обов'язок стягувати кримінально-процесуальні витрати з осіб, визнаних

винними у вчиненні злочину, то за цією нормою йому надається лише таке право. Очевидно, що подібне формулювання норм аж ніяк не сприяє їх активній реалізації. Зараз важко зрозуміти, що мав на увазі законодавець, формулюючи норми таким чином. Правильним було б викладення цієї норми у спосіб, за яким передбачався б обов'язок суду стягувати кримінально-процесуальні витрати з осіб, визнаних винними у вчиненні злочину. За таких обставин кримінально-процесуальні витрати можна було б стягувати без згаданих застережень і під час постановлення обвинувального вироку із звільненням від покарання, чи з призначенням покарання, але із звільненням від його відбування з випробуванням.

Отож, зупинимось на тому, що правовою (формальною) підставою для стягнення кримінально-процесуальних витрат за чинним законодавством є обвинувальний вирок, яким особу визнано винною у вчиненні злочину, якщо не брати до уваги справ приватного обвинувачення, але про це згодом.

Серед науковців та й практиків існує ще одне не вирішене питання. Яка доля кримінально-процесуальних витрат у разі закриття кримінальної справи (крім закриття кримінальної справи за примиренням у справах приватного обвинувачення). На законодавчому чи навіть на підзаконному рівні це питання не врегульовано. Певні спроби його розв'язати роблять хіба що науковці. Наприклад, у п. 6 коментаря до ст. 248 КПК України, яка визначає підстави закриття кримінальної справи у стадії попереднього розгляду справи суддею, закріплено таке положення. Закривши справу, суд або суддя повинен прийняти рішення про скасування запобіжного заходу щодо обвинуваченого, заходів для забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна, про відшкодування кримінально-процесуальних витрат [73, с. 307]. Проте яким чином це питання повинно вирішуватись, автори коментаря не зазначають. У п. 10 коментаря до ст. 282 КПК, яка визначає підстави закриття справи на стадії судового розгляду, закріплено аналогічне правило [73, с. 369], але знову ж таки не передбачено процедури вирішення питання кримінально-процесуальних витрат. Що потрібно робити із кримінально-процесуальними витратами у такому випадку: зараховувати на рахунок держави чи, навпаки, приймати рішення про стягнення їх з особи, щодо якої справу закрито?

Відповідь, як видається, тут може бути єдина. Оскільки

законодавець не передбачає можливості стягнення кримінально-процесуальних витрат у разі закриття кримінальної справи, крім закриття справи за примиренням у справах приватного обвинувачення, кримінально-процесуальні витрати повинні бути віднесені на рахунок держави.

Однак такий стан речей не зовсім відповідає духові сьогодення. Можна зрозуміти логіку законодавця у випадку закриття кримінальної справи за реабілітуючими обставинами. У випадку закриття кримінальної справи у зв'язку з відсутністю в діях особи події злочину чи складу злочину особа вважається повністю невинуватою у вчиненні злочину, відновлюється її добре ім'я, вона має право на відшкодування шкоди, завданої їй у зв'язку з розслідуванням [112, с. 75]. За таких обставин відсутня і правова підстава для стягнення кримінально-процесуальних витрат – особа вважається невинуватою у вчиненні суспільно небезпечного діяння, яке містить ознаки злочину. Немає і її опосередкованої вини у виникненні кримінально-процесуальних витрат.

Інша річ при закритті кримінальної справи за нереабілітуючими обставинами. Видається, що немає жодних причин для того, щоб не стягувати з особи кримінально-процесуальні витрати, понесені у зв'язку з розслідуванням щодо неї справи, яка пізніше була закрита за нереабілітуючими обставинами, зазначеними вище. Подібні міркування свого часу висловлював і О. В. Горбачов [42, с. 195–196], а також Н. О. Сидорова [107, с. 19].

Факт закриття кримінальної справи за нереабілітуючими обставинами не заперечує можливості стягнення кримінально-процесуальних витрат із особи, справу відносно якої закрито. У даному випадку матеріальна підстава для стягнення кримінально-процесуальних витрат є – органи розслідування понесли певні затрати у зв'язку з розслідуванням вчиненого особою діяння, відсутня лише формальна підстава – вирок. Але зараз серед вчених-процесуалістів точаться дискусії з приводу можливості закриття кримінальної справи за нереабілітуючими обставинами на досудовому слідстві. Потрібно зазначити, що за чинним КПК органи досудового слідства можуть закрити кримінальну справу лише за наявності таких нереабілітуючих обставин: внаслідок акту амністії, якщо він усуває покарання за вчинене діяння; у зв'язку з помилуванням особи; щодо померлого. Пропонується таке право надати лише суду. Відповідно ж тільки суд прийматиме рішення про кримінально-процесуальні витрати.

Можлива ще одна альтернатива у розв'язанні цієї проблеми. Навіть якщо й інститут закриття кримінальної справи на досудовому слідстві не буде повністю скасований, можна запровадити наступну процедуру. По кожній закритій кримінальній справі за nereабілітуючими обставинами слідчий чи інша особа, яка закрила справу (прокурор), складає довідку про кримінально-процесуальні витрати і звертається із клопотанням до суду про стягнення цих витрат з особи, щодо якої справу закрито. Суд, розглянувши таке клопотання, може прийняти ухвалу чи суддя постанову про стягнення кримінально-процесуальних витрат з винної особи.

Звернемось тепер до стягнення кримінально-процесуальних витрат у справах приватного обвинувачення. Відповідно до ч. 4 ст. 93 КПК України, при закритті справи у зв'язку з примиренням потерпілого з обвинуваченим у справах про злочини, зазначені у ч. 1 ст. 27 цього Кодексу, суд може покласти кримінально-процесуальні витрати на кожного з них або на обох. Нагадаємо, що справи приватного обвинувачення порушуються не інакше як за скаргою потерпілого, якому і належить у такому разі право підтримувати обвинувачення.

З частини 4 ст. 93 КПК України випливає, що правовою підставою стягнення кримінально-процесуальних витрат у разі примирення є постанова про закриття справи, і що кримінально-процесуальні витрати можуть бути стягнуті або з обвинуваченого, або з потерпілого, або з них обох. Спробуємо глибше проаналізувати цю норму. Очевидно, вводячи таке правило, законодавець зобов'язував суд з'ясувати з чієї вини такі витрати виникли. Якщо дійсно мало місце діяння, яке містить ознаки злочину, то в такому випадку кримінально-процесуальні витрати стягуються з обвинуваченого. Коли ж суспільно небезпечного діяння взагалі не було, а мало місце безпідставне обвинувачення, то в такому разі кримінально-процесуальні витрати повинен покрити потерпілий. А ось випадок, коли кримінально-процесуальні витрати покладаються на обидві сторони, зрозуміти важче. Мабуть, це ситуація, коли кримінально-процесуальні витрати виникли з вини обох сторін – діяння мало місце, але воно не є суспільно небезпечним. Матеріальною підставою стягнення кримінально-процесуальних витрат тут буде факт понесення судом витрат у зв'язку з розглядом справи. Правова ж підстава (постанова про закриття справи) визначатиме, з кого ці витрати стягуватимуться, залежно від того, з чієї вини вони виникли.

Як зазначає В. І. Андреев і Л. Л. Кругліков, закріплене у

законі правило, що дає змогу суду стягувати кримінально-процесуальні витрати з потерпілого, надає суду ефективний засіб впливу на осіб, які зловживають своїми правами. Воно не тільки дає можливість певною мірою компенсувати витрати щодо такого роду справ у судах, але й має важливе профілактичне значення, оскільки введене з метою прискання подачі скарг, які містять неправдиві обвинувачення [29, с. 87]. На думку Л. Д. Кокорева, стягнення кримінально-процесуальних витрат з особи, за заявою якої було порушено кримінальну справу, сприяє запобіганню неправдивих обвинувачень, тому справедливо відносити витрати на ту особу, через неправомірність дій якої відбувся судовий процес [56, с. 49].

Зазначимо, що висловлені Л. Д. Кокоревим ідеї можуть стосуватися як примирення потерпілого й обвинуваченого, так і виправдання обвинуваченого. Останнього ж чинний КПК України не передбачає. Тим не менше така ідея заслуговує на увагу. Однак тут потрібно враховувати, як відзначають М. С. Алексєєв і В. З. Лукашевич та інші, що не кожне закриття кримінальної справи приватного обвинувачення пов'язане з необґрунтованим притягненням до кримінальної відповідальності [27, с. 103; 38, с. 4].

Як вважає В. Волжин, у справах приватного обвинувачення кримінально-процесуальні витрати потрібно повністю відносити на сторони, так як це має місце у цивільному процесі. Тоді, у випадку винесення обвинувального вироку, кримінально-процесуальні витрати стягувалися б із засудженого; у випадку ж закриття справи за примиренням, — вони стягувалися би з приватного обвинувача або обвинуваченого, залежно від умов мирової угоди. За такого підходу держава брала б на себе кримінально-процесуальні витрати тільки у випадках матеріальної неспроможності засудженого або у випадках, якщо суд у вирокі чи ухвалі мотивуватиме, що хоча обвинувачений і звільняється від кримінальної відповідальності у зв'язку з виправданням або через недоведеність обвинувачення, суд все ж таки доходить висновку, що заявлена приватним обвинувачем скарга не була безпідставною [38, с. 6].

Така позиція варта уваги. Її можна закріпити у кодексі з тією особливістю, щоб у нормі чітко зазначити, що у разі закриття справи у зв'язку з примиренням потерпілого з обвинуваченим у справах приватного обвинувачення суд може покласти кримінально-процесуальні витрати на:

1) потерпілого, якщо його обвинувачення було безпідставним;

2) підсудного, якщо в його діях є ознаки складу злочину;

3) на рахунок держави, якщо в діях обвинуваченого немає ознак складу злочину, але обвинувачення потерпілого не було безпідставним.

На завершення ще раз зазначимо, що матеріальною підставою стягнення кримінально-процесуальних витрат виступає факт понесення органами розслідування та судом у зв'язку з провадженням конкретної кримінальної справи матеріальних затрат, віднесених законом до кримінально-процесуальних.

Процесуальною ж підставою за чинним законодавством, за загальним правилом, є обвинувальний вирок суду, яким особу визнано винною у вчиненні злочину. У справах приватного обвинувачення, крім нього, такою може бути також постанова про закриття справи у випадку примирення.

Пропонується, крім того, стягувати кримінально-процесуальні витрати у випадку закриття справи за nereабілітуючими обставинами з особи, справу стосовно якої закрито, а у справах приватного обвинувачення з потерпілого, якщо його обвинувачення визнано безпідставним.

3.2. Вирішення судом питання про стягнення кримінально-процесуальних витрат

Як і питання винності особи у вчиненні злочину, так і вирішення питання стягнення кримінально-процесуальних витрат з винного є прерогативою суду. Цей факт, крім ст. 93 КПК України, підтверджує ще положення ст. 324 КПК, у п. 12 якої зазначається, що під час вирішення питань, пов'язаних із постановленням вироку, суд також вирішує питання, на кого повинні бути покладені кримінально-процесуальні витрати і в якому розмірі, а також ст. 331 КПК, яка називається «Вирішення питання про кримінально-процесуальні витрати», та частин 1 і 9 ст. 335 КПК, котра визначає зміст резолютивної частини вироку.

Отож перейдемо безпосередньо до з'ясування питання стягнення кримінально-процесуальних витрат, яке вирішується під час постановлення вироку. Перш ніж вирішувати питання про стягнення кримінально-процесуальних витрат чи віднесення їх на рахунок держави, суд повинен

з'ясувати, які кримінально-процесуальні витрати мали місце у справі, у зв'язку з чим такі витрати були зроблені і який їхній розмір. Для цього, як зазначено в п. 13 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 07.07.1995 р. № 11 із змінами від 03.12.1997 р. «Про відшкодування витрат на стаціонарне лікування від злочину та судових витрат», суди повинні ретельно з'ясувати, які кримінально-процесуальні витрати понесено під час дізнання, досудового слідства і судового розгляду справи, чи правильно обчислено їх розмір та вимагати від органів слідства неухильного виконання вимог ст. 224 КПК про приєднання до обвинувального висновку довідки про кримінально-процесуальні витрати у справі за час досудового слідства і дізнання з посиленням на відповідні аркуші справи [168, с. 271].

Автори науково-практичного коментаря КПК України дещо розвинули думку, висловлену Пленумом Верховного Суду України. Вони вважають, що, приймаючи до свого провадження кожен кримінальну справу, судді повинні перевірити чи додана до обвинувального висновку довідка про кримінально-процесуальні витрати у справі, понесені за час досудового розслідування (п. 4 ст. 224), і якщо ні, то вимагати від слідчого органу подання такої довідки [73, с. 149].

Тож, вирішуючи питання про стягнення кримінально-процесуальних витрат, суд повинен брати за основу довідку про кримінально-процесуальні витрати, понесені на досудовому слідстві, додати до них витрати, понесені під час судового розгляду справи, і тоді вже визначати загальний розмір кримінально-процесуальних витрат, які мають бути стягнуті з винної особи.

Як свідчить вивчення матеріалів кримінальних справ, розглянутих судами м. Львова і Львівської області, вимоги п. 4 ст. 224 КПК сьогодні фактично не виконуються. Жоден слідчий, складаючи обвинувальний висновок, не додає до нього довідки про кримінально-процесуальні витрати. Якщо ж певні кримінально-процесуальні витрати по справі згадуються, то тільки у довідці про рух кримінальної справи. Однак у них зазначається лише загальний розмір кримінально-процесуальних витрат у справі, без пояснення у зв'язку з чим вони виникли, а тим більше без посилення на відповідні аркуші справи, де йдеться про них [159–165]. Останнє ж є досить істотним з наступних міркувань. Оскільки за чинним законодавством лише суд вирішує питання про можливість стягнення тих або інших витрат із засудженого, його батьків, опікунів, піклуваль-

ників, у довідці повинні бути вказані усі витрати по справі, незалежно від того у зв'язку з чим вони виникли: з отриманням обвинувальних чи виправдувальних доказів, проведенням будь-яких слідчих дій. Так, наприклад, із засудженого не можуть бути стягнуті суми, виплачені йому раніше як свідку в ході досудового розслідування. Це правило вперше було закріплено у рішенні Військової колегії Верховного Суду СРСР від 18.11.1975 р. [171, с. 40], а пізніше підтримано практично всіма вченими-процесуалістами [127, с. 218]. Однак воно зовсім не означає, що ці суми не повинні бути відображені у довідці з посиланням на відповідні аркуші справи. Для того, щоб не стягувати ці витрати із засудженого, суд повинен знати, що вони виникли у зв'язку з його явкою як свідка, а це можна легко з'ясувати, подивившись на аркуш справи, де йдеться про виклик його як свідка і виплату витрат, пов'язаних з явкою, та винагороди. Якщо витрати пов'язані із дослідженням епізодів злочинної діяльності, які ставляться у вину групі осіб, а особа, яка раніше була допитана як свідок, буде виправдана, вказана сума розподілитиметься між іншими учасниками злочинної групи.

Вперше суд стикається з кримінально-процесуальними витратами на стадії попереднього розгляду справи, з'ясовуючи питання, пов'язані з попереднім розглядом справи суддею, а саме: відповідаючи на питання, передбачене п. 3 ст. 237 КПК: «Чи складено обвинувальний висновок відповідно до вимог закону». Вирішуючи це питання, суддя повинен перевірити, чи додана до обвинувального висновку довідка про кримінально-процесуальні витрати. Якщо ні, то вимагати її подання. Проте, як засвідчує аналіз судової практики, суди цього не роблять, оскільки більшість кримінальних справ, які розглядаються сьогодні, взагалі не містять жодної інформації про кримінально-процесуальні витрати. Для виправлення такого недоліку, очевидно, варто було б доповнити норми КПК, які визначають перелік питань, що підлягають з'ясуванню судом (суддею) у стадії попереднього розгляду справи суддею, а також прокурором під час перевірки справи з обвинувальним висновком, питанням про наявність у справі кримінально-процесуальних витрат та про вжиття заходів до забезпечення їх стягнення.

Щодо вжиття заходів до забезпечення стягнення кримінально-процесуальних витрат, то на законодавчому рівні та й на практиці це питання залишається відкритим. На наш погляд, цьому можна було б зарадити своєчасним накладенням арешту на майно і вклади особи, щодо якої

порушено кримінальну справу. Проте у ст. 125 КПК України закріплено лише обов'язок забезпечення цивільного позову і передбаченої законом конфіскації майна. Згідно з ним слідчий за клопотанням цивільного позивача або зі своєї ініціативи зобов'язаний вжити заходів до забезпечення заявленого у кримінальній справі цивільного позову, а також можливого у майбутньому цивільного позову, склавши про це постанову. У справах про злочини, за які кримінальним законом передбачена конфіскація майна, слідчий зобов'язаний вжити необхідних заходів до забезпечення виконання вироку в частині можливої конфіскації майна, склавши про це постанову. Але, як зазначають В. І. Андрєєв і Л. Л. Кругліков, оскільки обов'язок засудженого відшкодувати понесені витрати по кримінальній справі є своєрідним цивільним позовом, позовом держави до засудженого про стягнення з нього витрат, понесених під час розслідування, вчиненого ним злочину, слід погодитися з необхідністю закріплення у КПК норми, яка передбачала б можливість (обов'язок) слідчого чи й суду вжиття подібних заходів і для забезпечення стягнення кримінально-процесуальних витрат [29, с. 88]. Для цього достатньо буде доповнити ст. 125 КПК України відповідною нормою.

Повернемось до стадії попереднього розгляду справи суддею. Як відомо головна функція цієї стадії – контроль-но-підготовча. У зв'язку з цим, враховуючи висловлене, стосовно реалізації норм про кримінально-процесуальні витрати вона повинна проявлятися у виконанні таких завдань: Перше – детальна перевірка правильності вирішення питання про відшкодування кримінально-процесуальних витрат на досудових стадіях, виявлення та усунення можливих помилок шляхом винесення постанови судді. Друге – створення усіх законних умов для своєчасного вирішення питання про долю кримінально-процесуальних витрат. Тут мається на увазі не тільки перевірка наявності документів, які підтверджують проведені витрати, а й можливості забезпечення виконання вироку в частині стягнення кримінально-процесуальних витрат.

Як уже зазначалося, судова практика не підтверджує виконання закріплених у законі положень про приєднання до обвинувального висновку довідки про кримінально-процесуальні витрати. Сучасна опублікована практика з цього приводу теж відсутня. Існують лише певні узагальнення понад тридцятирічної давності. Зважаючи на значення таких даних, наведемо їх для повноти висвітлення аналізованого питання.

Колишній перший заступник прокурора РРФСР А. Рекунков у своїй статті зазначає, що з 2000 вивчених кримінальних справ, у яких мали місце кримінально-процесуальні витрати, лише 37 слідчих вказували на ці витрати в обвинувальних висновках [99, с. 18]. За даними, опублікованими свого часу заступником голови Верховного суду РРФСР В. Шубіним, з інформації, яка поступила до Верховного суду РРФСР від 69 верховних судів автономних республік, крайових і обласних судів, видно, що лише у 12 судах в усіх вивчених справах наявні довідки про кримінально-процесуальні витрати, понесені на досудовому слідстві. У 24 автономних республіках, краях і областях органи слідства такі довідки не долучали, а в решті регіонів вони приєднувались лише в окремих справах. У зв'язку з цим кримінально-процесуальні витрати, понесені у процесі досудового слідства, судами із засуджених не стягувались. В. Шубін у зв'язку з цим відзначив: «Пояснюючи причини нестягнення судових витрат, деякі суди посилаються на те, що в жодній із вивчених ними справ не були приєднані довідки про види і розміри судових витрат. Однак це не тільки не звільняло суди від обов'язку стягнення судових витрат, а, навпаки, зобов'язувало їх підвищити вимогливість до слідчих органів щодо виконання вимог закону про приєднання до обвинувального висновку довідки про кримінально-процесуальні витрати» [134, с. 3].

Проведені нами узагальнення матеріалів місцевої практики дають можливість зробити такі висновки. Сьогодні слідчі, як правило, до обвинувальних висновків довідки про кримінально-процесуальні витрати не приєднують, вказівку про них можна знайти лише у довідці про рух кримінальної справи. Інформація про кримінально-процесуальні витрати міститься у близько 50% кримінальних справ, розглянутих Львівським обласним судом та судами м. Львова за період з 1998 по 2001 р., у яких як кримінально-процесуальні витрати вказуються лише витрати на проведення експертизи.

У кримінальних справах, які розглядалися до 1998 р., інформація про кримінально-процесуальні витрати зустрічається вкрай рідко. Наприклад, Шевченківський районний суд м. Львова у 1994 р. розглянув лише дві кримінальні справи, у яких в довідках про рух кримінальної справи містилась інформація про кримінально-процесуальні витрати (витрати на проведення судової експертизи не в порядку службового завдання) [159; 165]. Личаківський районний

суд м. Львова у 1993 р. розглянув три кримінальні справи, у яких є довідки про рух кримінальної справи, і в них зазначалися витрати на судові експертизи не в порядку службового завдання. Однак суд у цих справах не стягував витрати із засуджених [147; 153; 158]. У цьому ж суді також було виявлено три кримінальні справи, у яких фактично мали місце витрати, пов'язані з явкою, але про них нічого не згадувалось в обвинувальному висновку [146; 149; 164].

Звернемось до долі кримінально-процесуальних витрат. Маючи підготовлену інформацію про кримінально-процесуальні витрати, понесені на досудовому слідстві чи на стадії судового розгляду, суддя чи суд під час постановлення вироку вирішує, чи стягнути кримінально-процесуальні витрати із засудженого, чи зарахувати їх на рахунок держави, а якщо стягнути, то в якому розмірі. Однак відповідно до п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 21.12.1990 р. № 11 із наступними змінами «Про практику застосування судами України законодавства при вирішенні питань, пов'язаних із виконанням вироків», якщо питання кримінально-процесуальних витрат не було вирішено у вирокі, то воно має бути вирішено судом, який постановив вирок при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироку у порядку, передбаченому ст. 411 КПК України [167, с. 296].

Потрібно зазначити, що деякі суди на порушення цього правила питання про кримінально-процесуальні витрати вирішували не у вирокі, а в окремій ухвалі, яка ухвалювалася одночасно з постановленням вироку. У зв'язку з цим вони інколи керувалися нормами цивільно-процесуального права, що є грубим порушенням процесуальної форми [134, с. 4]. Інколи суди виносили такі ухвали після спливу тривалого часу з моменту розгляду справи [99, с. 18].

Проаналізуємо цю ситуацію більш детально. Питання про визначення розміру кримінально-процесуальних витрат не зачіпає безпосередньо питання винності особи у вчиненні злочину, а у зв'язку з цим і кримінальної відповідальності. Разом з тим, не можна заперечувати того, що матеріальні наслідки стягнення кримінально-процесуальних витрат для засудженого можуть бути не менш значимими, ніж матеріальні наслідки виконання покарання. Крім того, стягнення кримінально-процесуальних витрат стоїть, як видається, в одному ряду з конфіскацією і цивільним позовом у кримінальному процесі. Тому, вирішуючи у вирокі, чи покласти кримінально-процесуальні витрати

на засудженого, чи віднести їх на рахунок держави, суд повинен чітко визначати суму (розмір) витрат, які мають бути стягнуті з особи, визнаної винною у вчиненні злочину, чи прийняті на рахунок держави. Проте це правило судами не завжди виконується. Для прикладу наведемо вже відому справу, порушену проти громадянина Республіки Польща Кохановіча Д. М. за фактом порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 215 КК України). У довідці про рух кримінальної справи зазначалось, що кримінально-процесуальні витрати у справі складають:

1) оплата за переклад – 44 млн 850 тис. крб. (оскільки підсудний не володів українською мовою йому було призначено перекладача);

2) за проведення транспортно-трасологічної експертизи № 17 – 6 млн 336 тис. крб.;

3) за проведення товарознавчої експертизи № 233 – 4 млн. 752 тис. крб.;

4) за проведення товарознавчої експертизи № 234 – 4 млн. 752 тис. крб.;

5) за проведення товарознавчої експертизи № 235 – 7 млн. 920 тис. крб.;

6) за проведення товарознавчої експертизи № 236 – 4 млн. 752 тис. крб.;

7) за проведення товарознавчої експертизи № 237 – 3 млн. 168 тис. крб.;

8) за проведення товарознавчої експертизи № 238 – 3 млн. 168 тис. крб.

Суд визнав Кохановіча винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 215 КК і постановив частково стягнути кримінально-процесуальні витрати вже не із засудженого, а з фірми «Томполь» (там працював засуджений) за клопотанням останньої. Однак у якій частині кримінально-процесуальні витрати мали бути стягнуті – у вирок не зазначалось [148, с. 180].

У зв'язку з розглядом питання стягнення кримінально-процесуальних витрат із засудженого постає ще одне досить цікаве та й суттєве запитання. Суд, який постановляє обвинувальний вирок, має право, чи на ньому лежить обов'язок стягнути кримінально-процесуальні витрати? Аналіз ст. 93 КПК України свідчить, що на суді лежить власне обов'язок стягнути кримінально-процесуальні витрати із засудженого. У літературі з цього приводу висловлюються протилежні думки. Так, В. І. Андреев і Л. Л. Кругліков вважають, що правильною є формула «суд вправі стягнути

кримінально-процесуальні витрати і не лише тому, що за матеріальної неспроможності особи стягнути з неї витрати неможливо». За такого формулювання норми, судові органи були б націлені не на механічне покладення обов'язку на особу засудженого, а на чітку індивідуалізацію стягнення з урахуванням конкретних обставин справи. Стягнення кримінально-процесуальних витрат не повинно бути беззастережним. Воно невиправдане у тих випадках, коли, наприклад, суд переконується, що зроблений ним або органом розслідування (але не за ініціативою засудженого, його захисника або законного представника) виклик особи для допиту, дачі висновку і т. д. виявився явно помилковим. Потім, якщо експерти, спеціалісти і перекладачі неповно і неякісно (некваліфіковано) виконали свої обов'язки, то суд повинен врахувати цю обставину під час визначення розміру оплати їхньої праці і відповідно під час визначення розміру кримінально-процесуальних витрат, які підлягають стягненню з винного [29, с. 84–85].

Подібні розмірковування наводить і О. В. Горбачов. Він вважає, що у випадках неякісного або неповного проведення експертизи суд може врахувати цю обставину під час вирішення питання про розмір витрат, які підлягають стягненню із засудженого, якщо проводились дві і більше експертизи, і висновок однієї з них був спростований [42, с. 199].

Як видається, позиція законодавця, згідно з якою кримінально-процесуальний закон зобов'язує суд за власною ініціативою стягувати кримінально-процесуальні витрати з підсудних, визнаних винними у вчиненні злочину і яким призначено покарання, є більш прийнятною. Покладення на винних осіб обов'язку відшкодувати державі понесені нею затрати у вигляді кримінально-процесуальних витрат — одна із додаткових форм попереджувально-виховного впливу, і навряд чи є підстави не враховувати це [81, с. 149].

Як на нас, з позицією В. І. Андрєєва, Л. Л. Круглікова і О. В. Горбачова погодитися важко. Не можна пов'язувати чи ставити у залежність стягнення кримінально-процесуальних витрат з тим, з чиєї ініціативи здійснювались процесуальні дії. Не обвинувачений чи захисник, а слідчий чи прокурор вирішують питання про проведення тієї чи іншої процесуальної дії. На них лежить обов'язок виконання завдань кримінального процесу, тобто встановити не лише винність, а й невинуватість особи, знайти не тільки обвинувальні, а й виправдувальні докази з тим, щоб кожен винний був покараний і жодний невинуватий не був при-

тягнутий до відповідальності. Для цього вони повинні провести всі необхідні і можливі слідчі та й інші процесуальні дії для встановлення істини у справі, як повної і точної відповідності об'єктивної дійсності висновкам слідства і суду про обставини кримінальної справи, правову кваліфікацію діяння та покарання винних у вчиненні злочину [82, с. 23; 114, с. 113–118]. І не їх вина в цьому, що хтось із свідків забув обставини події, яку спостерігав чи, навпаки, навмисно перекрутив певні факти, чи відмовився давати показання, чи дав показання, які виправдовують обвинуваченого. Вирішальне значення для стягнення кримінально-процесуальних витрат мають лише дві обставини: 1) наявність матеріальної підстави для стягнення кримінально-процесуальних витрат – факт понесення органами розслідування і судом витрат на розслідування та судовий розгляд діяння, яке вчинив підсудний; 2) наявність формальної підстави – визнання особи судом винною у вчиненні цього діяння (злочину). У зв'язку з цим несправедливо буде відносити понесені на такі процесуальні дії витрати на рахунок держави у випадку визнання особи винною у вчиненні злочину.

Тому, очевидно, дійсно, більш прийнятною є позиція, коли суд зобов'язаний стягнути кримінально-процесуальні витрати із засудженого.

Поряд з розглядом питання «обов'язку» суду покласти кримінально-процесуальні витрати на засудженого виникає необхідність розглянути випадки, коли кримінально-процесуальні витрати не можуть бути стягнуті із засудженого, тобто своєрідні винятки із загального правила. Відповідно до ч. 5 ст. 93 КПК України, кримінально-процесуальні витрати у разі неспроможності особи, з якої вони мають бути стягнуті, а також кримінально-процесуальні витрати, пов'язані із виплатою сум перекладачеві, приймаються на рахунок держави. Отже, такими випадками відповідно до чинного законодавства є: 1) якщо ці витрати виникли у зв'язку з оплатою послуг перекладача; 2) у разі матеріальної неспроможності особи.

Якщо перший випадок не викликає запитань (витрати на оплату праці перекладача не можна стягувати з особи, яка користувалася його послугами, інакше порушуватиметься принцип рівності громадян перед законом і судом незалежно від раси, статі і національної приналежності), то другий нашоєвує на запитання: у чому ж ця неспроможність повинна виявлятися? Насамперед потрібно сказати, що це поняття оціночне, і суд у кожному випадку

повинен визначати матеріальну неспроможність особи індивідуально. У літературі теж висловлені певні міркування щодо тлумачення цього терміну. Одні вчені вважають, що під неспроможністю особи слід розуміти відсутність у неї майна, на яке може бути накладено стягнення [74, с. 154]. Інші стверджують, що неспроможною можна визнати лише ту особу, яка не отримує доходів і не має майна, на яке може бути звернено стягнення [81, с. 149; 119, с. 45]. Автори коментаря до кримінально-процесуального кодексу РРФСР, виданого у 2001 р. за редакцією В. Т. Томіна, дещо по-іншому підходять до розуміння цього поняття. Вони під неспроможністю засудженого розуміють відсутність у нього майна, яке може бути звернене в дохід держави в порядку стягнення кримінально-процесуальних витрат або неможливість їх стягнення в період відбування ним покарання через непрацездатність (інвалідність I і II групи, престарілий вік та ін.) [58, с. 221].

Однак, як видається, найбільш повно розглядуване поняття розкриває А. Я. Грун. Він вважає, що у всіх випадках, коли у засудженого є майно, яке підлягає за законом вилученню і перевищує за вартістю кримінально-процесуальні витрати, або засуджений є працездатним і матиме заробіток після засудження (або в місцях позбавлення волі, або на старій чи новій роботі), суд повинен стягувати з нього кримінально-процесуальні витрати [46, с. 14]. Якщо ж виходити від протилежного, коли такі умови будуть відсутні, можна вважати засудженого неспроможним.

Крім цих підстав, які чітко передбачені у законодавстві, можна виділити ще випадки, коли кримінально-процесуальні витрати не можуть стягуватися із засуджених. Зокрема, не підлягають стягненню суми, виплачені особі у зв'язку з її явкою в якості свідка у справі, у якій вона в подальшому була притягнута до кримінальної відповідальності і засуджена. Якщо до кримінально-процесуальних витрат відносити витрати на оплату послуг захисника, який брав участь у справі за призначенням, то кошти із засудженого не стягуватимуться, якщо адвокат був призначений на підставах, передбачених ч. 3 ст. 46 КПК (коли відмова від захисника не може бути прийнята), всупереч волі підзахисного чи в разі його неспроможності.

Крім випадків, коли кримінально-процесуальні витрати не можуть бути стягнуті із засудженого, у літературі окрема увага приділяється питанню зарахування кримінально-процесуальних витрат на рахунок держави, оскільки воно теж має прикладне значення.

У переважній більшості вчені, говорячи про зарахування витрат на рахунок держави, аналізують випадки, коли кримінально-процесуальні витрати не можуть бути стягнуті із засуджених з певними особливостями. Так, Л. Л. Круглік та В. Т. Томін і В. А. Дунін до таких підстав відносять: 1) закриття справи; 2) виправдання особи, притягнутої до відповідальності; 3) неспроможність (малозабезпеченість) засудженого [67, с. 9; 119, с. 45]. Р. Х. Якупов значно розширив цей перелік. Він вважає, що кримінально-процесуальні витрати мають прийматися на рахунок держави в наступних випадках: 1) звільнення підозрюваного, обвинуваченого від оплати праці захисника; 2) закриття кримінальної справи; 3) виправдання підсудного, крім справ приватного обвинувачення; 4) неспроможність особи, з якої мають бути стягнуті витрати; 5) у разі визнання підсудного винним у випадках, пов'язаних з виплатою сум перекладачеві; 6) коли кримінально-процесуальні витрати, пов'язані з тією частиною обвинувачення, яка визнана судом необґрунтованою [139, с. 156].

У всіх запропонованих ним випадках, крім закриття кримінальної справи, якщо воно було зроблено на стадії досудового розслідування чи попереднього розгляду справи суддею, питання зарахування кримінально-процесуальних витрат на рахунок держави повинно бути вирішено у вирокі. У зв'язку з цим, як видається, з метою попередження необґрунтованих рішень судів про зарахування кримінально-процесуальних витрат на рахунок держави, у тих випадках, коли суд доходить висновку про необхідність зарахування кримінально-процесуальних витрат на рахунок держави, у вирокі повинні бути наведені мотиви такого рішення [169, с. 257]. Обов'язково такі мотиви мають бути викладені, наприклад, у разі неспроможності (у чому проявляється неспроможність); у випадку виправдання за частиною обвинувачення та й навіть у випадках виправдання особи підсудного.

Говорячи про мотивування у вирокі підстав для віднесення кримінально-процесуальних витрат на рахунок держави, потрібно сказати, що суди не завжди виконують чинне законодавство і відносять кримінально-процесуальні витрати на рахунок держави навіть тоді, коли нема підстав звільняти засуджених від стягнення з них кримінально-процесуальних витрат. Для прикладу, візьмо кримінальну справу № 142-0724 про обвинувачення Кушпінського О. І. за частинами 1 і 2 ст. 215³, ч. 2 ст. 215, ч. 2 ст. 140 КК України. З матеріалів справи видно, що Кушпінський неоднора-

зово викрадав автомобілі та майно, яке в них було, скоював дорожньо-транспортні пригоди, завдаючи при цьому значної шкоди автомобілям, та залишав потерпілих без допомоги. У довідці про рух кримінальної справи вказано, що у справі є такі кримінально-процесуальні витрати: 71 крб. 19 коп. за проведення товарознавчої експертизи, 4294 купонів за проведення товарознавчої експертизи, 12915 купонів за проведення транспортно-трасологічної експертизи.

Перша товарознавча (автотехнічна) експертиза проводилась з метою визначення збитків, завданих викраденому Кушпінським автомобілю ВАЗ 2106 № К 21-41 ЛВ через його пошкодження. Цю експертизу проводили працівники підприємства «АвтоВАЗтехобслуговування», що не входить у їхні обов'язки, і тому витрати на її проведення правильно віднесені слідчим до числа судових.

Друга товарознавча (автотехнічна) експертиза проводилась працівниками підприємства «Львівавтомоторсервіс» з метою визначення збитків, завданих автомобілю ВАЗ 21033 № 341-51 ЛВ, що теж не входило в їхні обов'язки.

Транспортно-трасологічна експертиза проводилась Львівським відділенням Київського науково-дослідного інституту судових експертиз, хоча невідомо чи в порядку службового завдання.

Суд, розглянувши справу, визнав Кушпінського винним за статтями обвинувачення, однак незважаючи на те, що слідчий долучив до справи довідку про наявні у справі судові витрати, чомусь не прийняв рішення стягнути їх із засудженого, не даючи при цьому жодних пояснень [146, с. 37, 42, 53, 120, 168].

Така ж ситуація має місце і в кримінальній справі № 145-0786 про обвинувачення Якиміва М. М. за ч. 2 ст. 215 КК України.

У ній проводилась судово-автотехнічна експертиза (про причини ДТП), яку провело Львівське відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз. У довідці про рух кримінальної справи зазначено, що витрати у зв'язку з проведенням автотехнічної експертизи становлять 4156 крб. 31 коп.

У вирокі суд засудив Якиміва за вчинення злочину, але не прийняв жодного рішення стосовно судових витрат [149, с. 83, 152].

Аналогічний випадок мав місце і в кримінальній справі № 182-0016 про обвинувачення Чоловського О. А. у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 168, ч. 2 ст. 166, ч. 1

ст. 165 КК. У довідці про рух цієї кримінальної справи вказано, що судові витрати у справі становлять 4849 крб. за проведення судово-криміналістичної експертизи. За вироком Чоловського визнано винним в інкримінованих йому злочинах, але стосовно судових витрат не прийнято жодного рішення [164, с. 85, 146].

Відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК, у тому разі, якщо винними буде визнано декількох осіб, суд має постановити, у якому розмірі повинні бути стягнуті витрати з кожного з них, враховуючи при цьому ступінь вини та майновий стан засуджених. Отож, вирішуючи питання про стягнення кримінально-процесуальних витрат з кількох засуджених, суд повинен враховувати дві обставини: 1) ступінь вини, 2) майновий стан кожного із засуджених. Розмірковуючи про ступінь вини, який повинен враховуватися при стягненні кримінально-процесуальних витрат із кількох засуджених, виникає запитання: що законодавець мав на увазі, формуючи норму таким чином? Чи у даному випадку слід враховувати лише винність особи у вчиненні злочину в цілому, чи також винність засудженого у виникненні тих чи інших кримінально-процесуальних витрат, пов'язаних із розслідуванням вчиненого ним певного епізоду злочину?

На нашу думку, під час вирішення питання про розподіл кримінально-процесуальних витрат між кількома засудженими необхідно мати на увазі, що з кожного з них можуть бути стягнуті лише ті витрати, які були понесені у зв'язку з розслідуванням і судовим розглядом питань, що відносяться до злочинів, у вчиненні яких засуджений брав участь. Виправдання ж підсудного по одному з пред'явлених обвинувачень, не пов'язаного з іншими, повинно тягнути за собою звільнення його від обов'язку відшкодування кримінально-процесуальних витрат по цьому епізоду обвинувачення [81, с. 150].

В. І. Андреев і Л. Л. Кругліков так розмірковують з цього приводу. У відповідності з принципом відповідальності осіб лише за наявності вини, стягнення кримінально-процесуальних витрат із засудженого у групових справах можливе лише тоді, коли ці витрати пов'язані із дослідженням епізодів злочинної діяльності, які ставляться у вину даній особі [29, с. 85].

Як видається, вирішуючи питання про розподіл кримінально-процесуальних витрат між кількома засудженими, потрібно враховувати не тільки ступінь вини кожного з них у вчиненні злочину, а й винність чи причетність кож-

ного з них до виникнення того чи іншого виду кримінально-процесуальних витрат. Зокрема, на практиці мають місце випадки, коли під час розслідування групових злочинів, щодо одного чи кількох обвинувачених з групи проводиться судова експертиза. Кримінально-процесуальні витрати на проведення такої експертизи стягуються лише з тих осіб, щодо яких вони проводилися. Так, у кримінальній справі № 142-1714 про обвинувачення неповнолітніх Тарасова В. Д. за ч. 2, 3 ст. 140 та ч. 2 ст. 141 КК України; Удалова О. Ю. за ч. 2 ст. 141 КК; Кравчука С. Р. за частинами 2, 3 ст. 140 КК проводилась наркологічна експертиза. На її вирішення було поставлено питання: чи не хворіє обвинувачений Кравчук С. Р. алкоголізмом і, чи не потребує примусового лікування від нього. Вартість винагороди за проведення експертизи склала 174 тис. крб. Суд, розглянувши дану справу, постановив вирок, у якому визнав обвинувачених винними за відповідними статтями обвинувачення і засудив до відповідних покарань. Крім того, суд постановив стягнути із засудженого Кравчука С. Р. на користь держави судові витрати в розмірі 174 тис. крб. за проведення наркологічної експертизи [165, с. 158]. Як бачимо, у цій справі суд обґрунтовано витрати на проведення експертизи не розподілив між усіма засудженими, а стягнув їх лише з того засудженого, з вини якого вони утворилися.

Подібним чином поступив Львівський обласний суд, вирішуючи кримінальну справу № 1-14/99 про обвинувачення Бєлая Р. В. за ст. 94, частинами 1, 3 ст. 222; ч. 2 ст. 145 – ст. 17, ч. 2 ст. 133; Мірошніченка С. В. за ч. 3 ст. 186, ч. 2 ст. 187; Довольнова К. В. за ч. 2 ст. 187, ч. 1 ст. 222 КК України. У справі стосовно обвинуваченого Довольнова проводилася судово-психіатрична і судово-наркологічна експертизи, вартість яких склала 8 млн. 683 тис. крб. У вирокі суд визнав підсудних винними у вчиненні інкримінованих їм злочинів, призначив покарання, а з Довольнова, крім того, постановив стягнути судові витрати в сумі 8 млн 683 тис. крб. [143, с. 149].

У проаналізованих справах кримінально-процесуальні витрати утворилися лише з вини одного із співучасників і тому правильно стягувалися з нього. Якщо ж кримінально-процесуальні витрати утворилися у зв'язку з розслідуванням винності кожного із співучасників злочину, вони відповідно будуть стягуватися з них усіх. Саме таким чином і поступив Залізничний районний суд м. Львова, розглядаючи кримінальну справу № 1-525 про обвинувачення

Стручок А. М., Мельник В. Ф. та Мельник В. Л. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 140 КК. У справі проводилась судово-товарознавча експертиза для визначення вартості викраденого майна, витрати на проведення якої склали 168000 купонів. У вироку, суд, визнавши підсудних винними у вчиненні крадіжки групою осіб, постановив стягнути із кожного з них в дохід держави по 56 000 купонів судових витрат за проведення експертизи [161, с. 163]. Так само правильно поступив суд, постановивши обвинувальний вирок стосовно підсудних Масного В. П., Мірки І. І., згідно з яким, крім того, присудив стягнути з них по 11 грн. 90 коп. з кожного судових витрат за проведення фізико-хімічної експертизи [145, с. 154].

З наведених прикладів випливає, що під час вирішення питання про стягнення кримінально-процесуальних витрат застосовується принцип часткової (дольової) відповідальності. На цьому наголошується і в п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, яка потерпіла від злочину та судових витрат» від 7 липня 1995 р. № 11 [168, с. 271]. Однак, якщо виходити з того, що під час вирішення питання про стягнення кримінально-процесуальних витрат у справі, в якій засуджено декількох осіб, суд визначає їх у певних частках не тільки з урахуванням ступеня вини, а й майнового стану кожного з них, то можна дійти іншого висновку. Майновий стан засуджених, як видається, враховується не тільки для того, щоб у випадку їх майнової неспроможності кримінально-процесуальні витрати відносити на рахунок держави, а й для того, щоб у випадку вчинення злочину групою осіб стягнути їх з інших засуджених, які здатні відшкодувати кримінально-процесуальні витрати. Тобто можливе стягнення кримінально-процесуальних витрат і в солідарному порядку. Але більшість вчених заперечують можливість стягнення кримінально-процесуальних витрат у солідарному порядку. Так, В. І. Андреев та Л. Л. Кругліков відзначають, що лише при частковому (дольовому) стягненні кримінально-процесуальних витрат проявляється курс на послідовну індивідуалізацію покарання [29, с. 85]. А. Я. Грун підкреслює: «Закон прямо орієнтує суди не на односторонній підхід (вирівнювання) під час вирішення питання про стягнення кримінально-процесуальних витрат з декількох засуджених по одній справі, а на уважне, виключно індивідуальне вирішення цього питання» [46, с. 15]. Щодо думки практичних працівників з цього приводу, то з 200 опитаних працівників прокурату-

ри 120 не допускають можливості стягнення кримінально-процесуальних витрат з кількох засуджених у солідарному порядку, 60 допускають, а 20 допускають, але тільки за згодою засудженого [див. додаток Б].

Дійсно стягнення кримінально-процесуальних витрат за принципом солідарної відповідальності не можна визнати справедливим, оскільки у такому разі засуджений відповідає за те, чого не зробив – несе ті кримінально-процесуальні витрати, які виникли не з його вини. Але, до слова, зауважимо, що практика просувається шляхом використання принципу солідарної відповідальності під час вирішення питання про стягнення кримінально-процесуальних витрат. Зокрема, за матеріалами справи, порушеної проти Телембій-Ноги Р. М. та Ноги А. В., суд визнав підсудних винними у вчиненні злочину, передбаченого ст. 198 КК України (самоуправство) і присудив стягнути з них у солідарному порядку на користь Львівського науково-дослідного інституту судових експертиз 141 грн. 12 коп. судових витрат [163, с. 158].

Принцип солідарної відповідальності під час стягнення кримінально-процесуальних витрат також закріплений у зарубіжному кримінально-процесуальному законодавстві. Так, відповідно до параграфа 466 КПК ФРН, інші підсудні, яким у зв'язку з тим же діянням призначено покарання або застосовані заходи виправлення чи безпеки, несуть витрати провадження як солідарні відповідачі [129, с. 197]. У п. 2 параграфа 244 КПК Угорської Народної Республіки зазначалося: «У випадку встановлення винності декількох підсудних, суд визначає – солідарно чи у якій частині вони повинні нести витрати процесу» [126, с. 133].

Однак, на нашу думку, більш правильним і справедливим є правило, згідно з яким кримінально-процесуальні витрати стягуються не в солідарному порядку, а в дольовому. І для того, щоб на практиці не виникало запитань: який принцип повинен застосовуватись під час стягнення кримінально-процесуальних витрат, його потрібно чітко закріпити в законі. До речі, саме таким шляхом пішов польський законодавець, закріпивши у параграфі 633 КПК РП таке правило: «Кошти процесу, які належить стягнути з кількох обвинувачених чи приватних обвинувачів, суд присуджує із кожного з них відповідно до принципу справедливості, маючи зокрема на увазі витрати, пов'язані зі справою кожного з них» [20, с. 117].

Досить цікавим є питання про долю кримінально-процесуальних витрат у випадку, коли засудженими є непов-

нолітні, які не мають ні майна, ні заробітку, на які може бути звернено стягнення. У законодавстві така ситуація не передбачена. Як же бути: зараховувати кримінально-процесуальні витрати на рахунок держави, чи, можливо, покласти їх на осіб чи організації, які несуть матеріальну відповідальність за шкоду, завдану неповнолітніми? З цього приводу Пленум Верховного Суду України у постанові № 11 від 7 липня 1995 р. із наступними змінами зазначив, що у справах неповнолітніх кримінально-процесуальні витрати можуть бути покладені у передбаченому законом порядку на їхніх батьків (усиновителів), опікунів або піклувальників [168, с. 271]. Принагідно зазначимо, що в ст. 132 чинного КПК РФ передбачено правило, згідно з яким у випадку засудження неповнолітнього кримінально-процесуальні витрати можуть бути покладені на його законних представників [100, с. 348]. Проект же КПК України, на жаль, подібного правила не передбачає.

Щодо практики стягнення кримінально-процесуальних витрат у випадку засудження неповнолітніх, потрібно сказати, що суди чітко спираються на роз'яснення Верховного Суду України. Так, Залізничний районний суд м. Львова за результатами розгляду справи № 1-361 про обвинувачення неповнолітніх Калітіна М. М. і Барандія С. І. у вчиненні злочинів, передбачених ч. 3 ст. 81 та ч. 1 ст. 89 КК України, постановив обвинувальний вирок. У ньому суд, крім іншого, присудив стягнути з Калітіної А. В. – матері засудженого Калітіна М. М. та Кіш Г. Є. – матері засудженого Барандія С. І. – солідарно на користь Управління МВС України на Львівській залізниці 89 грн. 85 коп. судових витрат за проведення експертиз [156, с. 168].

Як впливає з аналізу ст. 93 КПК України, кримінально-процесуальні витрати стягуються із засуджених в дохід держави, а не на користь конкретних фізичних чи юридичних осіб. Пленум Верховного Суду України у постанові № 11 від 7 липня 1995 р. теж роз'яснив, що стягнення кримінально-процесуальних витрат із засудженого безпосередньо на користь свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, понятого, перекладача, пов'язаних з їхньою явкою за викликом, є неприпустимим [168, с. 271]. Однак, як зазначалося у попередніх розділах, та й це впливає з проаналізованих у цьому розділі справ, кримінально-процесуальні витрати досить часто стягуються не в дохід держави – у Державний бюджет, а на користь експертних служб органів внутрішніх справ, які проводили експертизу [154; 157].

Відповідно до ч. 6 ст. 93 КПК України, оплата праці захисника у разі його участі у справі за призначенням провадиться за рахунок держави в порядку і розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України. Відшкодування державі витрат у цьому випадку за згодою засудженого або осіб, які несуть майнову відповідальність за його дії, може бути покладено на них. Але це правило було закріплене у кодексі недавно. Раніше ж діюча норма визначала, що у випадку, передбаченому ч. 4 ст. 47 КПК, тобто коли оплата праці захисника за надання юридичної допомоги була проведена за рахунок держави, відшкодування витрат державі могло бути покладено на засудженого. Як уже зазначалося, витрати на оплату послуг захисника, який брав участь у справі за призначенням, за своєю природою належать до кримінально-процесуальних витрат. Тому норму, яка визначає порядок стягнення із засудженого витрат на оплату послуг захисника, потрібно формулювати по іншому. Нагадаємо, що підставами, для участі захисника у кримінальному процесі є: 1) випадки, коли відповідно до вимог частин 1 і 2 ст. 45 КПК України участь захисника є обов'язковою, але підозрюваний, обвинувачений, підсудний не бажає або не може запросити захисника (п. 1 ст. 47 КПК); 2) випадки, коли підозрюваний, обвинувачений, підсудний бажає запросити захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може цього зробити (п. 2 ст. 47 КПК); 3) у випадку, коли є потреба у проведенні невідкладних слідчих чи інших процесуальних дій з участю захисника, а підозрюваний чи обвинувачений ще не встиг запросити захисника або явка обраного захисника неможлива, особа, яка провадить дізнання, слідчий своєю постановою вправі призначити захисника тимчасово до явки обраного захисника (ч. 5 ст. 47 КПК); 4) якщо потреби у проведенні невідкладних слідчих чи інших процесуальних дій з участю захисника немає і коли неможлива явка захисника, обраного підозрюваним протягом двадцяти чотирьох годин, а захисника обраного обвинуваченим чи підсудним, — протягом сімдесяти двох годин, особа, яка провадить дізнання, слідчий, суд мають право запропонувати підозрюваному, обвинуваченому, підсудному запросити іншого захисника. Якщо і цей захисник не зможе з'явитися для участі в справі протягом двадцяти чотирьох годин, а також у випадках, коли підозрюваний, обвинувачений, підсудний протягом того ж строку не запросять іншого захисника, особа, яка проводить дізнання, слідчий чи суддя постановою, а суд ухвалою самі призначають захисника (ч. 6 ст. 47 КПК) [83, с. 6–8].

За наявності першої підстави для призначення адвоката, витрати на оплату його послуг можуть стягуватись із засудженого лише у тому випадку, коли за умов, передбачених у ч. 5 ст. 46 КПК, підозрюваний, обвинувачений чи підсудний не забезпечать собі захисника самостійно, але разом з тим не відмовляться від його послуг за призначенням, або навіть попросять призначити їм адвоката.

Якщо підозрюваний, обвинувачений чи підсудний відмовилися від допомоги захисника, а слідчі органи, прокурор, суддя чи суд все ж призначили адвоката, керуючись ч. 5 ст. 46 КПК, із засудженого не можуть стягуватись кошти, витрачені державою для оплати праці адвоката. У зв'язку з цим, як видається, відмова така повинна бути категоричною і було б добре, якби вона викладалася у письмовій формі. Аналізовані витрати зараховуються на рахунок держави, оскільки вона всупереч волі підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного намагається втілити в життя правила, закріплені у статтях 21, 43, 43¹, 263, 45 КПК України, і забезпечити реалізацію передбаченого Конституцією України (п. 6 ч. 2 ст. 129) права зазначених осіб на захист.

Стосовно участі адвоката у кримінальному процесі за призначенням через відсутність у підзахисного коштів, чи коли він з інших причин не міг запросити адвоката, на перший погляд, не зовсім логічно вести мову про стягнення витрат, пов'язаних з оплатою послуг захисника, із засудженого. Однак правильною видається думка прокурора Берегівського району І. Івашковича, що ці кошти мають стягуватись із засудженого вже з місця відбування покарання і повертатись державі [54, с. 85]. Але таке положення може застосовуватись лише в ідеальних умовах: коли засуджений у місцях позбавлення волі працюватиме і отримуватиме за це відповідну заробітну плату.

Щодо двох останніх підстав для призначення адвоката, передбачених частинами 5 і 6 ст. 47 КПК України, то, очевидно, що за їхньої наявності взагалі відсутні будь-які причини для нестягнення витрат, пов'язаних з оплатою праці захисника, із засудженого. Більше того, у даній ситуації було б просто нерозумно і несправедливо щодо держави та усіх її громадян, які є платниками податків, залишати такі витрати за державою.

У зв'язку з цим у КПК не потрібно окремо виділяти норму щодо порядку стягнення витрат на оплату послуг захисника. Краще було б у законі чітко передбачити випадки, коли кримінально-процесуальні витрати не можуть

бути стягнуті із засудженого (зараховуються на рахунок держави), серед яких, крім тих, що вже розглядалися вище, виділити ще одну – участь захисника у процесі за призначенням без згоди підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на підставі ч. 3 ст. 46 КПК України. Щодо мало-забезпеченості підсудного, то вона вже передбачена у законі. У решті випадків призначення захисника витрати на оплату його послуг, як і інші кримінально-процесуальні витрати, повинні стягуватися з винних.

На сьогодні суди питання про стягнення витрат на оплату послуг захисника, який брав участь у справі за призначенням, вирішують окремо від кримінально-процесуальних витрат, зовсім не наводячи мотивів свого рішення. Для прикладу наведемо кримінальну справу № 1-31/99 про обвинувачення Дорофєєва В. Ю. у вчиненні злочину, передбаченого п. «з» ст. 93 КК України, яка розглядалась Львівським обласним судом. Вироком суду Дорофєєва визнано винним у інкримінованому йому злочині, крім того, постановлено стягнути з нього 60 грн. у прибуток держави за надану юридичну допомогу захисником-адвокатом, який брав участь у судовому засіданні за призначенням, а також стягнути 60 грн. на користь держави понесених судових витрат. Але у вирокі немає жодного мотивування, чому суд стягнув витрати на оплату праці адвоката із засудженого, а не відніс їх на рахунок держави [144].

Як уже зазначалося, розмір кримінально-процесуальних витрат визначається і вони стягуються із засудженого в межах обвинувачення, яке визнано судом доведеним. У разі постановлення виправдувального вироку, кримінально-процесуальні витрати приймаються на рахунок держави, а якщо обвинуваченого виправдано лише в частині пред'явленого обвинувачення, то в частині виправданого обвинувачення кримінально-процесуальні витрати теж приймаються на рахунок держави. Отже, для того, щоб правильно прийняти рішення про стягнення кримінально-процесуальних витрат, чи, навпаки, зарахування на рахунок держави, суд повинен детально дослідити, які витрати і у зв'язку з чим виникли, як зазначає Ю. М. Грошовий, щоб бути переконаним у правильності свого рішення [44, с. 5–20], у нашому випадку про стягнення кримінально-процесуальних витрат. Г. І. Бушуєв пропонує суддям для правильного вирішення долі кримінально-процесуальних витрат діяти таким чином: «Вивчаючи справу, суддя виписує, які суми і коли виплачені кожному потерпілому, свідку, експерту, спеціалісту, понятому і окремо перекла-

дачам та підсудним (якщо їм відшкодовувались витрати у зв'язку з викликом на допит як свідка до пред'явлення обвинувачення). Після цього за допомогою робочих записів, у яких джерела доказів згруповані поєпізодно, він легко встановить, хто із свідків, експертів, спеціалістів повідомив дані, які відносяться до обвинувачення, яке визнано доведеним, а хто ні. Витрати тих, хто не повідомив таких даних, підраховуються окремо. Оскільки в робочих записах виділені епізоди, які ставилися у вину одному підсудному, суддя визначає, хто із потерпілих, свідків, експертів, спеціалістів і понятих має відношення тільки до того підсудного, оскільки як тільки на нього можуть бути покладені витрати, виплачені цим особам. Потім встановлюється, які витрати виплачені у зв'язку з дослідженням епізодів злочину, вчинення яких інкримінувалось декільком підсудним. Таким чином наглядно виділяються суми витрат, які повинні прийматися на рахунок держави, а також ті, що належить стягнути з кожного підсудного окремо і спільно з кількох підсудних. Така систематизація значно полегшить роботу суддів у нарадчій кімнаті щодо кримінально-процесуальних витрат» [35, с. 93–94].

У цілому можна погодитися із запропонованою Г. І. Бушусвим методикою визначення розміру кримінально-процесуальних витрат, які стягуються із засудженого. Проте важко погодитися із думкою, що витрати, пов'язані з явкою, виплачені свідкам, експертам, понятим, котрі повідомили дані, які виправдовують обвинуваченого, повинні зараховуватися в дохід держави. Це однобокий підхід до вирішення проблеми. У цій ситуації необхідно враховувати кінцевий результат: чи був визнаний обвинувачений винним у пред'явленому йому обвинуваченні? Якщо обвинувачений був визнаний винним, то всі кримінально-процесуальні витрати і навіть ті, що утворилися в результаті відшкодування витрат, пов'язаних з явкою, особам, котрі свідчили на користь обвинуваченого (давали свідчення, що виправдовують обвинуваченого), повинні стягуватися із засудженого. Це потрібно робити тому, що зазначені витрати утворилися у зв'язку з розслідуванням діяння, у вчиненні якого особа визнана винною. А те, що свідки, потерпілі та інші суб'єкти давали показання на користь обвинуваченого, зовсім не свідчить про невинуватість останнього. Можливо, ці особи свідомо давали неправдиві показання, а, можливо, щось вплинуло на результат їхнього сприйняття чи відтворення інформації, яку вони сприймали (тривалий період з моменту вчинення злочину,

несприятливі погодні умови, інші чинники). Інша річ, коли частина обвинувачення, щодо якої зазначені особи давали показання на користь обвинуваченого, не знайшла свого підтвердження. У такому випадку кримінально-процесуальні витрати мають дійсно відноситися на рахунок держави.

Необхідно зупинитися ще на одному питанні: чи поширюється строк давності на стягнення кримінально-процесуальних витрат? Це питання у вітчизняному законодавстві не врегульоване. Але зарубіжний законодавчий досвід щодо нього є. Так, у КПК РП передбачено строк давності для виконання вироку в частині стягнення кримінально-процесуальних витрат. Зокрема у ст. 641 зазначено, що право на стягнення кримінально-процесуальних витрат припиняється після спливу трьох років, з дня, коли належало їх стягнути [20, с. 349]. У КПК ФРН врегульовано навіть долю кримінально-процесуальних витрат у випадку смерті засудженого, з якого присуджено кримінально-процесуальні витрати. Так, у п. 3 § 465 передбачено, що якщо засуджений помер до вступу вироку в законну силу, то його спадкоємець не несе відповідальності за витрати провадження [129, с. 197].

Видається, що такі правила варто було б закріпити і в новому КПК України з наступних міркувань. На практиці можливі випадки, коли засуджений, з якого присуджують кримінально-процесуальні витрати, помирає до набрання вироком законної сили. Виникає запитання: з кого стягувати кримінально-процесуальні витрати, якщо у засудженого було майно, на яке можна було накласти стягнення, але воно за вимогами спадкового права переходить до спадкоємців. Як відомо, за спадковим правом у результаті спадкування переходять не тільки права, але й обов'язки, а отже і обов'язок відшкодувати кримінально-процесуальні витрати, які виникли у зв'язку з розслідуванням злочину, вчиненого спадкодавцем. Оскільки кримінально-процесуальні витрати – це витрати, які виникли з вини засудженого, цілком справедливо буде закріпити в законі норму, згідно з якою у разі смерті засудженого до набрання вироком законної сили кримінально-процесуальні витрати не можуть стягуватися із спадкоємців. Якщо ж вирок набув законної сили до смерті засудженого, то кримінально-процесуальні витрати підлягають стягненню із спадкоємців.

Правильно буде також поширювати строки давності на стягнення кримінально-процесуальних витрат, тобто

виконання вироку у частині стягнення кримінально-процесуальних витрат, подібно як це передбачено у КПК РП.

Отже, аналіз норм чинного КПК України, його проекту, зарубіжного кримінально-процесуального законодавства, думок вчених дав можливість виявити певні недоліки правового регулювання питання стягнення кримінально-процесуальних витрат з винного, запропонувати шляхи їх усунення.

Насамперед у законодавстві потрібно закріпити правило, згідно з яким на суді лежить обов'язок, стягнення кримінально-процесуальних витрат з винного, що буде додатково стимулювати суддів вирішувати це питання.

З метою недопущення безпідставного покладення кримінально-процесуальних витрат на державу варто навести у кодексі вичерпний перелік випадків, коли вони зараховуються на рахунок держави.

Для того, щоб попередити нестягнення кримінально-процесуальних витрат з неповнолітніх, які не мають майна, у кодексі потрібно передбачити правило, згідно з яким, якщо злочин вчинено неповнолітнім, який не має майна, кримінально-процесуальні витрати можуть бути покладені на осіб, котрі несуть матеріальну відповідальність за вчинені ним діяння.

Висновки

1. Поглиблене дослідження інституту судових витрат у кримінальному процесі України свідчить, що він не користується особливою популярністю серед вітчизняних вчених. Разом з тим аналіз зарубіжного кримінально-процесуального законодавства, місцевої слідчої та судової практики засвідчує, що інститут цей потребує значно більшої уваги. В умовах ринкової економіки, коли будь-яка діяльність спирається насамперед на матеріальну основу, виникає необхідність навчитися рахувати гроші на боротьбу зі злочинністю і особливо ту їхню частину, яка становить кримінально-процесуальні витрати і може бути повернута державі за рахунок осіб, визнаних винними у вчиненні злочину.

2. Аналіз різноманітних підходів до визначення поняття судових витрат і з'ясування їхньої природи свідчить, що термін «судові витрати» у своєму етимологічному значенні не відображає повністю суті означуваних витрат. Тому його необхідно замінити більш вдалим, яким, як видається, може бути термін «кримінально-процесуальні витрати».

3. Інститут кримінально-процесуальних витрат України має досить довгу й цікаву історію, зумовлену тим, що Україна за своє багатомісячне існування перебувала у складі різних держав з відмінними правовими системами, її відлік можна починати з XI століття, оскільки перша письмова згадка про витрати процесу, у широкому розумінні, міститься у Руській правді і завершувати сьогодняшнім днем.

4. Детальне вивчення структури кримінально-процесуальних витрат у кримінальному процесі України, порівняння її зі структурою кримінально-процесуальних витрат у кримінальному судочинстві зарубіжних держав, аналіз результатів опитування думки прокурорсько-слідчих працівників з приводу складу кримінально-процесуальних витрат підтверджує необхідність її розширення, з урахуванням умов сьогодення і наведення її вичерпного переліку у законодавстві.

5. Законодавцю потрібно більше уваги приділити порядку відшкодування окремих видів кримінально-процесуальних витрат, оскільки сьогодні поза правовою регламентацією за лишається процедура відшкодування витрат на зберігання, пересилання доказів та інших витрат, що їх зробили органи дізнання, досудового слідства і суд. Необхідно також виробити єдиний підхід до визначення вартості проведених експертиз та інших досліджень, незалежно від того, ким вони проводились.

6. У ході аналізу норм чинного законодавства, які визна-

чають порядок стягнення кримінально-процесуальних витрат із засудженого, виведено матеріальну і процесуальну підставу стягнення кримінально-процесуальних витрат. На цій основі зроблено висновок, що кримінально-процесуальні витрати повинні стягуватися з осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, незалежно від виду обвинувального вироку, який постановлено стосовно них. Необхідно також стягувати кримінально-процесуальні витрати і з осіб, кримінальні справи щодо яких були закриті за не реабілітуючими обставинами.

Щоб уникнути суперечок з приводу того, які кримінально-процесуальні витрати не можуть стягуватися з винного, у законодавстві потрібно чітко визначити випадки, коли кримінально-процесуальні витрати зараховуються на рахунок держави.

7. З урахуванням викладених пропозицій чинний КПК України, в частині, яка регламентує інститут кримінально-процесуальних витрат, потребує серйозного удосконалення. Для того, щоб комплексно врегулювати відносини, пов'язані з інститутом кримінально-процесуальних витрат, у КПК їм потрібно приділити окрему главу, яка б мала бути такою.

Глава 7. Кримінально-процесуальні витрати

Стаття 1. Поняття та структура кримінально-процесуальних витрат

1. Кримінально-процесуальні витрати – це передбачені цією статтею затрати, пов'язані із здійсненням провадження у кримінальній справі, які відшкодовуються державою певним суб'єктам кримінального процесу і підлягають стягненню з осіб, визнаних винними у вчиненні злочину чи, в окремих випадках, відносяться на рахунок держави.

2. Кримінально-процесуальні витрати складаються з коштів:

1) випланих свідкам, потерпілим, цивільним позивачам та їхнім представникам, спеціалістам, перекладачам, понятим, пов'язаних з витратами на проїзд до місця проведення процесуальних дій і назад, найм житла та добових;

2) винагороди, виплаченої свідкам, потерпілим та їхнім представникам, понятим, які не мають постійного заробітку, за відрив від звичайних занять;

3) випланих свідкам, потерпілим, цивільним позивачам та їхнім представникам, понятим, які працюють і мають постійний заробіток, на відшкодування неотриманої ними заробітної плати за весь час, затрачений у зв'язку з викликом до органів дізнання, слідчого або в суд;

4) винагороди, яка виплачена спеціалістам, перекладачам за виконання ними своїх обов'язків під час дізнання, досудового слідства чи у суді, крім випадків, коли ці обов'язки виконувались у порядку службового завдання;

5) витрачених на зберігання і перевезення (пересилання) доказів та інших предметів;

6) витрачених на оголошення і повідомлення у пресі, радіо і по телебаченню;

7) витрачених на відшкодування вартості речей, які були зіпсовані або знищені під час проведення слідчих та інших процесуальних дій (слідчий експеримент, відтворення обстановки і обставин події, ексгумація трупа тощо), та на їх відновлення;

8) виплачених адвокату за надання юридичної допомоги у зв'язку з участю у дізнанні, досудовому слідстві чи суді за призначенням, без укладення угоди з клієнтом;

9) на покриття вартості проведених експертиз та інших досліджень, якщо вони виконувались не в порядку службового завдання.

Стаття 2. Відшкодування кримінально-процесуальних витрат

1. Порядок відшкодування та розмір сум, передбачених пунктами 1–4 ч. 2 ст. 1, що підлягають виплаті, визначаються Інструкцією про порядок відшкодування витрат, пов'язаних з явкою та виплатою винагороди. Зазначені виплати провадяться з коштів органів дізнання, досудового слідства і суду.

2. Порядок відшкодування та розмір сум, передбачених пунктами 5–7 ч. 2 ст. 1, що підлягають виплаті, визначаються нормами цивільного права, які регулюють відносини, пов'язані з наданням послуг. Зазначені виплати провадяться з коштів органів дізнання, досудового слідства і суду.

3. Порядок відшкодування та розмір сум, передбачених п. 8 ч. 2 ст. 1, що підлягають виплаті адвокату, визначаються Порядком оплати праці адвокатів за надання громадянам правової допомоги за рахунок держави. Зазначені виплати провадяться з коштів управлінь юстиції.

4. Порядок відшкодування та розмір сум, передбачених п. 9 ч. 2 ст. 1, визначається Інструкцією про відшкодування витрат на проведення експертизи та інших досліджень.

Стаття 3. Стягнення кримінально-процесуальних витрат

1. Кримінально-процесуальні витрати покладаються на осіб, визнаних винними у вчиненні злочину.

2. Під час постановлення обвинувального вироку суд повинен постановити рішення про стягнення з винного кримінально-процесуальних витрат у дохід держави.

3. У тому разі, якщо винними буде визнано декількох осіб, суд постановляє в якому розмірі повинні бути стягнені витрати з кожного з них, враховуючи при цьому витрати, пов'язані із справою кожного з них, та майновий стан засуджених.

4. Якщо злочин вчинено неповнолітнім, який не має майна, кримінально-процесуальні витрати можуть бути покладені на осіб, котрі несуть матеріальну відповідальність за вчинені ним діяння.

5. У разі смерті засудженого до набрання вироком законної сили кримінально-процесуальні витрати не можуть стягуватися із спадкоємців.

6. Право стягнення кримінально-процесуальних витрат припиняється з огляду на давність після спливу трьох років від дня, коли рішення суду про накладення судових витрат вступило в законну силу. Суми, внесені на покриття судових витрат після спливу вказаного строку, поверненню не підлягають.

7. У разі закриття кримінальної справи за nereабілітуючими обставинами, кримінально-процесуальні витрати стягуються з осіб, кримінальні справи щодо яких закриті, у такому ж порядку, як і при постановленні вироку.

Стаття 4. Прийняття кримінально-процесуальних витрат на рахунок держави

1. Кримінально-процесуальні витрати приймаються на рахунок держави у випадках:

- 1) участі адвоката у кримінальному процесі, як захисника, за призначенням, всупереч волі підзахисного;
- 2) виправдання підсудного;
- 3) матеріальної неспроможності особи, з якої мають бути стягнуті витрати;
- 4) пов'язаних з виплатою сум перекладачеві;
- 5) коли кримінально-процесуальні витрати, пов'язані з тією частиною обвинувачення, яка визнана судом необгрунтованою;
- 6) коли особі були виплачені витрати, пов'язані з явкою у справі, у якій вона в подальшому була притягнута до відповідальності.

2. У разі звільнення засудженого від сплати кримінально-процесуальних витрат чи прийняття їх на рахунок держави, суд повинен навести мотиви такого рішення.

Стаття 5. Стягнення кримінально-процесуальних витрат у справах приватного обвинувачення

1. У разі винесення обвинувального вироку у справах приватного обвинувачення кримінально-процесуальні витрати стягуються з винного.

2. У разі виправдання підсудного у справах приватного обвинувачення кримінально-процесуальні витрати стягуються з приватного обвинувача.

3. У разі закриття справи у зв'язку з примиренням потерпілого з обвинуваченим у справах приватного обвинувачення суд може покласти кримінально-процесуальні витрати на:

1) потерпілого, якщо його обвинувачення було безпідставним;

2) підсудного, якщо в його діях є ознаки складу злочину;

3) на рахунок держави, якщо в діях обвинуваченого немає ознак складу злочину, але обвинувачення потерпілого не було безпідставним.

Пропонується також доповнити: 1) статті КПК, які визначають правовий статус потерпілих та їхніх представників, судових експертів, спеціалістів, перекладачів, понятих, положенням, яке передбачає право зазначених осіб на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою та виплатою винагороди (крім експертів, спеціалістів та перекладачів); а також на відшкодування неотриманої ними заробітної плати за весь час, затрачений у зв'язку з викликом; 2) **ст. 253 КПК** такими положеннями: чи додано до обвинувального висновку довідку про кримінально-процесуальні витрати, а якщо ні, вимагати її подачі.

Список використаних джерел

Нормативні матеріали

1. Конституція України.– К.: Інститут законодавства Верховної Ради України.– 1996.– 51 с.
2. Кримінальний кодекс України: Офіційний текст.– К.: Юрінком Інтер, 2001.– 240 с.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України. Станом на 1 вересня 2001 р.– К.: Атіка, 2001.– 208 с.
4. Цивільний кодекс України: Офіційне видання (станом на 27 січня 2001 р.) – Ужгород: Інформаційно-видавниче агентство «ІВА», 2000.– 352 с.
5. Цивільно-процесуальний кодекс України.– К.: Атіка, 2002.– 144 с.
6. Закон України від 5 листопада 1991 р. «Про прокуратуру» // Відомості Верховної Ради України.– 1991.– № 53, ст. 793. (Із змінами, внесеними згідно із Законами: № 3130-XII (3130-12) від 22.04.93, ВВР, 1993, № 22, ст. 229; № 3662-XII (3662-12) від 26.11.93, ВВР, 1993, № 50, ст. 474; № 103/95-ВР від 21.03.95, ВВР, 1995, № 11, ст. 71; № 358/95-ВР від 05.10.95, ВВР, 1995, № 34, ст. 268; № 2171-III (2171-14) від 21.12.2000, ВВР, 2001, № 9, ст. 38; № 2663-III (2663-14) від 12.07.2001, ВВР, 2001, № 44, ст. 233; № 2922-III (2922-14) від 10.01.2002; № 2981-III (2981-14) від 17.01.2002; Рішенням Конституційного Суду України № 5-зп (v005p710-97) від 30.10.97.
7. Закон України від 25 лютого 1994 р. «Про судову експертизу» // Відомості Верховної Ради України.– 1994.– № 28, ст. 232.
8. Інструкція «Про порядок виконання постанов прокурорів, суддів, слідчих, органів дізнання і ухвал судів про привід підозрюваних, обвинувачених підсудних, свідків і потерпілих», затверджена наказом МВС України від 23 грудня 1995 р. № 864 // Кримінально-процесуальне законодавство України / Авт.-упоряд. М. І. Мельник, М. І. Хавронюк.– К.: А. С. К., 1998.– С. 469–472.
9. Інструкція «Про порядок вилучення, обліку, зберігання і передачі речових доказів по кримінальних справах, цінностей і іншого майна органами попереднього слідства, дізнання і судами», введена в дію з 1 липня 1990 р. // Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейним матеріалом / За ред. Шибіко В. П.– К.: Юрінком Інтер, 2000.– С. 484–500.
10. Інструкція «Про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій

експертів і спеціалістів», затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710 // Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейним матеріалом / За ред. Шибіко В. П. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С. 510–512.

11. Інструкція «Про порядок і розміри відшкодування витрат та виплат винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду або до органів (службових осіб), у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення» від 22 лютого 1991 р. № 40 із змінами від 28 грудня 1991 р. та 7 травня 1993 р. // Збірник постанов УРСР 1991, № 3, ст. 16; ЗП України 1992, № 1, ст. 24; ЗП України 1993, № 10, ст. 208.

12. «Перелік державних платних послуг, які надаються науково-дослідними інститутами судових експертиз Міністерства юстиції», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 7 серпня 1999р. № 1432 // Збірник урядових нормативних актів: 7–30 серпня 1999 р. – К.: Вид-во «Україна», 2000. – № 7. – С. 5–6.

13. Положення «Про порядок внесення юридичними та фізичними особами плати за проведення експертно-криміналістичними підрозділами органів внутрішніх справ України досліджень та інших робіт (послуг) із застосуванням науково-технічних засобів і криміналістичних методів та використання цих коштів», затверджене наказом Міністра фінансів та Міністра внутрішніх справ від 6 липня 1998 р. № 694/499 // Офіційний вісник України – 1999. – № 20.

14. Положення «Про порядок оплати праці адвоката за надання юридичної допомоги громадянам у кримінальних справах», затверджене Міністерством юстиції та Міністерством фінансів 27 листопада 1991 р. із змінами, внесеними від 20.01.92 р.; 19.11.91 р.; 19.02.93 р.; 01.07.93 р.; 10.08.93 р.; 24.11.94 р.; 22.02.95 р.; 01.10.95 р.; 01.03.96 р.

15. Порядок оплати праці адвокатів за надання громадянам правової допомоги за рахунок держави, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14 травня 1999 р. № 821 // Збірник урядових нормативних актів: 10–27 травня 1999 р. – К.: Вид-во «Україна», 2000. – № 1. – С. 44–47.

16. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 лютого 1995 р. № 78 «Про визначення розміру витрат, пов'язаних з розшуком відповідачів у цивільних справах» // Урядовий кур'єр. – 07.02.1995 р. – № 20.

17. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1999 р. № 663 «Про норми відшкодування витрат на відрядження в межах України та за кордон» // Урядовий кур'єр. – 06.05.1999 р. – № 83–84; 07.06.2000 р. – № 102; 12.09.2000 р. – № 165; 19.09.2000 р. – № 170; 23.05.2001 р. – № 89.

18. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 січня 1998 р. «Про норми відшкодування витрат на відрядження в межах

Спеціальна література

19. Kodeks Postępowania Karnego z Komentarzem i Orzecnictwem Sądu Najwyższego do dnia 1 czerwca 1936 r. Opracowali J. Nisenson i M. Siewierski. – Warszawa, 1936. – 395 s.
20. Kodeks postępowania karnego. Wydawnictwo GEO. – Kraków, 1998. – 128 s.
21. Koszty sądowe. Cywilne-karne, advokackie, notarialne, komornicze, skarbowe, administracyjne. – Bielsko-Biala, 1999. – 240 s.
22. *Kutrzeba Stanisław*. Dawne polskie prawo sądowe w zarysie. Wydanie drugie. Wydawnictwo załadu nar. Imienia Ossolińskich. – Lwów-Warszawa-Kraków, 1927. – 117 s.
23. Postępowanie Karne Wojskowe. Główna księgarnia wojskowa. – Warszawa, 1920. – 268 s.
24. Przepisy o kosztach sądowych. Nowy tekst z R. 1938. Biblioteka wydawnictw prawniczych – Lwów, 1939. – 94 s.
25. Wyrok Sądu Seymowego Królestwa Polskiego w sprawie na przeciw Hr. Soltykowi, Kryzanowskiemu, Majewskemu, Dembowski, Zablockemu, Grzymale, Plichcie i Hr. Zaluskiemu o zbrodnia, stanu obwinionym w r. 1828. – Wydany: Warszawa. 1831. – 131 s.
26. *Азаров Ю.* Що заважає адвокатурі працювати злагоджено? // *Право України.* – 1998. – № 3. – С. 38–40.
27. *Алексеев Н. С., Лукашевич В. З.* Претворение ленинских идей в советском уголовном судопроизводстве – Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. – 200 с.
28. *Алиев И. А., Сидорова Н. А.* Судебные издержки в уголовном судопроизводстве. – Баку, 1989. – 125 с.
29. *Андреев В. И., Кругликов Л. Л.* Взыскание судебных издержек по уголовным делам // *Проблемы уголовного процесса и криминалистики. Сборник ученых трудов / Под ред. В. М. Семёнова.* – Свердловск, 1973. – Вып. 21. – С. 83–88.
30. *Бабаев М. М.* Социальные последствия преступности: Учебное пособие. – М.: Академия МВД СССР, 1982. – 82 с.
31. *Барсуков И. О.* О судебных расходах // *Социалистическая законность.* – 1962. – № 5. – С. 79–80.
32. *Белкин Р. С., Винберг А. И.* Криминалистика и доказывание (методологические проблемы). – М.: Юрид. лит., 1969. – 216 с.
33. Большой юридический словарь / Под ред. *А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских.* – М.: ИНФРА-М, 1998. – 790 с.
34. *Борико С. В.* Уголовный процесс. – Минск: «Амалфея», 2000. – 384 с.
35. *Бушуев Г. И.* Судья в уголовном процессе. – М., Юрид. лит., 1984. – 112 с.

36. *Варфоломеева Т. В., Русанов Б. В.* Советская адвокатура: задачи и формы деятельности.— К.: Головное издательство издательского объединения «Вища школа», 1983.— 42 с.

37. *Власова Н. А.* Досудебное производство в уголовном процессе: Пособие.— М.: ЮРМИС, 2000.— 144 с.

38. *Волжин В.* О судебных издержках по делам частного обвинения // Журнал гражданского и уголовного права.— 1883.— Кн. 9.— С. 1—9.

39. *Володарський В.* Не треба штучно розколювати адвокатуру та порушувати рівноправність адвокатів // Право України.— 1998.— № 5.— С. 85—86.

40. *Воробейникова Т. У., Дубровина А. Б.* Преобразование административно-полицейского аппарата, суда и тюремной системы России во второй половине XIX века: Учебное пособие.— К., 1973.— 68 с.

41. *Горбачов А. В.* Судебные издержки: законодательство и практика // Правовые и общественно-экономические науки. Труды Горьковской Высшей школы МВД СССР.— Горький, 1975.— Вып. 4.— Ч. 2.— С. 133—140.

42. *Горбачов А. В.* Уголовно-процессуальное законодательство и практика взыскания судебных издержек // Труды Киевской Высшей школы МВД СССР.— К.: Научно-исследовательский и редакционно-издательский отдел КВШ МВД СССР, 1974.— Вып. 6.— № 8.— С. 192—199.

43. *Громов Н. А., Пономаренков В. А., Францифоров Ю. В.* Уголовный процесс России: Учебник.— М.: Юрайт, 2001.— 556 с.

44. *Грошевой Ю. М.* Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве.— Харьков: Издательское объединение «Вища школа», 1975.— 144 с.

45. *Грошевой Ю. М.* Сущность судебных решений в советском уголовном процессе.— Харьков: Издательство при Харьковском государственном университете издательского объединения «Вища школа», 1979.— 143 с.

46. *Грун А.* Недостатки во взыскании судебных издержек // Советская юстиция.— 1962.— № 10.— С. 14—15.

47. *Даев В. Г.* Взаимосвязь уголовного права и процесса.— Л.: Изд-во ЛГУ, 1982.— 112 с.

48. *Демидов В. Н.* Уголовный процесс и материальные затраты.— М.: Изд-во «СПАРК», 1995.— 98 с.

49. *Жижиленко А. А.* Наказание. Его понятие и отличие от других правоохранительных средств.— Пг., 1914.— 676 с.

50. *Законы о судопроизводстве по делам о преступлениях и проступках* // Свод законов Российской Империи. Издание 1857 года.— СПб, 1857.— Том 15.— Книга вторая.— 236 с.

51. *Землянский П. Т.* Уголовно-процессуальное законодательство в первые годы Советской власти (на материалах УССР).— К.: Ред.-изд. отд. Киев. науч.-исслед. лаб. ВНИИ МВД СССР, 1972.— 306 с.

52. Инструкция для народных следователей. Житомир 1919 // *Землянский П. Т.* Уголовно-процессуальное законодательство в первые годы Советской власти (на материалах УССР).— К.: Ред.-изд. отд. Киев. науч.-исслед. лаб. ВНИИ МВД СССР, 1972.— С. 232–259.

53. Инструкция для народных следователей. Харьков 1921. // *Землянский П. Т.* Уголовно-процессуальное законодательство в первые годы Советской власти (на материалах УССР).— К.: Ред.-изд. отд. Киев. науч.-исслед. лаб. ВНИИ МВД СССР, 1972.— С. 293–304.

54. *Ивашкович И.* Реально забезпечити право на захист // *Право України.*— 1999.— № 6.— С. 84–85.

55. *Кашугін М.* Стаття 47 КПК України потребує вдосконалення // *Право України.*— 1998.— № 9.— С. 67–69.

56. *Кокорев Л. Д.* Потерпевший от преступления в советском уголовном процессе.— Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1964.— 138 с.

57. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу РСФСР / Под ред. *В. М. Лебедева.*— М.: Изд-во «СПАРК», 1995.— 613 с.

58. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу РСФСР / Под ред. *В. Т. Томина.*— 5-е издание.— М.: Юрайт, 2001.— 815 с.

59. Краткий комментарий Устава уголовного судопроизводства 1864 г. // *Российское законодательство X–XX веков: В девяти томах / Т. 8. Судебная реформа.*— М.: Юрид. лит., 1991.— С. 252–385.

60. Кримінальний процес України: Підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / *Ю. М. Грошевой, Т. М. Мірошниченко, Ю. В. Хоматов та ін.* / За ред. *Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця.*— Харків: Право, 2000.— 496 с.

61. Криминология: Учебник / Отв. ред. *В. К. Звирбуль, Н. Ф. Кузнецова, Г. М. Миньковский.*— М.: Юрид. лит., 1979.— 304 с.

62. Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР.— К.: Держполітвидав УРСР, 1961.— 201 с.

63. Кримінально-процесуальний кодекс в редакції 1927 р.— Видання офіційне: Юридичне видавництво наркомюсту УСРР.— 148 с.

64. Кримінально-процесуальний кодекс України. Проект підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України (станом на 1 березня 2000 р.).— К., 2000.— 178 с.

65. Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР. Офіційний текст із змінами на 1 березня 1958 р. та з дод. постановно-систематиз. матеріалів.— К.: Держполітвидав УРСР, 1958.— 158 с.

66. *Крип'якевич І. П.* Історія України / Відп. редактори *Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович.*— Львів: Вид-во «Світ», 1990.— 520 с.

67. *Кругликов Л.* Судебные издержки в уголовном деле // Советская юстиция.— 1975.— № 4.— С. 8–9.
68. *Кудрявцев В. Н.* Объективная сторона преступления.— М.: Юрид. лит., 1960.— 320 с.
69. *Малахов В. П.* Основы формальной логики: Учебное пособие для юристов.— М.: Изд-во «Щит-М», 1998.— 501 с.
70. Механизм преступного поведения / Отв. ред. *В. Н. Кудрявцев.*— М.: Наука, 1981.— 248 с.
71. *Михайленко П. П.* Борьба с преступностью в Украинской ССР: В 2 т. / К., 1966.— Т. 1.— 831 с.
72. *Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П.* Кримінальний процес України: Підручник. 2-ге вид., перероб. і доп.— К.: Либідь, 1999.— 536 с.
73. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / *М. М. Михеєнко, В. П. Шибіко, А. Я. Дубинський;* Відп. ред.: *В. Ф. Бойко, В. Г. Гончаренко.*— 2-ге вид.— К.: Юрінком Інтер, 1999.— 624 с.
74. Научно-практический комментарий к уголовно-процессуальному кодексу РСФСР / Под ред. *П. М. Смирнова.* Изд. 3-е, испр. и доп.— М.: Юрид. лит., 1970.— 558 с.
75. *Недвиженко В., Мазуркевич М.* До питання про кримінально-процесуальні витрати // Радянське право.— 1988.— № 3.— С. 33–34.
76. *Никифоров В. С.* Наказание и его цели // Советское государство и право.— 1981.— № 9.— С. 69–71.
77. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах / Укладачі *В. Яременко, О. Сліпушко.*— К.: Вид-во «АКО-НІТ», 1999.— Том 1.— 910 с.
78. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах / Укладачі *В. Яременко, О. Сліпушко.*— К.: Вид-во «АКО-НІТ», 1999.— Том 4.— 941 с.
79. *Нор В., Павлишин А.* Актуальні питання відшкодування витрат на проведення судової експертизи у кримінальній справі // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали VII регіональної науково-практичної конференції. 13–14 лютого 2001 р. м. Львів.— Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001.— С. 194–196.
80. *Нор В., Павлишин А.* Історія інституту судових витрат у кримінальному процесі України // Наукові записки. Серія право.— Острог, 2001.— Вип. 2.— Ч. 2.— С. 354–358.
81. *Нор В. Т.* Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве.— К.: Вища школа, Головное изд-во, 1989.— 275 с.
82. *Нор В. Т.* Проблеми теорії і практики судових доказів.— Львів: Вища школа, 1978.— 110 с.
83. *Нор В. Т., Павлишин А. А.* Витрати, пов'язані з оплатою праці захисника, який брав участь у кримінальному процесі за призначенням,— складова судових витрат // Адвокат.— 2001.— № 6.— С. 6–8.

84. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка. Изд-е 14 / Под ред. *Н. Ю. Шведовой.*— М.: Русский язык, 1982.— 816 с.

85. *Озерцовский Н., Цыткин П.* Алфавитно-предметный указатель к Своду Законов Российской Империи.— СПб.— 1914.— 459 с.

86. *Павлишин А. А.* До питання про судові витрати у кримінальному процесі України // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей.— Івано-Франківськ, 2001.— Випуск V.— С. 171–176.

87. *Павлишин А. А.* Відшкодування витрат на оплату праці адвоката // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей.— Івано-Франківськ, 2001.— Випуск VII.— С. 183–188.

88. *Павлишин А. А.* Соціальна природа судових витрат у кримінальному процесі // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей.— Івано-Франківськ, 2002.— Випуск VIII.— С. 178–182.

89. *Павлишин А.* Склад судових витрат у кримінальному процесі України: реалії і перспективи // Вісник Львівського університету. Серія юридична.— Львів, 2000.— Вип. 35.— С. 504–511.

90. *Павлишин А.* Поняття судових витрат у кримінальному процесі // Вісник Львівського університету. Серія юридична.— Львів, 2001.— Вип. 36.— С. 548–554.

91. *Падох Ярослав.* Суди і судовий процес старої України: Нарис історії.— Нью-Йорк – Париж – Сидней – Торонто – Львів, 1990.— 128 с.

92. *Перепада О.* Про відшкодування судових витрат у кримінальному процесі (порівняльний аналіз законодавства України і ФРН) // Право України.— 2001.— № 1.— С. 100–104.

93. Положение о народном суде Украинской Советской Социалистической Республики.— Харьков, 1920 г. // *Землянский П. Т.* Уголовно-процессуальное законодательство в первые годы Советской власти (на материалах УССР).— К.: Ред.-изд. отд. Киев. науч.-исслед. лаб. ВНИИ МВД СССР, 1972.— С. 260–272.

94. *Полонська-Василенко Н.* Історія України: У 2 т. Т. 2. Від середини XVII ст. до 1923 року.— 2-ге вид.— К.: Либідь, 1993.— 608 с.

95. Права за якими судиться малоросійський народ 1743 р. // Відповідальний редактор *Шемшученко Ю. С.*— К., 1997.— 548 с.

96. Проект общей части УПК РФ, подготовленный в Государственно-правовом Управлении Президента Российской Федерации // Российская юстиция.— 1994.— № 9.— 92 с.

97. Проект УПК РФ (Часть первая. Общие положения), подготовленный рабочей группой Минюста РФ // Российская газета.— 1994.— № 11.— С. 35–63.

98. *Прохоров В. С.* Преступление и ответственность.— Л.: Изд-во ЛГУ, 1984.— 135 с.

99. *Рекунков А.* Взыскание судебных издержек – требование закона // Социалистическая законность.— 1974.— № 1.— С. 17–20.

100. Рыжаков А. Комментарий к уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации.– 2-е изд., изм. и доп.– М.: Изд-во «НОРМА», 2002.– 1024 с.

101. Русская Правда // Российское законодательство X–XX веков: В девяти томах / Т. 1. Законодательство Древней Руси.– М.: Юрид. лит., 1984.– С. 27–129.

102. Савицкий В. М., Ларин А. М. Уголовный процесс: Словарь-справочник / Под общей ред. В. М. Савицкого.– М., 1999.– 271 с.

103. Сахаров А. Преступление и преступность // Советская юстиция.– 1985.– № 11.– С. 19–21.

104. Свинцов В. И. Логика.– М.: «Наука», 1986.– 357 с.

105. Сидорова Н. А. Обеспечение материальных интересов участников процесса доказывания в советском уголовном судопроизводстве // Вестник ЛГУ.– Сер. 6.– 1987.– Вып. 4 (№ 27).– С. 95–97.

106. Сидорова Н. А. Понятие судебных издержек в советском уголовном процессе // Известия высших учебных заведений. Правоведение.– 1987.– № 1.– С. 72–75.

107. Сидорова Н. А. Судебные издержки в уголовном судопроизводстве: Автореф. дис. ... канд юрид. наук: 12.00.09 / Ленинград, 1987.– 23 с.

108. Сидорова Н. А., Мещеряков Ю. В. Институт судебных издержек в уголовном процессе дореформенной России (первая половина XIX века) // Вестник ЛГУ.– Сер. 6.– 1988.– Вып. 1 (№ 6).– С. 60–65.

109. Советский уголовный процесс / Алексеев Н. С., Бастрыкин А. И., Даев В. Г. / Под ред. Н. С. Алексеева, В. З. Лукашевича.– Л.: Изд-во ЛГУ, 1989.– 472 с.

110. Станік С. Потрібні спільні конкретні дії // Урядовий кур'єр.– 07.03.1998 р.– № 45–46.– С. 7.

111. Статут Великого Князевства Литовского 1588 года.– М.: 1854.

112. Строгович М. С. Презумпция невиновности и прекращение уголовных дел по нереабилитирующим основаниям / Советское государство и право.– 1983.– № 2.– С. 70–76.

113. Сутельний Орест. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького.– К.: Либідь, 1991.– 512 с.

114. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. редактор Н. В. Жогин, изд. 2-е, исправ. и доп.– М.: Юрид. лит., 1973.– 736 с.

115. Терешонков Е. Обеспечение явки свидетелей и потерпевших в судебное заседание // Советская юстиция.– 1984.– № 10.– С. 10–12.

116. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: Навчальний посібник – К.: Юрінком Інтер, 1999.– 576 с.

117. Толстой Л. Н. Воскресение / Собрание сочинений в двенадцати томах.– Том X.– М.: Изд-во «ПРАВДА», 1984.– 479 с.

118. *Томин В. Т.* Острые углы уголовного судопроизводства.— М.: Юрид. лит., 1991.— 239 с.

119. *Томин В. Т., Якупов Р. Х., Дунин В. А.* Процессуальные документы, сроки и судебные издержки в уголовном судопроизводстве.— Омск: Омская высшая школа милиции МВД СССР, 1973.— 50 с.

120. Уголовно-процессуальное законодательство Союза ССР и РСФСР. Теоретическая модель / Под ред. проф. *В. М. Савицкого*.— М., 1990.— 386 с.

121. Уголовно-процессуальный кодекс Германской Демократической Республики / Под ред. *М. А. Гельфера*.— М.: Юрид. лит., 1972.— 251 с.

122. Уголовно-процессуальный кодекс УССР. С изменениями по 1 декабря 1924 г. и с алфавитно-предметным указателем.— Харьков: Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1925 г.— 137 с.

123. Уголовно-процессуальный кодекс Франции // Законодательство зарубежных стран: Реферативный сборник.— 1989.— № 2.— С. 74–75.

124. Уголовный и Уголовно-процессуальный кодексы Чехословацкой Республики / Под ред. *В. Ф. Кириченко* и *З. И. Луковника*.— М.: Изд-во иностр. лит., 1951.— 291 с.

125. Уголовный и Уголовно-процессуальный кодексы Народной Республики Албании / Под ред. *В. Ф. Кириченко*.— М.: Изд-во иностр. лит., 1954.— 236 с.

126. Уголовный и уголовно-процессуальный кодексы Венгерской Народной Республики / Под ред. *В. Ф. Кириченко*— М.: Изд-во иностр. лит., 1953.— 136 с.

127. Уголовный процесс: Учебник для вузов / Под ред. *В. П. Божьева*. 2-е изд. испр. и доп.— М.: «Спарк», 2000.— 574 с.

128. Устав уголовного судопроизводства 1864 г. // Свод законов Российской Империи.— Издание 1892 года.— Том 16.— Часть I.— 298 с.

129. Федеративная Республика Германия. Уголовно-процессуальный кодекс.— М.: Изд. фирма «Манускрипт», 1994.— 204 с.

130. *Фойницкий И. Я.* Курс уголовного судопроизводства: В 2 т.— Санкт-Петербург: Изд-во «Альфа», 1996.— Т. II.— 607 с.

131. *Чельцов-Бебутов М. А.* Уголовный процесс: Учебник для юрид. институтов и юрид. фак. ун-тов.— М.: Изд. тип. «Печат. Двор», 1948.— 624 с.

132. *Шептулин А. П.* Категории диалектики.— М.: Высшая школа, 1971.— 279 с.

133. *Шоха Л.* Про матеріальний стан правосуддя і судові витрати // Право України.— 1993.— № 5–6.— С. 42–44.

134. *Шубин В. В.* Судебная практика по взысканию судебных издержек по уголовным делам // Советская юстиция.— 1973.— № 22.— С. 3–4.

135. *Щегловитов С.* Устав уголовного судопроизводства.— М., 1891.— 1145 с.

136. *Элькинд П. С.* Сущность советского уголовно-процессуального права.— Л.: Изд-во ЛГУ, 1963.— 172 с.

137. *Яковлев А. М.* Право и объективные социальные нормы // Труды ВНИИСЗ.— Вып. 1.— М., 1974.— С. 19–34.

138. *Якуб М. Л.* Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве.— М.: Юрид. лит. 1981.— 144 с.

139. *Якупов Р. Х.* Уголовный процесс: Учебник для вузов / Под ред. *В. Н. Галузо*.— М.: Изд-во «ЗЕРЦАЛО», 1999.— 464 с.

Використана практика

140. Акт звірки взаємних розрахунків між Львівським управлінням юстиції та Палатою адвокатів Личаківського району міста Львова за виконані адвокатами доручення по кримінальних справах у порядку ст. 47 КПК України станом на 1 червня 2000 року // Архів Львівського обласного управління юстиції.

141. Акт звірки взаємних розрахунків між Львівським управлінням юстиції та юридичною консультацією Шевченківського району міста Львова за виконані адвокатами доручення по кримінальних справах у порядку ст. 47 КПК України станом на 1 червня 2000 року // Архів Львівського обласного управління юстиції.

142. Акт звірки взаємних розрахунків між Львівським управлінням юстиції та юридичною консультацією Галицького району міста Львова за виконані адвокатами доручення по кримінальних справах у порядку ст. 47 КПК України станом на 1 червня 2000 року // Архів Львівського обласного управління юстиції.

143. Кримінальна справа № 1-14/99 про обвинувачення *Белая Р. В.* // Архів Львівського апеляційного суду за 1999 р.

144. Кримінальна справа № 1-31/99 про обвинувачення *Дорофеева В. Ю.* // Архів Львівського апеляційного суду за 1999 р.

145. Кримінальна справа № 1-337 про обвинувачення *Масного В. П., Мірки І. І.* // Архів місцевого суду Залізничного району м. Львова за 1999 р.

146. Кримінальна справа № 142-0724 про обвинувачення *Кушпінського О. І.* // Архів місцевого суду Личаківського району м. Львова за 1993 р.

147. Кримінальна справа № 142-0981 про обвинувачення *Пилипович І. І.* // Архів місцевого суду Личаківського району м. Львова за 1993 р.

148. Кримінальна справа № 145-0010 про обвинувачення *Кохановича Д. М.* // Архів місцевого суду Галицького району м. Львова за 1996 р.

149. Кримінальна справа № 145-0786 про обвинувачення *Якиміва М. М.* // Архів місцевого суду Личаківського району м. Львова за 1993 р.

150. Кримінальна справа № 2-15/1978 про обвинувачення гр. Архїрій та Плотнікова // Архів Львівського апеляційного суду за 1978 р.

151. Кримінальна справа № 2-45/1980 про обвинувачення Михайлишина // Архів Львівського апеляційного суду за 1980 р.

152. Кримінальна справа № 1-298 про обвинувачення Куриклевича, Скараняк, Ухача, Назаркевича // Архів місцевого суду Залізничного району м. Львова за 1990 р.

153. Кримінальна справа № 1-303 про обвинувачення гр. Галлянти // Архів місцевого суду Личаківського району м. Львова за 1993 р.

154. Кримінальна справа № 1-335/99 про обвинувачення Мансурова А. Г. // Архів місцевого суду Залізничного району м. Львова за 1999 р.

155. Кримінальна справа № 1-35/99 про обвинувачення Халявки О. М. // Архів місцевого суду Залізничного району м. Львова за 1999 р.

156. Кримінальна справа № 1-361 про обвинувачення неповнолітніх Калігіна М. М. та Барандія С. І. // Архів місцевого суду Залізничного району м. Львова за 1999 р.

157. Кримінальна справа № 1-37/99 про обвинувачення Кобрина // Архів місцевого суду Залізничного району м. Львова за 1999 р.

158. Кримінальна справа № 142-0014 про обвинувачення Михайленка О. А. // Архів місцевого суду Личаківського району м. Львова за 1993 р.

159. Кримінальна справа № 143-2325 про обвинувачення Власова В. І. // Архів місцевого суду Шевченківського району м. Львова за 1994 р.

160. Кримінальна справа № 1-433 про обвинувачення Кийка С. В. // Архів місцевого суду Залізничного району м. Львова за 1996 р.

161. Кримінальна справа № 1-525 про обвинувачення Стручок А. М., Мельник В. Ф. та Мельник В. Л. // Архів місцевого суду Залізничного району м. Львова за 1994 р.

162. Кримінальна справа № 1-6/19 про обвинувачення Стиславського В. М., Конара Я. О. та Наконечного Р. Б. // Архів Львівського апеляційного суду за 1999 р.

163. Кримінальна справа № 28 про обвинувачення Телембій-Ноги Р. М. та Ноги А. В. // Архів місцевого суду Залізничного району м. Львова за 1999 р.

164. Кримінальна справа № 182-0016 про обвинувачення Чоловського О. А. // Архів місцевого суду Личаківського району м. Львова за 1993 р.

165. Кримінальна справа № 142-1714 про обвинувачення Тарасова Д. В., Удалова О. Ю. та Кравчука С. А. // Архів місцевого суду Шевченківського району м. Львова за 1994 р.

166. Подання у Львівське обласне управління юстиції від адвокатських об'єднань Львівщини // Архів Львівського обласного управління юстиції за 2000 р.

167. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 1990 р. № 11 із змінами, внесеними постановою Пленуму від 4 червня 1993 р., 13 січня 1995 р., 3 грудня 1997 р. «Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків» // Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.– Львів: Юридичний факультет Львівського державного університету ім. Івана Франка, 1998.– С. 295–300.

168. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. № 11 із змінами від 3 грудня 1997 р. «Про відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, яка потерпіла від злочину та судових витрат» // Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.– Львів: Юридичний факультет Львівського державного університету ім. Івана Франка, 1998.– С. 268–271.

169. Постановление Пленума Верховного Суда РСФСР от 26 сентября 1973 г. № 8 «О судебной практике по применению законодательства о взыскании судебных издержек по уголовным делам» // Сборник постановлений Пленума Верховного Суда РСФСР. 1961–1983. / Под ред. В. В. Шубина – М.: Юрид. лит., 1984.– С. 255–257.

170. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 18 марта 1963 г. № 4 с изменениями, внесенными Постановлением Пленума от 21 марта 1968 г. № 3 «Об устранении недостатков в практике взыскания судебных расходов по гражданским делам и судебных издержек по уголовным делам» // Сборник Постановлений Пленума Верховного Суда СССР. 1924–1977.– М.: Известия, 1978.– Ч. 1.– С. 91–95.

171. Решение военной коллегии Верховного Суда СССР от 18 ноября 1975 г. // Бюлетень Верховного Суда СССР.– 1976.– № 4.– С. 40.

Анкета

Шановний Заповнювачу анкети!

Сьогодні молода Українська держава перебуває в стані реформування усіх сфер суспільного життя. Відбувається болочий процес переоцінки моральних, правових та ін. поглядів і цінностей. Нові умови, у яких будь-яка діяльність спирається на матеріальну базу, вимагають, як на нас, нових підходів і щодо врегулювання інституту судових витрат у кримінальному судочинстві. Під судовими витратами, як правило, розуміють витрати, пов'язані з розслідуванням кримінальної справи, які стягуються із засуджених. Згідно зі ст. 91 КПК судові витрати складаються: 1) із сум, що видані і мають бути видані свідкам, потерпілим, експертам, спеціалістам, перекладачам і понятим; 2) із сум, витрачених на зберігання, пересилання і дослідження речових доказів; 3) з інших витрат, що їх зробили органи дізнання, попереднього слідства і суд. Інституту ще присвячено дві статті у кодексі. Однак, як свідчать реалії, цього недостатньо в сьогоденних умовах. Враховуючи вищевикладене, просимо Вас висловити свою думку з приводу інституту судових витрат і його перспектив. Наперед дякуємо за Ваші відповіді.

Вибрану відповідь просимо підкреслити або обвести.

1. Чи вважаєте Ви, що склад судових витрат, передбачений у ст. 91 КПК України, є достатній за сьогоденних умов?

..... так ні.

2. Чи мають місце у Вашій практиці витрати:

2.1. на оголошення і повідомлення у пресі, радіо і по телебаченню..... так ні.

2.2. за надання захисником юридичної допомоги у випадку звільнення підозрюваного, обвинуваченого або підсудного від її оплати або за участь захисника в дізнанні, досудовому слідстві чи в суді за призначенням, без укладення з клієнтом угоди

..... так ні.

2.3. на поштові і телеграфні послуги.....

..... так ні.

2.4. на покриття вартості проведених експертиз та інших досліджень

..... так ... ні.

2.5. на відшкодування вартості речей, які були зіпсовані або знищені при проведенні слідчих та інших процесуальних дій (слідчий експеримент, відтворення обстановки і обставин події,

ексгумація трупа, фотографування тощо), та на їх відновлення так.....ні.

2.6. на розшук підозрюваного, обвинуваченого або підсудного так.....ні.

2.7. на відрядження у зв'язку з розслідуванням та розглядом кримінальної справи так ні.

2.8. на вручення повісток та інших повідомлень так ні.

2.9. на конвоювання підозрюваних, обвинувачених, підсудних..... так..... ні.

2.10. на виконання окремих доручень слідчих чи суддів з інших адміністративно-територіальних одиниць..... так..... ні.

3. Чи відповідає термін «судові витрати» своїй суті? так ні.

4. Чи варто було б замінити цей термін іншим і чи міг би це бути термін «кримінально-процесуальні витрати»? так ні.

– Ваш варіант (.....).

5. Чи достатньо сьогодні у нормативних матеріалах врегульовано порядок відшкодування судових витрат свідкам, потерпілим, експертам, спеціалістам, перекладачам, понятим? так ні.

6. Чи достатньо сьогодні у кодексі врегульовано порядок стягнення судових витрат із засуджених? так ні.

7. Чи варто було б стягувати судові витрати з осіб, кримінальну справу відносно яких закрито за nereабілітуючими обставинами? так ні.

8. Чи допускаєте Ви стягнення судових витрат у солідарному порядку з кількох засуджених, а не тільки в дольовому, як передбачено у чинному КПК? а) допускаю..... б) не допускаю в) допускаю, але тільки за згодою засудженого.

9. Чи варто було б закріпити право осіб, перелічених у п. 1 ст. 91 КПК України, на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою у нормах, які визначають права та обов'язки цих осіб? так ні.

10. Які ще витрати мають місце на практиці, які можна відносити до судових?

11. Ваші особисті міркування щодо реалій і перспектив цього інституту

**Результати опитування за спеціальною
анкетой прокурорсько-слідчих працівників
(опитування проводилось у Львівській,
Тернопільській та Івано-Франківській областях)**

№	Запитання	Варіанти відповідей		
		так	ні	інше
1	Чи вважаєте Ви, що склад судових витрат, передбачений у ст. 91 КПК України, є достатній за сьогоднішніх умов?	16	186	
2	Чи мають місце у Вашій практиці витрати:	40	160	
2.1.	на оголошення і повідомлення у пресі, радіо і по телебаченню			
2.2.	за надання захисником юридичної допомоги у випадку звільнення підозрюваного, обвинуваченого або підсудного від її оплати або за участь захисника в дізнанні, досудовому слідстві чи в суді за призначенням, без укладення з клієнтом угоди	36	164	
2.3.	на поштові і телеграфні послуги	88	112	
2.4.	на покриття вартості проведених експертиз та інших досліджень	172	28	
2.5.	на відшкодування вартості речей, які були зіпсовані або знищені при проведенні слідчих та інших процесуальних дій (слідчий експеримент, відтворення обстановки і обставин події, ексгумація трупа, фотографування тощо), та на їх відновлення	132	68	
2.6.	на розшук підозрюваного, обвинуваченого або підсудного	52	148	
2.7.	на відрядження у зв'язку з розслідуванням та розглядом кримінальної справи	92	108	
2.8.	на вручення повісток та інших повідомлень	100	100	

№	Запитання	Варіанти відповідей		
		так	ні	інше
2.9.	на конвоювання підозрюваних, обвинувачених, підсудних	48	152	
2.10.	на виконання окремих доручень слідчих чи суддів з інших адміністративно-територіальних одиниць	60	140	
3.	Чи відповідає термін «судові витрати» своїй суті?	24	176	
4.	Чи варто було б замінити цей термін іншим і чи міг би це бути термін «кримінально-процесуальні витрати»?	172	28	
5.	Чи достатньо сьогодні у нормативних матеріалах врегульовано порядок відшкодування судових витрат свідкам, потерпілим, експертам, спеціалістам, перекладачам, понятим?	12	188	
6.	Чи достатньо сьогодні у кодексі врегульовано порядок стягнення судових витрат із засуджених?	12	188	
7.	Чи варто було б стягувати судові витрати з осіб, кримінальну справу відносно яких закрито за nereабілітуючими обставинами?	180	20	
8.	Чи допускаєте Ви стягнення судових витрат у солідарному порядку з кількох засуджених, а не тільки в дольовому, як передбачено у чинному КПК?	60	120	Тільки за згодою засудженого – 20
9.	Чи варто було б закріпити право осіб, перелічених у п. 1 ст. 91 КПК України, на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою, у нормах, які визначають права та обов'язки цих осіб?	80	120	

Наукове видання

СУДОВІ ВИТРАТИ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

**НОР ВАСИЛЬ ТИМОФІЙОВИЧ,
ПАВЛИЩИН АНДРІЙ АНДРІЙОВИЧ**

Головний редактор	<i>Гайдук Н. М.</i>
Редактор	<i>Закусило М. І.</i>
Художнє оформлення	<i>Денисова О. О.</i>
Коректор	<i>Сікорська Л. Л.</i>
Комп'ютерна верстка	<i>Конопльова Л. І.</i>

Підписано до друку 20. VI 2003 р. Формат 84×108/32. Папір офсетний.
Гарнітура Тип Таймс. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 9,24. Тираж 700 пр.
Зам. № 3–37.

Оригінал-макет виготовлений ТОВ «Атіка»,
04060, Київ-60, вул. М. Берлінського, 9.

Свідцтво про видавничу діяльність і розповсюдження видавничої продукції:
Серія ДК № 216 від 11. X 2000 р.,
видане Державним комітетом інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України.

Надруковано ТОВ ВПФ «МЕГА»,
01004, м. Київ-4, вул. Толстого, 5А/57.